

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך, התרבות והספורט
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

תכנית הלימודים החדשה "מולדת, חברה ואזרחות": עמדות ותגובות בשלוש מסגרות למידה

מחקר הערכה

רינת יצחקי

טלי שושן

ירושלים, תשס"ו-2006

דוח מחקר מס' 270

פרסום מס' 765

הפרויקט בוצע עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים,
המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, התרבות והספורט
לפי מכרז מס' 41/12.01 (מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים
לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה)

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך והתרבות

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב ממשרד החינוך והתרבות

סדר ועריכה במחשב: מכון הנרייטה סאלד
נדפס בדפוס "כתר", ירושלים

ירושלים, תשס"ו - 2006

תוכן העניינים

5.....	פתח דבר
7.....	תמצית
11.....	פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה
11.....	א. מבוא
12.....	ב. מטרות מחקר ההערכה
13.....	ג. הרקע למחקר
18.....	פרק שני: מתודולוגיה
18.....	א. שאלות ההערכה
19.....	ב. המדגם וכלי ההערכה
29.....	ג. סוגי העיבודים
29.....	ד. תיאור תהליך העבודה
31.....	פרק שלישי: ממצאים
31.....	א. ממצאים מהראיונות עם קובעי מדיניות
35.....	ב. ממצאים מהראיונות עם מדריכי התכנית
40.....	ג. ממצאים מהשאלון למנהל בית ספר מודרך
52.....	ד. ממצאים מהשאלון למורים מודרכים, מתצפיות ומראיונות בבתי ספר מודרכים
63.....	ה. ממצאים מהשאלון למורים משתלמים ומניתוח תכניות ההשתלמות
76.....	ו. ממצאים מהראיונות עם עתודאי ההדרכה ומניתוח עבודותיהם
84.....	ז. ממצאים משותפים משאלוני המורים המודרכים, המורים המשתלמים ועתודאי ההדרכה
100.....	ח. ממצאים מהשאלון למנהלים לא-מודרכים
111.....	ט. ממצאים מתצפיות וראיונות בבתי ספר לא-מודרכים
118.....	פרק רביעי: סיכום הממצאים לפי שאלות ההערכה
126.....	פרק חמישי: דיון והמלצות
131.....	מקורות
	נספחים
135.....	נספח 1: ריאיון עם קובעי מדיניות
136.....	נספח 2: ריאיון למדריכי התכנית "מולדת, חברה ואזרחות"
138.....	נספח 3: שאלון למנהל בית ספר שקיבל הדרכה בתכנית "מולדת, חברה ואזרחות"
145.....	נספח 4: שאלון למורה שקיבלה הדרכה בתכנית "מולדת, חברה ואזרחות"
154.....	נספח 5: ישיבת צוות לתכנון יישום התכנית – מוקדים להתבוננות

- נספח 6 : שאלון למורה שהשתתף/ה בהשתלמות 157
- נספח 7 : ריאיון עם מורה שהשתתפה בהשתלמות מורים מובילים (עתודאי הדרכה) 165
- נספח 8 : שאלון היערכות טלפוני למנהלים לא-מודרכים 173
- נספח 9 : התפלגויות מפורטות של תשובות מורים מודרכים ומשתלמים 178
- נספח 10 : טבלת מתאמים של עמדות מנהלים לא-מודרכים כלפי התכנית ויישומה 184

פתח דבר

מחקר ההערכה לבחינת תגובות ועמדות כלפי תכנית הלימודים החדשה "מולדת", חברה ואזרחות" נערך במסגרת שורת מחקרי הערכה שעושה מכון הנרייטה סאלד עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, התרבות והספורט. מחקרי ההערכה נועדו לשמש את האגף בתהליך הפיתוח של תכניות לימודים ושל פריטים לימודיים מסוגים שונים ובהטמעתם המבוקרת שנעשית בתהליך הדרגתי למן דרג הפיקוח ועד המורה הבודד.

מטרת פעולת ההערכה הייתה לבחון את מידת בהירות התכנית, הבנתה ומידת יישומה על ידי המשתמשים השונים. לשם כך נאספו נתונים ממורים, מנהלים ומדריכים משלוש מסגרות למידה שבהן הם נחשפו לתכנית.

הנתונים נאספו במגוון כלי הערכה – ראיונות, שאלונים, תצפיות וניתוח מסמכים. המידע נאסף מקובעי מדיניות במשרד החינוך, ממדריכי התכנית, ממנהלי בתי ספר שמוריהם קיבלו הדרכה, ממורים שהשתתפו בהדרכה, ממורים שהשתתפו בהשתלמויות וממנהלים מבתי ספר שלא קיבלו כל הדרכה לתכנית.

המחקר הוזמן ומומן על-ידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, התרבות והספורט. את המחקר ליוותה ועדת היגוי מטעם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ועם חבריה נמנו: גב' נאוה סגן – מנהלת האגף, ד"ר צופיה יועד – סגנית מנהלת האגף ומנהלת גף תכנים, ד"ר רות רז – מנהלת מחלקת מחקר והערכה (עד שנת תשס"ג), ד"ר נעה אבולעפיה – מרכזת מחקרי הערכה באגף (משנת תשס"ג), גב' חנה אדן – מרכזת אשכול רוח וחברה באגף, גב' זיוה מימוני – מפקחת תחום מולדת חברה ואזרחות מ"מ באגף, גב' חגית אהרונוף – מפקחת תחום מולדת חברה ואזרחות ממ"ד באגף, וגב' חנא נחאס – מדריכה ארצית למקצוע מולדת חברה ואזרחות.

אנו מבקשות להודות לחברי ועדת ההיגוי שליוו את המחקר על שיתוף הפעולה ועל עזרתם בכל הנדרש. כמו כן שלוחה תודתנו הרבה למורים, למנהלים ולמדריכים על שיתוף הפעולה המלא ועל הפתיחות שגילו בכל הקשור למחקר.

רינת יצחקי וטלי שושן

תמצית

רקע

מטרת פעולת ההערכה היא לבחון תגובות ועמדות של מורים, מנהלים ומדריכים כלפי תכנית הלימודים החדשה "מולדת, חברה ואזרחות", בשלוש מסגרות למידה שבהן נחשפו אליה הגורמים הללו. כיוון שהתכנית היא בעלת מבנה חדש ולא שגרתי וכיוון שהיא אינה מלווה בחומרי לימוד, התמקדנו במחקר גם בתיאור תהליך הטמעת התכנית, ובחנו באיזו מידה כל אחת משלוש המסגרות שנבחרו להדרכה בתכנית, מקדמת את תהליך הטמעתה ומסייעת להתמודד עם החידושים שנכללו בה.

תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" היא חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ליווה את הפצת התכנית במאמצים ייחודיים של חשיפה ופרסום שכוונו לדרגים שונים במערכת: מחוזות, פיקוח, מנהלים ומורים. באמצעות האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ובשיתוף כוחות הפיקוח וההדרכה תוכנן מערך מיוחד להטמעת התכנית, במטרה להבטיח את הבנתה ויישומה המיטביים. מערך זה כלל שלושה מודלים של מסגרות למידה: מודל יישובי של הדרכה, הדרכה בית-ספרית ומודל "פתוח" ללא הדרכה. נוסף על מסגרות אלו נערכה בשנת הלימודים תשס"ג השתלמות המיועדת למורים מובילים – "עתודת מדריכים".

שיטה

הנתונים נאספו במגוון כלי הערכה – ראיונות, שאלונים, תצפיות וניתוח מסמכים, לפי הפירוט הזה: ראיון עם קובעי מדיניות ($n = 8$), ראיון עם מדריכי התכנית ($n = 10$), שאלון למנהל בית ספר שמוריו קיבלו הדרכה ($n = 10$), שאלון למורה שקיבל הדרכה בית-ספרית ($n = 20$), תצפיות וראיונות בארבעה בתי ספר שקיבלו הדרכה, שאלון למורה שהשתתף בהשתלמות ($n = 41$), ניתוח הסילבוסים של ההשתלמויות ($n = 8$), ראיון עם עתודאי הדרכה ($n = 9$), ניתוח עבודות עתודאים ($n = 10$), שאלון למנהל בית ספר שלא קיבל הדרכה ($n = 145$) וכן תצפיות וראיונות בשני בתי ספר לא-מודרכים.

נציג להלן את הממצאים העיקריים בהיבטים השונים שהוערכו: חוות דעת על השיטות השונות להטמעת תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" והעמדות שהובעו בנוגע למידת ההבנה וההפנמה של התכנים המוצגים בה, נכונות לאימוץ תכניה ואפשרויות יישומה.

ממצאים ומסקנות

1. היחס כלפי התכנית

המקצוע מוערך כמקצוע חיוני בבית הספר היסודי, אם כי המשאבים המופנים בפועל על ידי המנהלים והמורים הם יחסית מצומצמים. נראה כי העובדה שהתכנית דורשת עצמאות בתכנון ההוראה ובבחירת התכנים, מקשה על צוותי המורים ועל בתי הספר. קושי זה נובע, ראשית לכול, מחוסר ידע וניסיון מקצועי של צוותי המורים בסוגיית תכנון תלבי"ס (תכנית לימודים בית-ספרית). שנית, מלאכת התכנון מצריכה השקעה של זמן ומשאבים ואלה חסרים או מוגבלים בארגון הבית-ספרי.

2. נקודות חוזק וחולשה בהדרכה הבית-ספרית

בשנת הלימודים תשס"ג הודרכו צוותי מורים מ-75 בתי ספר. על פי הממצאים נראה כי ההדרכה בבתי הספר תרמה להכרת התכנית ולהתאמתה לאוכלוסייה הספציפית ולדגשים המקומיים. תרומתה להתמקצעות המורים בתכנון ההוראה ובפיתוח תלבי"ס הייתה מוגבלת יותר. ההדרכה הוערכה כמקצועית וחיונית, אך לעתים קרובות בלתי מספקת עקב קשיים ארגוניים ותקציביים.

כמחצית מן המורים שהודרכו בבית ספרם השתתפו במקביל גם בהשתלמויות חוץ בית-ספריות של התכנית. המורים המודרכים מדווחים על מחויבות גדולה למקצוע ובמידה מסוימת על אימוץ עקרונותיה. הם, יותר מהמשתלמים, מדווחים על השפעת התכנית על דרכי ההוראה שלהם.

3. נקודות חוזק וחולשה בהשתלמויות

בשנת הלימודים תשס"ג נערכו 14 השתלמויות מורים שיוחדו לתוכני התכנית. על פי הממצאים, נראה כי בדרך כלל המורים המשתלמים מעדיפים דרך זו של לימוד התכנית. אמנם הם ציינו באחוזים גבוהים את התרומה של ההשתלמות בהקניית התפיסה הרעיונית והתוכנית של התכנית, אך נראה כי ההשתלמות לא הביאה לפיתוח תלבי"ס בבית ספרם. נראה כי הם היו זקוקים ליתר הכוונה וסיוע לקראת הוראת התכנית בכיתות. נקודות נוספות הדורשות שיפור, לדעת המורים, נוגעות למבנה ההשתלמות (כגון תכנים, דגשים ודרכי הוראה) ולארגון ההשתלמות (עיתוי והרכב הקבוצה). התכניות של ההשתלמויות (סילבוסים) היו מגוונות מבחינת תכנים ומבנה, וכנראה תלויות בהחלטת המדריך ובדגשים שנדרשו במרכז הפסג"ה (פיתוח סגלי הוראה) האזורי ובקרב המשתלמים.

המורים המשתלמים מדווחים ברמות גבוהות יותר על הבנתם את התכנית, יחסית למורים שהודרכו בבית ספרם. ייתכן שהדבר נובע מכך שבהשתלמויות היה עיסוק יותר שיטתי ואקדמי בתכנית כמסמך.

4. נקודות חוזק וחולשה בהכשרת מורים מובילים

נראה שהיזומה להכשרת מורים מובילים היא מוצלחת ומוכיחה את עצמה. הקבוצה הנבחרת (25 מורות) גילתה מוטיבציה גבוהה ואהדה רבה למקצוע. מבחינה זו המורות אכן מתאימות לשמש דוגמה אישית למעגלי מורים נוספים. עם זאת, נראה כי ההכשרה והאיתור לא הדגישו די את ההיבטים המנהיגותיים שבתפקידן העתידי, כגון כריזמה להובלת מהלכים וידע רב-מקצועי נרחב. יש לציין לטובה את הרעיון ולפיו בשנת ההכשרה השנייה השתלבו המורות המובילות במפגשי המדריכים הכלליים, אולם רצוי לשקול אם הרקע והבסיס שצברו בשנת השתלמות אחת בת 56 שעות, יש בהם די להשתלבות זו.

הרעיון של הגשת עבודה בסיום ההשתלמות הוערך כמלמד וכבעל השפעה חיובית, הוא הביא את המורות לתכנן יחידות הוראה וליישמן בכיתותיהן. מומלץ לכלול מטלה דומה גם בסוגי השתלמות אחרים, וייתכן שרצוי היה אף להוסיף בהן רכיב של תכנון רצף יחידות הוראה, כדי להבטיח שהתכנית תתפתח באופן מושכל ובעל משמעות והשפעה בבית הספר.

5. ממצאים מדרך החשיפה הישירה (התכנית נשלחה בדואר אל המנהלים)

בשנת הלימודית תשס"ג נשלחה התכנית בשלושה עותקים לכל אחד מבתי הספר היסודיים בארץ (כ-1,700 מוסדות). אחוז גבוה יחסית (כחמישית) מן המנהלים שהשתתפו במחקר דיווחו כי לא קיבלו אותה. מקרב המנהלים שקיבלו את התכנית, כמחציתם נחשפו אליה לפני קבלתה, ורובם (81%) דיווחו כי נערכו או ייערכו ליישומה. בדרך כלל עולה כי עמדות המנהלים כלפי התכנית הן חיוביות. עוד נמצא כי המנהלים צופים כי מבין החידושים שהתכנית כוללת, אלה הקשורים להעדר אמצעים להפעלתה (כגון ספרי לימוד) יהיו קשים יותר למורים, יחסית לחידושים המקצועיים-פדגוגיים שהיא מצריכה.

בתי הספר שהחלו ליישמה ושבהם ביקרנו, נעזרו בנושאי תפקידים שסייעו בהובלת התהליך, כגון מדריכה פדגוגית או סגנית מנהל. בבתי הספר הללו נעשתה עבודת תכנון, והקישורים שנוצרו לתכנית היו בעיקר עם תכנית הלימודים בחינוך לשוני. כל הנשאלים סברו כי התכנית מחייבת קבלת סיוע כלשהו, ולו רק לצורך הסבר והכוונה על אודות המבנה שלה.

פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה

א. מבוא

התכנית החדשה "מולדת, חברה ואזרחות" (תשס"ג), מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. היא הוגדרה כתכנית ליבה אשר חובה ללמדה בכיתות ב'–ד' במשך 3 שעות שבועיות (משרד החינוך, 2004א). התכנית הופצה בדצמבר 2002 למערכת החינוך כתכנית לימודים רשמית במגזר היהודי, הערבי והדרוזי. כשנה לפני הפצתה, כבר בספטמבר 2001, החלה פעולת החשיפה של התכנית בפורומים שונים של הפיקוח. האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ליווה את הפצת התכנית במאמצים ייחודיים של חשיפה ופרסום. אלה הופנו לדרגים שונים במערכת: מחוזות, פיקוח, מנהלים ומורים. כחלק מהמעורבות הגבוהה של האגף, הוחלט ללוות את תהליך החשיפה וההטמעה של התכנית בשטח בפעולת הערכה. המטרה בהערכת התהליך הייתה לקבל מגורמים בשטח את חוות דעתם על התכנית ועל דרך הטמעתה בשלוש מסגרות הלמידה: הדרכה יישובית, הדרכה בית-ספרית ומודל "פתוח" של הטמעה. מחקר ההערכה החל בתחילת שנת הלימודים תשס"ג והסתיים באמצע שנת הלימודים תשס"ד.

לתכנית הלימודים תוכנן מערך הטמעה במטרה להבטיח הבנה ויישום מיטבי שלה. מערך זה, שתוכנן באמצעות האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים בשיתוף כוחות הפיקוח וההדרכה, כלל כאמור שלושה מודלים של מסגרות למידה (שני סוגי הדרכה ומודל "פתוח" ללא הדרכה):

1. **הדרכה יישובית.** מודל הדרכה זה התקיים במרכזי ה"פסגה" (מרפ"דים לשעבר) ברחבי הארץ. במקצת היישובים חייב המפקח את ההשתתפות בהשתלמות, ובאחרים נערכו השתלמויות פתוחות להרשמה עצמאית.
2. **הדרכה בית-ספרית.** מודל זה כלל בתי ספר המעוניינים לקבל הדרכה אישית של מדריך ו"רכשו" שירותי הדרכה ישירות ממדריכי התכנית.
3. **מודל פתוח.** הטמעתה של התכנית בשטח, כמו רוב התכניות האחרות, נעשית גם בלא הכוונה מתוכננת אלא לאחר שבית הספר מקבל את התכנית ומחליט, לפי הבנתו, על למידה עצמאית שלה.

נוסף על מסגרות הלמידה הללו נערכה בשנת הלימודים תשס"ג השתלמות המיועדת למורים מובילים – "עתודאי הדרכה". היוזמה החלה תוך כדי פיתוחה של תכנית הלימודים, כאשר באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים הוחלט לפתח מערך הדרכה שיפעל בעתיד בצורת "מניפה". במילים אחרות, הוחלט להתחיל בהכשרת מורים לתפקיד מוביל כמדריכים בבית ספרם ו/או בבתי ספר אחרים.

פעולת ההערכה עקבה אחר סוגי ההדרכה השונים, תיעדה אותם וניסתה להשוות ביניהם. תועדו הפעולות שעברה קבוצת עתודאי ההדרכה, תועדה ההיערכות באותם בתי ספר שקיבלו את

התכנית בדואר, ואלה הושוו לבתי ספר שקיבלו הדרכה. ההערכה ניסתה לכלול גם את התפיסות והדעות של קובעי מדיניות במשרד החינוך ושל מדריכי התכנית בנוגע לתכנית עצמה ולהטמעתה. ההערכה ניזונה אפוא ממידע שהתקבל באופן שיטתי מנקודות מבט שונות, וזאת כדי לקבל תמונה מקיפה על תהליך ההטמעה בשטח וכדי לסייע בקבלת החלטות בעתיד.

ב. מטרות מחקר ההערכה

מטרתה של פעולת ההערכה הייתה לקבל חוות דעת על התכנית ועל אופן הטמעתה בשלוש מסגרות הלמידה. כיוון שתכנית הלימודים החדשה היא בעלת מבנה חדש ולא שגרתי וכיוון שהיא אינה מלווה בחומרי לימוד, תיארונו במחקר את תהליך הטמעת התכנית ובתוך כך בחנו באיזו מידה כל אחת משלוש מסגרות הלמידה שנקבעו להדרכה בתכנית מקדמת את תהליך ההטמעה ומסייעת להתמודד עם החידושים שנכללו בה. חשוב לציין כי מטרת המחקר הראשונית הייתה הערכת הטמעת התכנית ולכן היה עלינו להגדיר מהי הטמעה מוצלחת של התכנית. עם זאת, כבר בשלביו הראשונים של מחקר ההערכה התגלו קשיים שבהגדרת הטמעה מוצלחת של תכנית, ובפרט של תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות". הקושי העיקרי נבע מן העובדה שהמחקר החל זמן קצר בלבד לאחר שהתכנית הופצה לבתי הספר. הטענה שעלתה (הן מדרג קובעי מדיניות והן מהשטח) היא כי רצוי להמתין כמה שנים לפני בדיקה של הטמעת תכנית, וכי לא ניתן לבחון את הצלחתה בשלב זה.

מטרות המחקר התבססו על שאלות ההערכה האלה:

1. כיצד מתנהל מערך ההטמעה בשטח? – תיאור המהלך וקבלת חוות דעת של גורמים שונים על התכנית: תכניה, אפשרויות יישומה, קשיים העולים ביישום וכיו"ב.
2. מה הן לדעת המעורבים בתכנית נקודות החוזק של כל אחת מדרכי ההטמעה בשטח? מהם ההיבטים המצריכים שינוי ושיפור לקראת ההטמעה בשנת הלימודים הבאה? מה הם סוגי הסיוע שהמורים המודרכים בתכנית זקוקים להם?
3. הערכת הקבוצות המודרכות בכל אחת משלוש מסגרות הלמידה בנוגע להיבטים האלה:
 - אופן הבנתן את התכנית כטקסט.
 - אופן הפרשנות ודרכי היישום של התכנית בכיתות.
 - מידת הנחיצות בחומרי הוראה ספציפיים לתכנית.
 - מידת השינוי שחל בקרב המורים מבחינת עצמאותם בתכנון ההוראה.
 - איתור קשיים שעולים בעבודת המורים והדרכים המוצעות לפתרונם.
4. מה הן אסטרטגיות ההוראה של המורים בעקבות התכנית החדשה וכיצד משתקף הדבר אצל התלמידים¹.

¹ שאלה זו יכולנו להעריך באופן חלקי בלבד.

5. באילו דרכים מוכשרת קבוצת עתודת המדריכים לתכנית, כיצד המדריכים לעתיד מיישמים את התכנית בכיתותיהם ומהי חוות דעתם על התכנית.

שאלת הערכה נוספת עסקה באפיון המקרים שבהם התכנית הוטמעה בהצלחה. פירוט שאלות ההערכה מוצג להלן בפרק המתודולוגיה.

ג. הרקע למחקר

בעבר, תכניות הלימודים הגדירו את התשתית הרעיונית ואת מושגי היסוד בתחום דעת מסוים, וקהלי היעד של התכניות היו בעיקר כותבי חומרי הלמידה והמדריכים במערכת החינוך. גם מלאכת תכנון ההוראה והפרשנות המעשית של תכניות הלימודים נעשתה לרוב על ידי הגופים שפיתחו את חומרי הלמידה ועל-ידי אלו שהדריכו את המורים.

מזה כמה שנים מדגישים מחקרי חינוך את מקומם המרכזי של המורים בתהליך ההוראה-למידה. אלה רואים בתכנון מושכל ועצמאי של ההוראה חוליה המקשרת בין תכנית לימודים פורמלית-מחייבת ובין הידע המקצועי של המורה והתנסויותיו בהוראה (שובל, 2000). הידע המחקרי אף מחזק את ההמלצה כי יש לתת למורים לקחת חלק אקטיבי ויצירתי בתכנון הלימודים ובפעילות קוריקולרית (בן פרץ, 1995; זילברשטיין, 1994). ואכן, אחד מקהלי היעד העיקריים של תכנית לימודים כיום הוא המורה (משרד החינוך, 2004ב). לפיכך, נעשה לאחרונה ניסיון לדאוג לכך שתכניות הלימודים ינוסחו בבהירות על מנת שיצליחו להעביר את שיקול הדעת שעמד מאחורי הכללת התכנים, הגדרת המטרות והנחות היסוד, ומתוך כוונה שדרכי ההערכה יהיו חלק בלתי נפרד מהוראת התכנית. בנוסף, קיים אף רצון לא "לסגור" את התכנית יתר על המידה במטרה לאפשר למורה גמישות בהוראה ובתכנונה.

שיתוף המורים בתכנון התכניות ובאחריות עליהן קשור גם להיבט האפקטיביות של תכניות: בבדיקת מידת האפקטיביות של תכניות בבתי ספר מתארים בק וגורדון (2000) את תוצאות מחקרם של מקגילקריסט (MacGilchrist) ועמיתיו שמצאו כי התכניות האפקטיביות ביותר הן משני סוגים: (1) co-operative plans. תכניות אשר עירבו אמנם את מרבית המורים, אך האחריות המרכזית על הביצוע והמעקב נותרה של המטה. (2) corporate plans. בתכניות אלה כל צוות המורים, כקהילה לומדת, היה מעורב בבנייה, בביצוע ובהערכה המתמדת של התכנית. סוג זה נמצא האפקטיבי ביותר. לפיכך הסיקו החוקרים כי שיתוף מורים, מעורבותם ועצמאותם בתכנון ההוראה חושפים יתרונות ארוכי טווח הנוגעים הן ללומדים והן למקצועיות המורים.

היבט תיאורטי מרכזי במחקר זה קשור בעצם השינוי שמביאה עמה תכנית חדשה. תכניות שמדגישות שיתוף של מורים בתהליך, כוללות במידה זו או אחרת מרכיב של שינוי. בתהליך הטמעתה של תכנית לימודים חדשה צפויים אם כן להימצא אותם תהליכים המאפיינים הכנסת שינוי למערכת, ועל כן צפויות להתקבל תגובות שונות מצד הקהל שאמור לבצע את השינוי

בהתאם לרמת הבשלות של מבצעי השינוי. כדי שתהליכי שינוי יהיו משמעותיים, הם חייבים לכלול תהליכים של שינוי עמדות ולא רק של שינוי התנהגות (ענבר, 2000). גם בשלותו של השדה לשינוי היא מרכיב מכריע בהצלחת השינוי, ובנושא זה מקובל להבחין בין היכולת לעמוד בדרישות השינוי ובין הרצון לבצע את השינוי: שינוי בר קיימא יכול להתרחש רק אם יש רצון ויכולת (פרידמן, 1993).

מוסכם כי תהליך שינוי משמעותי אמור להכיל כמה מרכיבים:

- (1) הבנה – הבנה מלאה של הרעיון על משמעויותיו הגלויות והסמויות
- (2) חזון – העמדת יעדים מעוררי מוטיבציה, ונתינת משמעות לכוונות ומובן לפעילויות.
- (3) עיצוב ציפיות – תהליך של הבהרה הדדית ועיצוב משותף של ציפיות המשקפות את רמת השאיפות הנתפסות כבנות-מימוש.
- (4) העצמה – תהליך של האצלת סמכויות והגברת היכולת של הזולת לפעול.
- (5) תמיכה – סיוע ואמפתיה למעורבים ביישום, על פי שלושה דפוסי תמיכה אפשריים ומקובלים: ה"מטפח", ה"מאפשר" וה"מחזק" (ענבר, 2000).

תכנית הלימודים החדשה: תפיסה, מבנה ותכנים

התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" היא תכנית לימודים חדשה בחינוך היסודי המיועדת לכל המגזרים. התכנית שואבת את עקרונותיה משלושה מקורות: (א) תכנית הלימודים בלימודי המולדת והחברה (משרד החינוך, תשל"ט), (ב) המסמך "להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל", הידוע כדוח קרמניצר (משרד החינוך, תשנ"ו) ו-(ג) תכנית הלימודים "תולדות היישוב" (משרד החינוך, תשמ"ט). שם התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" מבטא, לדעת הכותבים, את הערכים שעליהם מושתתת התכנית ושאותם שואפת מערכת החינוך במדינת ישראל להפנים בקרב התלמידים.

לתכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" כמה מאפיינים ייחודיים הנוגעים לתפיסה הרעיונית-קוריקולרית שבה, למאפייני המבנה והתכנים שבה ולמאפייני נמעניה.

מאפייני התפיסה הקוריקולרית

תכנית אינטגרטיבית: תכנית הלימודים היא אינטגרטיבית ומשלבת ערכים, רעיונות, עקרונות, מושגים ותכנים מתחומי דעת רלוונטיים לסביבות החיים של התלמידים: (א) תופעות ושינויים בסביבות החברתיות והפיזיות הקרובות ללומדים, (ב) חינוך לאזרחות במדינת ישראל, (ג) סיפורי המשפחות והיישובים בראי תולדות ארץ ישראל.

התכנית משלבת תחומי התמחות שונים ברמה אקדמית ומנסה להימנע משילוב מלאכותי, היא מכוונת לשיקוף והבנה של קשרי גומלין, של תלות הדדית ו/או השפעה הדדית של גורמים שונים ושל תופעות ותהליכים – בין שהם מתרחשים בטבע בלי התערבות האדם, בין שהם פרי התערבות

האדם בטבע ובין שהם בתחום האנושי בלבד. מוסכם כי לתכנית לימודים אינטגרטיבית יש כמה יתרונות: היא מפתחת את מודעות התלמיד לאינטגרציה הקיימת במהות הדברים, מפתחת יכולת לזהות את הרכיבים השונים בתמונה הכללית, ומנתחת את תרומתו או השפעתו של כל אחד מרכיבי התמונה. בנוסף, כך מתפתחת הבנה עמוקה יותר של המושג קשרי גומלין והשלכותיו בתחומי חיים ובתחומי דעת שונים, ומתחדדת המודעות למורכבות המציאות הסובבת במעגלים הקרובים והרחוקים. לצד היתרונות הללו, יש גם קשיים שמקורם ביישומה של תכנית לימודים אינטגרטיבית: המורה צריך להיות בעל ידע והבנה משמעותיים בכל אחד מהתחומים המשולבים בה, כדי שיצליח לבנות יחידות הוראה המתמודדות עם מטרות התכנית, מאפייני האוכלוסייה ועקרונות ההוראה. יישום של תכנית כזו מחייב תכנון של יחידת לימוד אינטגרטיבית סביב צירים מארגנים, דבר המצריך בדרך כלל עבודת צוות. הדבר אף דורש לימוד, התנסות ובקרה פנים בית-ספרית (סגן, 2003).

מבנה מודולרי: לתכנית מבנה מודולרי המאפשר גמישות בבחירת המודולות. התכנית מגדירה מכנה משותף לכלל התלמידים ויחד עם זאת מאפשרת ארגון לימודים מודולרי ואפשרויות בחירה למורים. מצופה מהמורים לפעול בעקבות התכנית בהיבטים של תכנון לימודים מתוך הקפדה על התאמה לקבוצות האוכלוסייה, אפיון התלמידים והדגשים של בית הספר.

פיתוח מיומנויות למידה: התכנית שואפת להקנות מיומנויות למידה ולטפח לומדים בעלי הכוונה עצמית. היא כוללת גם הצעות להוראה ולהערכה שמטרתן לקדם (או לשפר) את תהליכי הלמידה והמיומנויות של הלומדים.

מאפייני המבנה והתכנים

כפי שצוין, תכניות הלימודים כוללות כיום מרכיבים חדשים, והגדרתן רחבה וגמישה יותר. כך גם במקרה של תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות", החידוש העיקרי בתכנית הוא הכללה חלוצית של תחום האזרחות, במסגרת הלימודים בכיתות היסוד. מזה שנים נשמעת ביקורת במערכת החינוך בישראל על הוראת מקצוע האזרחות בכלל ועל חוסר ההצלחה בהטמעת ערכים דמוקרטיים בפרט. בעבר נטען, כי התלמידים בישראל נחשפים למקצוע האזרחות לתקופה קצרה בלבד ורק בגיל מבוגר יחסית (פדהצור ופרליגר, 2004). זו הפעם הראשונה שתחום האזרחות נלמד בבית הספר היסודי באופן מסודר במסגרת תכנית לימודים. זאת, בעיקר בעקבות דוח ועדת קרמניצר שהמליץ על לימוד מקצוע האזרחות לאורך כל שנות הלימוד בבית הספר (א-י"ב), ואף הגדיר את הדרכים להוראת הנושא: באמצעות נושאים רב-תחומיים, אפשרויות לבחירה ויוזמה בלמידה, לימוד באמצעות פעולה והתנסות, ניתוח וביקורת ובאמצעות שימוש במשחקי סימולציה ופרויקטים מעשיים-עיוניים.

חידוש תוכני נוסף קשור בהכללת הציר ההיסטורי בתכנית הלימודים, ובאופן ספציפי לשלושה מגזרים: יהודי, ערבי ודרוזי. העיסוק בתחום ההיסטורי הוא ניסיון חדשני, ביחוד לאור ההחלטה שכל מגזר יעסוק גם בתכנים היסטוריים הנוגעים לאוכלוסייה מן המגזר האחר. כותבי התכנית

ראו בכך מענה לאחד מעקרונות התכנית: "מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב-תרבותית במדינת ישראל".

גם מבחינת מבנה התכנית יש בה חידוש רעיוני בכך שהיא כוללת כמה פרקים שעד עתה לא היה מקובל לכלול אותם בתכניות הלימודים:

- **רקע תוכני ורעיוני של תחומי הדעת.** בחלק הראשון מפורטת התפיסה הרעיונית של התכנית כתכנית אינטגרטיבית, ומובא בו גם רקע תוכני ורעיוני של כל אחד מתחומי הדעת המשולבים בה. הרקע בתחומי הדעת ניתן למורים לצורכי העשרה, והוא כולל רקע עיוני בסיסי הרלוונטי להוראה בכיתות ב'-ד', בכל אחת מהדיסציפלינות. את הרקע כתבו מומחי תוכן שפירטו את נושאי הליבה של התחום, את אבני היסוד (המושגים הבסיסיים) באותו תחום דעת, והוא מיועד לסייע למורים לתכנן באופן אינטגרטיבי את יחידות הלימוד.
- **תדריך יישומי כדוגמה למורים.** בחלקה האחרון של התכנית מוצג תדריך יישומי שהוא למעשה פרק הדגמה "המתרגם" פרקים מתכנית הלימודים לתהליך תכנון ההוראה ולביצוע בפועל. בתדריך היישומי מוצגות הצעות לארגון ההוראה-למידה לשימוש של המורים. מטרת הפרק "להדגים כיצד ניתן לתרגם את תכנית הלימודים, על תפיסתה הרעיונית והמבנה שלה – מהלכה למעשה – לתכנית לימודים בית-ספרית" (משרד החינוך, 2002, עמ' 159). ההדגמה מציגה שני שלבים בתכנון הבית-ספרי: בשלב הראשון מועלות הצעות לבניית רצף של יחידות הוראה-למידה. אלה מפרטות כיצד יחידות לימוד שונות מקשרות בין מודולות ומבטאות את האפיון האינטגרטיבי של התכנית. בשלב השני מפורטות הדרכים לתרגומן של יחידות הוראה-למידה לפעילויות למידה ממשיות. בחלק זה מפורטים כלי הערכה מרכזיים ומקובלים המתאימים להערכת הישגי תלמידים, תהליכים לימודיים ותוצרים.
- התכנית מייחדת פרק לתפיסה ולדרכי היישום של רעיון ההערכה המשולבת בהוראה-למידה. בהתאם לתפיסה שהערכה משולבת בתהליך ההוראה-למידה, כולל הפרק את הרציונל בדבר מרכזיות ההערכה ודרך שילובה ביישום תכנית הלימודים. על פי אותו עיקרון, גם בתדריך היישומי של התכנית, המדגים רצפי הוראה-למידה, מוצגות כמה אפשרויות להערכת התלמידים בכל יחידת לימוד.

מאפייני הנמענים של תכנית הלימודים

פיתוח התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" נעשה מתוך מכוונות למורים המלמדים את המקצוע בבית הספר. אלה נדרשים להתייחס לתחומים החדשים שנכללים בה (תולדות היישוב ואזרחות), וללמדם באופן אינטגרטיבי. הפנייה של התכנית היא אל מורים המתכננים את ההוראה בכיתה באופן עצמאי או באופן קבוצתי (עם מורים עמיתים) על סמך עקרונות מרכזיים: מכנה משותף לצד אוטונומיה וייחודיות, רלוונטיות לצורכי הלומדים ולצורכי החברה והזמן, אינטגרטיביות בין תחומי הדעת, ספירליות, מעורבות אישית-חברתית, לימוד אקטיבי ומבנה מודולרי (שם, עמ' 25). בעוד שבעבר הייתה הפרדה מוחלטת בין מסמך תכנית הלימודים לבין פעולת המורה בתכנון ההוראה, מנסה תכנית הלימודים הנוכחית לכלול גם מרכיבים שבעבר נכללו בשלב התכנון.

שלא כמו תכניות הלימודים המסורתיות, מפתחי התכנית הנוכחית ראו במורים את המשתמשים המרכזיים שלה, וכיוונו את המסמך אל המורים כ"צרכני קצה". החלטה זאת הביאה בעקבותיה כמה שינויים במסרים, באופן הפנייה וברוח הכללית של המסמך, לדוגמה :

- התכנית מקשרת בין מטרות לתכנים – המטרות של התכנית אינן כלליות לכל התחומים ואינן מוצגות לפי סוג המיון השכיח (רגשיות, חברתיות וקוגניטיביות), אלא לפי מוקדי עניין.
- התכנית מנסחת את תתי-הנושאים באמצעים לשוניים של שאלות, כדי לעשותה ידידותית יותר ולקרב את המורים אל תכניה.
- התכנית מבקשת לסייע בבניית יחידות לימוד, והיא כוללת, כאמור, דוגמאות של יחידות לימוד המשלבות בין מודולות, בצירוף דוגמאות של פעילויות לכיתה ושל כלי הערכה המתאימים להערכת תלמידים בכל יחידה.

פרק שני: מתודולוגיה

א. שאלות ההערכה

שאלות ההערכה התבססו על נקודת המוצא שהתכנית היא "משודרגת" וממוענת אל המורים במישרין. בהיותה תכנית חדשה, הכוללת מרכיבים שעד כה לא היו בתכניות הלימודים, הציפייה הייתה שהיא תגרום לשינוי בהרגלי העבודה של המורים. בנוסף, בשונה מדרך הפצתן של תכניות לימודים קודמות, הקדיש האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים מאמצים מיוחדים לחשיפתה במערכת. הודגשה הציפייה שבעקבות אימוץ התכנית החדשה, ישפרו המורים את מיומנויות ההוראה האינטגרטיבית שלהם, את דרכי ההוראה וההערכה ואת מידת השימוש שלהם בתכנון קצר טווח וארוך טווח של ההוראה. כוונתנו במחקר הייתה לבחון אם קבוצות המורים הזוכות להדרכה או להשתלמויות, מגיעות להישגים טובים יותר בהיבטים שצוינו.

שאלות ההערכה המרכזיות שהוגדרו למחקר הן:

1. כיצד מתנהל מערך ההטמעה בשטח? – תיאור המהלך וקבלת חוות דעת של גורמים שונים (משתתפים בהשתלמויות ובהדרכות, מדריכים, מנהלי בתי הספר, עתודאי הדרכה וקובעי מדיניות) על אודות התכנית: תכניה, אפשרויות יישומה, קשיים העולים מן היישום וכיו"ב.
2. מהם ההיבטים שהשותפים לתכנית רואים בהם את נקודות החוזק של כל אחת מדרכי ההטמעה? מהם ההיבטים המצריכים שינוי ושיפור לקראת ההטמעה בשנת הלימודים הבאה? מהו סוג הסיוע שהמורים הנחשפים לתכנית זקוקים לו?
3. הערכת הקבוצות בכל אחת משלוש מסגרות הלמידה שנקבעו להטמעה, בנוגע להיבטים האלה:
 - א. אופן הבנתם את התכנית כטקסט – מהם האמצעים שסייעו להם להבין את התכנית? כיצד פירשו הנמענים את היחידות השונות המופיעות במסמך תכנית הלימודים (הרקע על תחומי הדעת, המודולות השונות והדוגמאות שניתנו)?
 - ב. אופן הפרשנות ודרכי היישום של התכנית בכיתות – דרכי ההוראה, דרך ההתמודדות בהוראת נושאים אינטגרטיביים והדרכים שבהן מוערכים התלמידים.
 - ג. מידת הנחיצות בחומרי הוראה ספציפיים לתכנית.
 - ד. מידת השינוי שחל בעצמאות המורים בנוגע לתכנון ההוראה.
 - ה. איתור קשיים העולים בעבודת המורים והדרכים המוצעות לפתרונם.
4. מהן אסטרטגיות ההוראה הננקטות על ידי המורים בעקבות התכנית החדשה וכיצד משתקף הדבר בתוצרי התלמידים?²

² שאלה זו יכולנו לבחון באופן חלקי בלבד.

5. באילו דרכים מכשירים את עתודת המדריכים לתכנית, כיצד הם מיישמים את התכנית בכיתותיהם ומהי חוות דעתם על התכנית לפני יישומה ולאחר כמה חודשי יישום בכיתה?
6. כיצד מאופיינים המקרים המבטאים "הטמעה מוצלחת"³ של התכנית, לדעת מפתחיה ולדעת המורים והמנהלים בבתי הספר.

ב. המדגם וכלי ההערכה

בפרק זה יוצגו כלי המחקר שבהם נערך שימוש במחקר זה. כל כלי יתואר בקצרה ויוצג במלואו כנספח בסוף הדוח. כמו כן יוצג מדגם המשיבים לפי מחוז ופיקוח בכל כלי. חשוב לציין כי כמה מהכלים המקוריים וכן אוכלוסיות דגימה שונות השתנו בעקבות שינויים בשדה (כמו: סיום השתלמויות ועיבוד תרגום התכנית לשפה הערבית) ובעקבות ממצאים שזיהינו בשטח – כלי מחקר שתוכנו אמנם מראש, אך לא תאמו לצורכי מחקר עדכניים (השינויים נעשו בתיאום עם אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים).

נבחר כי הקריטריונים שהנחנו מראש כקריטריונים לבחינת מידת ההטמעה, כיוונו אותנו בבניית הכלים השונים. הקפדנו כי שאלות מרכזיות יחזרו על עצמן בכלים השונים, כגון: הבנת התכנית מבחינת הטקסט הכתוב בה והרעיונות שהיא מנסה להטמיע, הערכת יישומם של הרעיונות בכיתה, הוראת התכנים ושימוש בכלי ההערכה הלכה למעשה, וכן יישום "רוח התכנית" במובן של עצמאות בתכנון ההוראה על פי מבנה מודולרי, הוראה אינטגרטיבית והתייחסות למוקדי העניין הלימודיים והערכיים שבה.

1. ריאיון עם קובעי מדיניות (הכלי המלא מופיע בנספח 1)

ריאיון זה נערך לצורך הבנת התפיסה המצויה בבסיס התכנית והמדיניות שבה נוקט המשרד בנוגע לתכנית עצמה ולהטמעתה, וכן כדי לקבל מידע שיסייע בפיתוח כלי המחקר העתידיים. המרואיינים התבקשו לחוות את דעתם על הטמעת התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" ועל שלוש מסגרות ההטמעה שתוכנו לה. כמו כן, המרואיינים התבקשו לעמוד על ההבדלים בין המגזרים השונים בהטמעת התכנית בשטח וכן לעמוד על השינויים שצריכים להתבצע בשטח כדי להכשיר את הקרקע להטמעה מיטבית שלה. המרואיינים אמנם נשאלו שאלות הקשורות ליישום התכנית בשטח, אולם כיוון שהתכנית נמצאת בשלביה הראשונים ובשל הריחוק היחסי שיש למרואיינים מהשטח, הם לא יכלו להשיב בביטחון על שאלות הקשורות ליישום. רואיינו שישה קובעי מדיניות ממשרד החינוך: שלושה מהמגזר הממלכתי, שניים מהמגזר הערבי והדרוזי ואחד מהמגזר הממלכתי-דתי.

³ המידע אודות הטמעה מוצלחת לא נאסף באופן שיטתי, אלא על סמך חוות הדעת של מפתחי התכנית, המורים והמנהלים.

2. ריאיון עם מדריכי התכנית (הכלי המלא מופיע בנספח 2)

בריאיון זה התבקשו מדריכי התכנית לענות על שאלות בנושאים שונים כגון: תפיסתם את המושג "הטמעה מוצלחת", קשייהם בהטמעת התכנית, קשיים עיקריים שעלו מצד המורים, הערכתם את מידת היכולת של המורים ללמד ולפעול ברוח התכנית ללא הדרכה, המלצות בנוגע ליישום והטמעה אפקטיביים, וכן השוואה בין הדרכה בהשתלמויות להדרכה בבתי ספר, על פי היבטים שונים שפרסנו בפניהם. בשנת הלימודים תשס"ג פעלו 21 מדריכים בבתי ספר ו/או בהשתלמויות מורים, רובם מטעם המחוז והפיקוח ומיעוטם מטעם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים. רואיינו עשרה מדריכים שהדריכו בשני סוגי ההדרכה (בתי ספר והשתלמויות), כיוון שרצינו לקבל בו בזמן מידע הן על ההדרכה בבתי הספר והן על ההדרכה בהשתלמויות.

כלי המחקר של ההדרכה הבית-ספרית

בקבוצה זו נכללו שלושה כלים: (1) שאלון למנהל, (2) שאלון למורה מודרך ו(3) תצפית (ו/או ריאיון) בישיבות צוות בבתי ספר שקיבלו הדרכה.

מתוך מסגרת דגימה של 75 בתי ספר שקיבלו הדרכה בית-ספרית במהלך שנת הלימודים תשס"ג, נדגמו 26 בתי ספר, תוך מתן ייצוג הולם למחוז ולסוג הפיקוח. לבתי הספר הללו נשלחו שני שאלונים שהופנו (האחד) אל המנהל (והאחר) אל אחד המורים שהשתתף בהדרכה (על פי בחירת המנהל). בשל חילופי מנהלים בכמה בתי ספר ומפאת חוסר תגובה או סירוב, נקבע כיעד מספק קבלת שאלונים ממולאים מ-20 מורים ומ-16 מנהלים, כלומר המדגם כלל כרבע מבתי הספר המודרכים. שישה בתי ספר מהמדגם המקורי הוחלפו, מאחר שלטענתם לא קיבלו הדרכה או השתתפו במפגש חשיפה אחד בלבד, אף על פי שנכללו ברשימת בתי הספר המודרכים. בסך הכול נאספו 20 שאלונים ממורים ו-17 שאלונים ממנהלים (מספר השאלונים שהתקבלו מהמנהלים קטן יותר ממספר השאלונים שהתקבלו מהמורים המודרכים, כי בארבעה בתי ספר טענו שהמנהל חדש ולא היה מעורב בהדרכה שנערכה בתשס"ג).

לוח 1 מציג את התפלגות מדגם בתי הספר המודרכים בתכנית לפי מספר המנהלים והמורים המשיבים ולפי מחוז ומגזר.

לוח 1: מדגם בתי הספר המודרכים – התפלגות מנהלים ומורים, לפי מחוז ומגזר

מחוז	מגזר	מספר בתי הספר שנדגמו	מספר המנהלים המשיבים	מספר המורים המשיבים
דרום	ממלכתי יהודי	3	3	3
	ממלכתי-דתי	0	0	0
	ממלכתי ערבי ודרוזי	0	0	0
	סה"כ מחוז	3	3	3
		(11.5%)	(17.6%)	(15.0%)
חיפה	ממלכתי יהודי	0	0	0
	ממלכתי-דתי	0	0	0
	ממלכתי ערבי ודרוזי	4	2	2
	סה"כ מחוז	4	2	2
		(15.4%)	(11.8%)	(10.0%)
מרכז	ממלכתי יהודי	2	1	2
	ממלכתי-דתי	3	2	3
	ממלכתי ערבי ודרוזי	1	1	1
	סה"כ מחוז	6	4	6
		(23.1%)	(23.5%)	(30.0%)
צפון	ממלכתי יהודי	2	1	2
	ממלכתי-דתי	0	0	0
	ממלכתי ערבי ודרוזי	3	3	3
	סה"כ מחוז	5	4	5
		(19.2%)	(23.5%)	(25.0%)
תל אביב	ממלכתי יהודי	2	2	2
	ממלכתי-דתי	0	0	0
	ממלכתי ערבי ודרוזי	0	0	0
	סה"כ מחוז	2	2	2
		(7.7%)	(11.8%)	(10.0%)
ירושלים	ממלכתי יהודי	1	1	1
	ממלכתי-דתי	2	0	0
	ממלכתי ערבי ודרוזי	0	0	0
	סה"כ מחוז	3	1	1
		(11.5%)	(5.9%)	(5.0%)

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 1 (המשך)

מספר המורים המשיבים	מספר המנהלים המשיבים	מספר בתי הספר שנדגמו	מגזר	מחוז
1	1	2	ממלכתי יהודי	מנח"י
0	0	1	ממלכתי-דתי	
0	0	0	ממלכתי ערבי ודרוזי	
1 (5.0%)	1 (5.9%)	3 (11.5%)	סה"כ מחוז	
11 (55%)	9 (52.9%)	12 (46.2%)	סה"כ ממלכתי יהודי	סה"כ
3 (15%)	2 (11.8%)	6 (23.1%)	סה"כ ממלכתי-דתי	
6 (30%)	6 (35%)	8 (30.8%)	סה"כ ממלכתי ערבי ודרוזי	
20 (100.0%)	17 (100.0%)	26 (100.0%)	סה"כ	

הערה: האחוזים בסוגריים מציינים את אחוז המשיבים במחוז מתוך סך כל המשיבים.

3. שאלון למנהל בית ספר שהודרך (הכלי המלא מופיע בנספח 3)

שאלון זה כלל שאלות בנושאים האלה: פרטי רקע על ההדרכה, חוות דעת על ההדרכה עצמה (יתרונות וחסרונות), המלצות לעתיד וקשיים שכיחים שהופנו אליהם (כמנהלים). כמו כן הם נשאלו על התכנית עצמה, על הקשיים (אם ישנם) שהיא מציבה בפני מורים ועל היערכות בית הספר ליישומה.

4. שאלון למורה מודרך (הכלי המלא מופיע בנספח 4)

שאלון זה כלל שאלות בנושאים הקשורים להדרכה (אפיון ההדרכה שקיבלו המורים ועמדותיהם כלפי ההדרכה), נושאים הקשורים ליישום התכנית, לקשיים שעלולים להיווצר בעקבות החידושים שהתכנית מציבה וכן שאלות על המטרות ותחומי הדעת של התכנית. רוב השאלות היו שאלות סגורות ומיעוטן – פתוחות.

5. תצפית וריאיון בבתי ספר מודרכים (הכלי המלא מופיע בנספח 5)

מתוך בתי הספר שקיבלו הדרכה ניסינו לאתר, בסיוע המדריכים, בתי ספר שנוכל לערוך בהם תצפיות בישיבות צוות הדנות בתכנית, במטרה ללמוד באופן מתמשך ועמוק יותר על יישומה. עקב קשיים באיתור בתי ספר לביצוע תצפיות מתמשכות כגון אלה (לרוב, מפאת אי-קיומן של פגישות צוות רציפות), החלטנו להתמקד באותם בתי הספר שאותרו עבורנו, לתצפת בישיבות רלוונטיות ולראיין בנפרד בעלי תפקיד רלוונטיים לתכנית. בתי הספר הנסקרים הם: בית ספר ממלכתי ממחוז דרום ("גילי"), שני בתי ספר ממלכתיים ממחוז תל אביב ("כינרת" ו"שרת") ובית ספר

מהמגזר הערבי ("אלנהאג")⁴. בבית ספר "גיל" נערכו שתי תצפיות בשכבת כיתה ד' וריאיון קבוצתי עם מורות בשכבת כיתה ד'. בבית ספר "כינרת" נערכו שלושה ראיונות קבוצתיים: האחד עם מורות כיתה ג', השני עם מורות כיתה ד' והשלישי היה ריאיון אישי עם מורה שהשתתפה בהשתלמות של מורים מובילים. בכל אחד מהראיונות השתתפה גם המדריכה. בבית ספר "שרת" נערך ריאיון קבוצתי אחד שבו השתתפו מדריכה מטעם האגף, שתי מחנכות כיתה ג' ושלוש מחנכות כיתה ד'. בבית ספר "אלנהאג" נערכו תצפיות בשכבת כיתות ג', ריאיון אישי עם מורה מכיתה ג' וריאיון אישי עם מורה מכיתה ד' (רכזת אשכול חברה).

התצפיות נועדו לבחון בעיקר את הנקודות האלה: מיהם בעלי התפקיד המעורבים בתכנית בבית הספר, מהי המוטיבציה שהמעורבים מפגינים, באיזו דרך מתנהלת הישיבה ומהי שיטת תכנון ההוראה שבה נקטו. הריאיון שהתווסף לתצפיות נועד להשלים את ההתרשמות ולקבל דיווח על תהליך העבודה שעבר בית הספר עם התכנית, דגשים מיוחדים שניתנו לתכנית והיחס כלפיה (מעמדה) בבית הספר. כמו כן, נאספו נתונים על אודות הקשיים והתלבטויות שבהם נתקלו המורים ביישום התכנית בכיתות.

כלי המחקר של ההדרכה היישובית (השתלמויות במרכזי הפסג"ה)

בשנת הלימודים תשס"ג נערכו במסגרת הטמעת התכנית 14 השתלמויות קבוצתיות במרכזי הפסג"ה. ההערכה בנוגע להשתלמויות כללה שני כלים: הכלי האחד היה שאלון שבו נתבקשו מורים לחוות את דעתם על ההשתלמות שעברו ועל מידת תרומתה ליישום התכנית בכיתות; הכלי האחר היה אמור להיות תצפית בהשתלמויות עצמן. כיוון שהמחקר החל לאחר שכבר נסתיימו ההשתלמויות, ביצענו במקום זאת ניתוח של התכניות שהועברו בהשתלמויות (הסילבוסים).

6. שאלון למורה שהשתתף בהשתלמות (הכלי המלא מופיע בנספח 6)

השאלון כלל נושאים הקשורים להשתלמות: שאלות על ההשתלמות ועמדות המורה המשתתף כלפיה, שאלות הקשורות ליישום התכנית, לקשיים שעלולים להיווצר בעקבות החידושים שהתכנית מציבה וכן עמדות כלפי המטרות ותחומי הדעת של התכנית. רוב השאלות היו שאלות סגורות ומיעוטן – פתוחות. חשוב לציין כי נעשה ניסיון להתאים כלי זה לשאלון מקביל אשר יועד למורה שקיבל הדרכה בבית הספר, זאת על מנת לאפשר השוואה בין שתי האוכלוסיות בכמה היבטים.

בתהליך הדגימה התבססנו על רשימות הנוכחות של המורים שהשתתפו בהשתלמויות של שנת הלימודים תשס"ג. סך הכול התקבלה רשימה של 175 מורים. מתוך מסגרת הדגימה הזו דגמנו 50 מורים בייצוג יחסי הולם לפי מחוז ומגזר. אל המורים שנדגמו נשלחו שאלונים בדואר יחד עם מעטפה למשלוח חוזר. נציין כי מתוך הרשימה המקורית של 50 המורים הוחלפו 20 שטענו כי לא השתתפו בהשתלמות או שהפסיקו אותה באמצע. שלושה מורים סירבו למלא את השאלון ושבעה

⁴ כנהוג, שמות בתי הספר הוסוו.

נוספים לא נענו לפניותינו החוזרות ונשנות למילוי השאלון. לנוכח הבעיות שהתעוררו והקטנת מסגרת הדגימה, הוחלט, על דעת האגף, להסתפק ב-41 שאלונים. לוח 2 מציג את התפלגות המורים שנדגמו ואת התפלגות המורים שהשיבו על השאלונים לפי מחוז ומגזר. לא היה אפשר לפלח את אפיון המורים מבחינת זרם החינוך (ממלכתי או ממלכתי-דתי).

לוח 2: מדגם המורים המשתלמים, לפי מחוז ומגזר

מחוז	מגזר	מספר המורים שנדגמו	מספר המורים שהשיבו
דרום	יהודי	0	0
	ערבי ודרוזי	6	4
	סה"כ מחוז	5 (10.0%)	4 (9.8%)
חיפה	יהודי	2	2
	ערבי ודרוזי	7	5
	סה"כ מחוז	9 (18.0%)	7 (17.1%)
ירושלים	יהודי	3	2
	ערבי ודרוזי	0	0
	סה"כ מחוז	3 (6.0%)	2 (4.9%)
מרכז	יהודי	21	16
	ערבי ודרוזי	0	0
	סה"כ מחוז	21 (42.0%)	16 (39.0%)
צפון	יהודי	5	5
	ערבי ודרוזי	7	7
	סה"כ מחוז	12 (24.0%)	12 (29.3%)
סה"כ		50 (100.0%)	41 (100.0%)

7. ניתוח התכניות (סילבוסים) של השתלמויות

סך הכול נותחו שמונה תכניות של השתלמויות שנדגמו באופן אקראי ובייצוג הולם של מחוז ומגזר: שתי תכניות ממחוז הצפון (יהודי, ערבי ודרוזי), תכנית אחת ממחוז ירושלים, שתי תכניות ממחוז הדרום (יהודי, ערבי ודרוזי), תכנית אחת ממחוז תל אביב ושתי תכניות ממחוז חיפה (יהודי, ערבי ודרוזי).

הקריטריונים המרכזיים שבאמצעותם הוחלט לנתח את התכניות הכתובות הם אלה: (1) הדרך שבה מתבטאת, או לא מתבטאת, ההלימה בין הנושאים והתכנים שבהם עסקו בהשתלמות לבין

העקרונות, המטרות ותחומי הדעת של התכנית; (2) דרך ההתמודדות של ההשתלמות עם רעיון האינטגרטיביות של התכנית; (3) דרכי ההוראה של ההשתלמות כפי שהשתקפו בתכנית הכתובה. חשוב לתת את הדעת לעובדה שהניתוח התבסס אך ורק על התכניות הכתובות לפי הנוסח שהועבר אלינו ועל כן יכולתנו להגיע לאבחנות חד-משמעיות הייתה מוגבלת.

כלי המחקר הנוגעים לקבוצת עתודאי הדרכה

במסגרת הטמעת התכנית הוכשרה קבוצה של מורים מובילים שנקראו עתודאי הדרכה. מהלך זה תוכנן לספק מסגרת "מניפה" כך שהתכנית תוטמע בבתי ספר רבים ככל האפשר. הערכת עתודאי הדרכה נעשתה באמצעות ריאיון שקיימנו עם עתודאים משתלמים, ובאמצעות ניתוח העבודות שהגישו המשתלמים כמטלת הסיכום בהשתלמות.

8. ריאיון עם עתודאי הדרכה (הכלי המלא מופיע בנספח 7)

עתודאי הדרכה, שבמקרה זה היו מורות, התבקשו לחוות את דעתן על ההשתלמות – מבחינת המטרות שהן הציבו לעצמן, מבחינת מילוי ציפיותיהן האישיות ומבחינת הכשרתן כמובילות בבית ספרן. הן נשאלו על התנסותן ביישום התכנית בכיתותיהן ובבית ספרן, ולבסוף התבקשו להתייחס למטרות ולתחומי הדעת של התכנית.

סך הכול נערכו תשעה ראיונות עם מורות שהשתתפו בהשתלמות זו. שלוש מרואיינות היו ממחוז ירושלים, שתיים ממחוז צפון, שתיים ממחוז חיפה, אחת ממחוז מרכז ואחת ממחוז דרום. שש מהמרואיינות היו מן המגזר הממלכתי, אחת מן המגזר הממלכתי-דתי ושתיים מן המגזר הערבי והדרוזי.

9. ניתוח עבודות העתודאים

כמשימה לטווח המידי התבקשו העתודאים להגיש עבודת סיכום שנקראה: "סדנה להטמעת התכנית". בעבודה זו התבקשו העתודאים לתכנן, ביחידים או בזוגות, יחידת הוראה-למידה לכיתה מסוימת ולפתח פעילויות מתאימות לה. סך הכול נותחו, על פי דגימה אקראית, עשר עבודות יחידניות (אינדיבידואליות).

בפיתוח הקריטריונים לניתוח העבודות נעזרנו בדף ההנחיות שקיבלו המשתלמים והגדרנו את הקריטריונים האלה:

1. **תוכני העבודה.** אופן ההבנה של המורים המובילים פרקים מסוימים מתכנית הלימודים, מתוך הצירים שנתבקשו לשלב:
 - מה היו הנושאים שנבחרו לשילוב?
 - מהם הנושאים שהדגישו במיוחד?
 - אופן התייחסותם של המורים למטרות התכנית ולאבני היסוד שלה.
2. **דרכי ההוראה-למידה שנבחרו.** מה מצופה מן התלמידים במסגרת יחידת ההוראה-למידה, אופיין של הפעילויות שנבחרו ודרכי ההערכה שנבחרו לאותה יחידה.

3. **אופן השימוש בתכנית.** מידת השימוש שלהם במסמך תכנית הלימודים כבסיס לתכנון.
4. **תגובות וחוויות של המורים מהעבודה.** חוות הדעת של המורים ביחס להתנסות שהייתה להם בעבודה, הנושאים שאליהם התייחסו בעבודה ונושאים מיוחדים שהדגישו בה.

כלי המחקר של המודל הפתוח להטמעה

במודל זה נכללו שני כלי מחקר: שאלון למנהל שלא הודרך ותצפית בבתי ספר שלא הודרכו.

10. שאלון למנהל שלא הודרך (הכלי המקורי מופיע בנספח 8)

מטרתו של כלי זה הייתה לבחון את ההיערכות באותם בתי ספר שקיבלו את תכנית הלימודים בדואר ולא קיבלו כל הדרכה לקראת יישומה. המהלך כלל מילוי שאלונים טלפוניים עם מנהלי בתי ספר בתקופת חופשת הקיץ לקראת תשס"ג ולקראת תשס"ד. השאלון הטלפוני כלל שאלות בנוגע לדרך שבה נחשף המנהל לתכנית, למידת ההיכרות של המנהל את תכנית הלימודים, היערכות בית הספר (אם קיימת) ליישום תכנית הלימודים ועמדותיו כלפי התכנית וכלפי נושאים אחרים הקשורים בה.

נדגמו 167 בתי ספר מכלל בתי הספר במגזר היהודי (כ-10% מ-1859 המוסדות, לא כולל את החינוך המיוחד), על פי ההתפלגות הבאה: 122 בתי ספר מהזרם הממלכתי (73%) ו-45 בתי ספר מהזרם הממלכתי-דתי (27%), לפי הפרופורציה שלהם במחוזות השונים. לא נדגמו בתי ספר מהמגזר הערבי והדרוזי, כיוון שבאותה עת טרם הושלם תרגום התכנית לערבית.

בשלב ראשון נענו למילוי השאלונים הטלפוניים רק 129 מנהלים מתוך 167⁵ בתי הספר שאליהם פנינו (שבעה מנהלים סירבו מבחינה עקרונית לענות על השאלון). לכן, באפריל 2004 הוחלט לפנות ל-30 בתי ספר נוספים בניסיון להגדיל את מספר המשיבים, ואכן נאספו 16 שאלונים נוספים. סך הכול נאספו 145 שאלונים ממנהלים. עקב הצטרפות מאוחרת של קבוצת משיבים, הורחבה מטרתו של השאלון ל"בחינת היערכות בתי הספר לקראת יישום תכנית הלימודים החדשה תשס"ד-תשס"ה".

לוח 3 מציג נתונים על המנהלים הלא-מודרכים שהשיבו לשאלונים הטלפוניים.

⁵ מן המדגם המקורי הוחלפו 14 בתי ספר, כיוון שבעת עריכת המחקר כיהן בהם מנהל חדש שלא הכיר את התכנית.

לוח 3: מדגם מנהלים לא-מודרכים, לפי מחוז ומגזר

מחוז	מגזר	מספר המנהלים שנדגמו	מספר המנהלים שהשיבו
דרום	ממלכתי יהודי	19	14
	ממלכתי-דתי	11	9
	סה"כ מחוז ⁶	30 (18.0%)	23 (16.0%)
חיפה	ממלכתי יהודי	16	15
	ממלכתי-דתי	5	5
	סה"כ מחוז	21 (12.6%)	20 (13.9%)
מרכז	ממלכתי יהודי	34	31
	ממ"ד	11	10
	סה"כ מחוז	45 (26.9%)	41 (28.5%)
צפון	ממלכתי יהודי	18	17
	ממלכתי-דתי	6	3
	סה"כ מחוז	24 (14.4%)	20 (13.9%)
תל אביב	ממלכתי יהודי	22	18
	ממלכתי-דתי	4	4
	סה"כ מחוז	26 (15.6%)	22 (15.3%)
ירושלים	ממלכתי יהודי	8	8
	ממלכתי-דתי	4	3
	סה"כ מחוז	12 (7.2%)	11 (7.6%)
מנח"י	ממלכתי יהודי	5	4
	ממלכתי-דתי	4	3
	סה"כ מחוז	9 (5.4%)	7 (4.9%)
סה"כ	סה"כ ממלכתי יהודי	122	106
	סה"כ ממלכתי-דתי	45	38
סה"כ		167 (100.0%)	144 ⁷ (100.0%)

⁶ האחוז מלמד על שיעור בתי הספר במחוז מתוך כלל המדגם.

⁷ לגבי מנהל אחד אין לנו נתונים של מחוז ופיקוח, לכן ישנם נתונים רק על 144 מנהלים במקום 145.

11. תצפית בבתי ספר לא-מודרכים (הכלי המלא מופיע בנספח 5)

התכנון היה לבצע בבתי הספר תצפיות בישיבות הצוות אשר דנות ביישום התכנית. אולם עקב קשיים באיתור בתי ספר לעריכת תצפיות (אי-שיתוף פעולה, אי-קיום ישיבות) נערכו שתי פגישות בשני בתי ספר וכל אחת מהן כללה תצפית או ריאיון עם האדם המוביל את התכנית בבית הספר (רכזת, מנהלת). בבית ספר נוסף נערך רק ריאיון עם רכזת הנושא. בתי הספר היו כולם ממלכתיים – שניים ממחוז המרכז ואחד ממחוז ירושלים.

הן בתצפית והן בריאיון נעשה ניסיון לבחון ולתעד את המתרחש בבית הספר בנוגע ליישום התכנית: הנושאים שבהם עסקו, כיצד נערכו ליישום התכנית, כיצד משתלבת התכנית עם התלב"ס והנושא המרכזי בבית הספר, מהן שיטות העבודה, מהי רמת המוטיבציה וחווות הדעת על התכנית. כמו כן תיארו המורים את הקשיים שבהם נתקלו בבית הספר והעלו את מידת הזדקקותם להדרכה בתהליך ההיערכות והיישום.

לסיכום, מגוון הכלים שהוצגו לעיל כוונו לספק מידע על שלושת מסלולי הלמידה שיועדו להדרכה בתכנית הלימודים החדשה. לוח 4 מציג את כלי המחקר ואוכלוסיות המחקר לפי מסגרות הלמידה של התכנית.

לוח 4: כלי המחקר לפי מסגרות הלמידה של התכנית

כלי המחקר	בתי ספר מודרכים	בתי ספר שהשתתפו בהשתלמות	בתי ספר שקיבלו את התכנית בדואר
ריאיון עם קובעי מדיניות			
ריאיון עם מדריכי התכנית			
שאלון למנהל	מ"מ יהודי – 9 ממ"ד – 2 ערבי ודרוזי – 6 $n = 17$	-	מ"מ יהודי – 107 ממ"ד – 37 (1 לא ידוע) $n = 145$
שאלון למורה	מ"מ יהודי – 11 ממ"ד – 3 ערבי ודרוזי – 6 $n = 20$	יהודי – 25 ערבי ודרוזי – 16 $n = 41$	-
תצפית וריאיון	מ"מ יהודי – 3 ממ"ד – 0 ערבי ודרוזי – 1 $n = 4$	-	מ"מ יהודי – 2 $n = 2$
ניתוח תכנית (סילבוס) ההשתלמות	-	$n = 8$	-
ריאיון עם עתודאי הדרכה $n = 9$: ממלכתי יהודי – 6, ממלכתי-דתי – 1, ערבי ודרוזי – 2 ניתוח עבודות עתודאים $n = 10$ (אנונימיים)			

ג. סוגי העיבודים

על הנתונים שנאספו נערכו עיבודים שונים, לפי לצורך :

1. פרטי רקע ושאלות סגורות נותחו באמצעות כלים סטטיסטיים תיאוריים (שכיחות, מהימנות, ניתוחי גורמים, ניתוחי שונות ומתאמים). נערכו ניתוחים יותר מורכבים על חלק מהשאלות, שנראו חשובות ורלוונטיות יותר. בנושא הדיווח נדגיש כי בשל העובדה שהחלטנו להסתפק בספרה אחת אחרי הנקודה העשרונית, ייתכן שטור האחוזים בחלק מן הלוחות לא יסתכם בדיוק ב-100% (תיתכן סטייה של ± 0.1). החלטה זאת נתקבלה בהתבסס על כללי הכתיבה של ה-APA (האגודה הפסיכולוגית האמריקאית).
2. שאלות פתוחות (הן בראיונות והן בשאלונים) נותחו בשיטת ניתוח תוכן. ברוב המקרים התשובות קודדו, ולאחר מכן נותחו ניתוח כמותי והוצגו כניתוח סטטיסטי תיאורי. במקרים אחרים נותחו הממצאים על פי קריטריונים שנקבעו מראש כפיתוח משותף עם אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (כמו במקרה של ניתוח הסילבוסים של ההשתלמויות). הממצאים האיכותניים יוצגו, אם כן, באמצעים כמותיים ותיאוריים.

ד. תיאור תהליך העבודה

לאחר שנקבעו שאלות ההערכה המרכזיות, התחלנו בביצוע ראיונות עם בעלי תפקידים מרכזיים במשרד החינוך, עם אנשי האגף ועם מדריכי התכנית. המידע מהראיונות הללו סייע גם לתהליך פיתוח כלי המחקר. בשלב השני פותחו כלי המחקר ועמם פנינו לאוכלוסיות השונות: בתי ספר לא-מודרכים, בתי ספר מודרכים ומורים שהשתתפו בהשתלמויות. במהלך שנת הלימודים תשס"ד קיימנו ישיבה של "הערכת מצב", ובה הוחלט לפנות לבתי ספר ומורים נוספים כדי להגדיל את מספר המשיבים. מאמץ זה נמצא יעיל.

מהלך המחקר לווה בשני קשיים ייחודיים: האחד נוגע לסוגיה מחקרית והאחר לאיסוף חומר רלוונטי כפי שהוגדר מראש. מבחינה מחקרית נתקלנו בהתלבטות כבר מן הצעדים הראשונים, התלבטות שנבעה מהקושי של קובעי המדיניות להגיע להגדרה מוסכמת בנוגע לדרכים האופרטיביות **לבחינתה** של ההטמעה. במילים אחרות, כיצד נדע אופרטיבית אם ההטמעה הצליחה או לא. הדבר נבע הן מהימצאותה של התכנית בשלב ראשוני של יישום בכיתות ("הטמעה של תכנית ניתן לראות לאחר שנתיים" (02)⁸), הן מחוסר יכולת לספק הגדרה אופרטיבית של תוצרי ההטמעה (כמו לדוגמה שינוי בדרכי הוראה) וכן מההגדרות השונות שסיפקו קובעי המדיניות למהותה של ההטמעה המצופה. עקב כך הוחלט להסב את מוקד ההערכה לתיאור תהליך ההטמעה, הכולל את העלאת ההצלחות, האתגרים והקשיים, ולוותר במידה מסוימת על מדידה של תפוקות ותוצרים אחרים.

⁸ המספרים 02, 03, 04 וכ"ו המופיעים בסוגריים מציינים את המספר הסידורי של המרואיין.

אשר לאיסוף החומר, נעלה כאן כמה עובדות שהקשו על ביצוע הולם להצעה שגובשה מראש. ככלל, המחקר עבר גלגולים רבים עקב הרצון להתאימו לקצב הטמעת התכנית בשטח: החלפת כלים עקב אי-קיומן של פעולות מסוימות בשטח ותוספת של כלים שיתאימו למהלכים בבתי הספר. בנוסף, צומצם היקפם של המדגמים עקב צמצום במסגרות הדגימה לעומת אלה ששוערו מראש. למשל, במדגם המקורי של מורים שדווח עליהם כי השתתפו בהשתלמות, הוחלפו 20 מורים, עקב טענתם שלא השתתפו בהשתלמות או שהפסיקו אותה באמצע. שישה בתי הספר שעל פי הרישומים קיבלו הדרכה, טענו כי הם לא קיבלו הדרכה או שהשתתפו במפגש חשיפה אחד בלבד. שינויים אלה גררו גם עיכובים בלוח הזמנים. בנוסף, קצב ההטמעה של התכנית היה אטי מהמשוער, ומלווה בביטולים ובסירובים מצד מנהלים ומורים להשתתף במחקר. למשל, בבואנו לתאם ראיונות או תצפיות בשיבות תכנון ההוראה בבתי הספר שהצהירו כי הם נערכים ליישום התכנית, נתקלנו בסירובים כגון: "בית הספר מאד עמוס", "אין ממש ישיבות", "כבר נערכנו", "לא ידוע מתי יתקיימו ישיבות". בכמה מקרים אף נקבעה כבר פגישה, אך זו בוטלה ברגע האחרון. דוגמאות נוספות לסירובים ממנהלים ומורים: "אני בכלל מורה בתיכון", "יש תחלופה של מורים", "תתקשרו בשבוע הבא". לעתים נדמה היה כי בתי הספר שעסקו בתכנית, עשו זאת בצורה מזדמנת ופחות מובנית ומערכתית מכפי שהיה עשוי לצפות אורח מן החוץ.

פרק שלישי: ממצאים

א. ממצאים מהראיונות עם קובעי מדיניות

רואיינו שישה בעלי תפקיד במשרד החינוך, המשפיעים על קביעת המדיניות: מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (תכ"ל), מנהלת האגף לחינוך יסודי, מרכזת אשכול לימודי חברה באגף לתכ"ל וחברה בוועדת התכנית, נציג החינוך הדתי וחבר בוועדת התכנית, האחראית על המגזר הערבי באגף לתכ"ל ומרכז הצוות להיסטוריה במגזר הערבי מטעם האגף לתכ"ל.

המרואיינים נשאלו שאלות הקשורות לאופן הטמעת התכנית בשטח ולעקרונות ההטמעה הנכונים לדעתם. עקב הימצאותה של התכנית בשלבי הטמעה ראשוניים, שאלת יישומה בשטח הייתה די עמומה עבורם, ומרבית המרואיינים התקשו מעט להשיב על השאלות בנוגע לשינוי הספציפי שאמור להתרחש בכיתות. מתוקף תפקידם הבליטו המרואיינים את השינוי המערכתי והערכי שהתכנית מביאה עמה.

סוגי ההטמעה השונים

כל המרואיינים גרסו כי "הטמעה" היא מושג הכולל כמה שלבים, וכי הדרך להטמעה מיטבית של תכנית דומה לפעולת "מניפה". לדעת הדוברים, בשלב הראשון חשוב לחשוף את התכנית לפני הדרגים הגבוהים של מנהלי מחוזות ומפקחים. החשיפה צריכה להיות מעמיקה יותר למפקחים הקרובים יותר לתחום מאשר לאלו שאינם קרובים אליו. בשלב השני יש לחשוף את התכנית לפני המנהלים. חשיפה זו חשובה להטמעתה של כל תכנית ("מכיוון שהמנהל הוא זה שבסופו של דבר קובע את מערך הלימודים בבית הספר" [004]), בייחוד במקרה של הטמעת התכנית "מולדת", חברה ואזרחות", כיוון שהתכנית מסתמכת על פעולה אינדיווידואלית של כל יישוב או כל בית ספר. בשלב השלישי יש לחשוף את התכנית לפני המורים, והדרך האידיאלית היא באמצעות השתלמויות והדרכה בקבוצות קטנות. שתי מרואיינות (001, 004) הדגישו את החשיבות הרבה שיש למדריכים במערכת ההטמעה. הללו, לטענתן, מהווים את החוט המקשר בין השדה לשטח ולכן הם עצמם צריכים להכיר היטב את התכנית. בנוסף, נטען כי חשוב כל העת לבדוק באיזו מידה התכנית ישימה בשטח, ולפי הממצאים לערוך שינויים שיסייעו להטמעה מוצלחת יותר של התכנית.

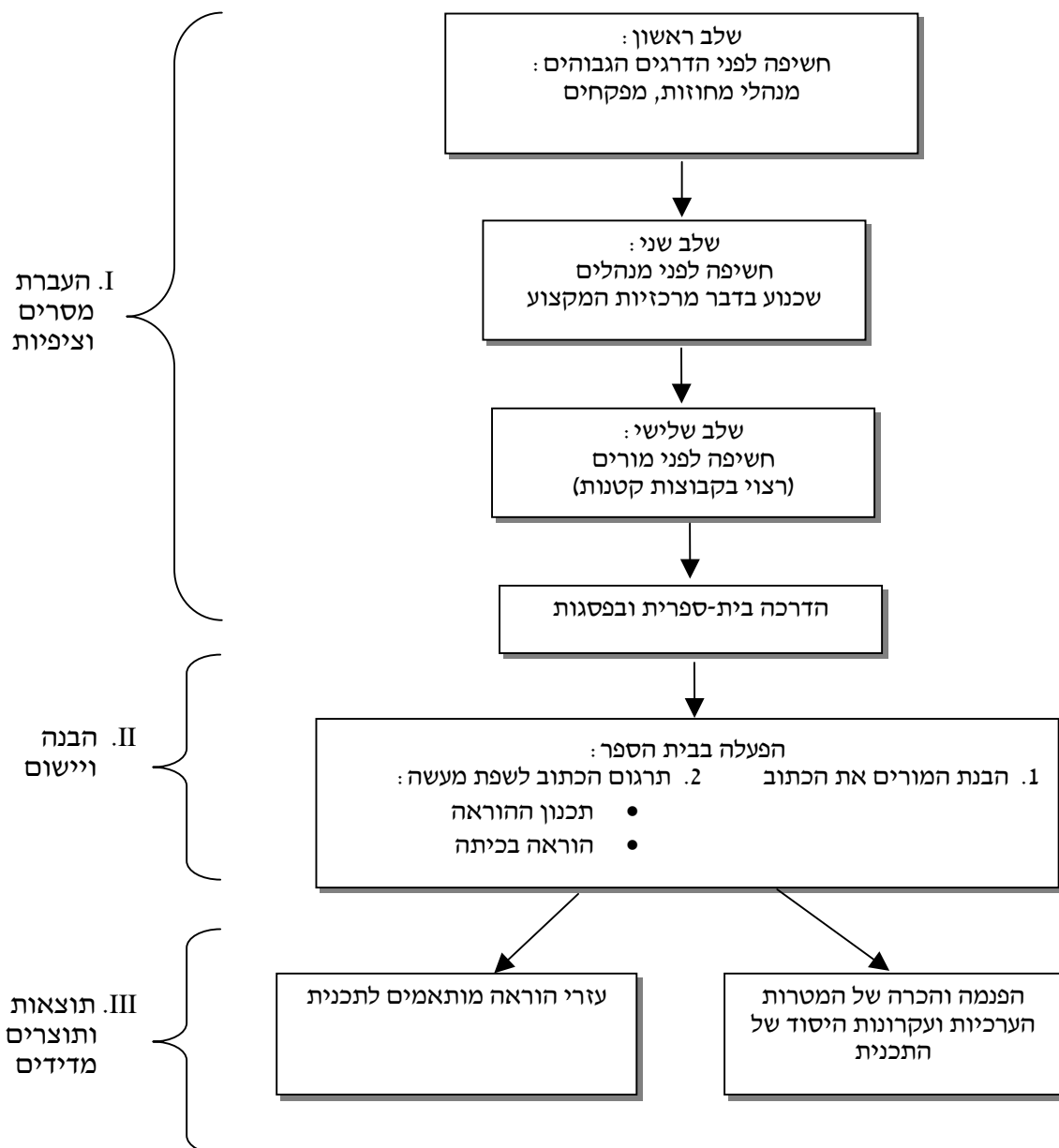
מאפיינים של הטמעה מוצלחת

רוב הדוברים התמקדו בהצהרות מערכתיות והתקשו לספק הגדרות ספציפיות מפורטות של המאפיינים להטמעה מוצלחת של התכנית. ברמה ההצהרתית נטען כי הפעלה "נכונה" של התכנית בבתי הספר תיחשב להצלחה, וכי הטמעה מוצלחת יש לבדוק ברמת התלמיד. לדבריהם, מצופה מן המורה להבין את התכנית, ליישם את מטרותיה ולהתאים את אמצעי ההוראה-למידה לרוח התכנית. נטען, כי קשה יהיה לבדוק זאת בעיתוי זה מבחינה אופרטיבית ("לא לסמוך על מה

שמורים עונים" [001]), משום שהתהליך עשוי להימשך כמה שנים. בכל מקרה, כדאי לבדוק הטמעה אופטימלית באמצעות תצפיות בכיתה ובאמצעות תשאול המורים על הפרקים הקשים להם.

עוד עולה כי מאפיין מרכזי של הטמעה מוצלחת הוא הימצאות של עזרי הוראה מתאימים ליישום התכנית. קריטריון נוסף להצלחה הוא הפנמה והכרה של עקרונות היסוד ושימוש מושכל של המורה באמצעים ובדרכי הוראה ההולמים את המטרות של תכנית הלימודים הכתובה. אחד המרואיינים מצפה שהדגש יהיה יותר על מטרות מתחום הרגש ופחות על מטרות מהתחום הקוגניטיבי.

על סמך דבריהם של קובעי המדיניות סרטטנו תרשים המבטא את תפיסתם בנוגע להטמעה המיטבית של התכנית בהיבט הארגוני (ראו להלן תרשים 1).

תרשים 1: מערך ההטמעה המיטבית לדעת קובעי המדיניות

הבדלים בין שלוש מסגרות הלמידה שהוגדרו לתכנית

מבחינת תפוקות, ארבעה מתוך חמשת המרואיינים שהשיבו על השאלה סוברים כי יש לבדוק את התפוקות בכל אחת ממסגרות הלמידה שנקבעו לתכנית. יחד עם זאת נאמר שיש לקחת בחשבון כי מורים שנחשפו לתכנית באמצעות השתלמויות ו/או הדרכות, יהיו בעלי יתרון, כי הם יידרשו לפחות זמן כדי להבין את התכנית. כך, שבטווח הקצר מורים מודרכים יהיו בעלי תפוקות טובות יותר מאלו שלמדו את התכנית באופן עצמאי: "אם יתקבל ממצא כי קיימים מורים שאינם מבינים את התכנית, על אף העובדה שהם מקבלים ליווי, אז כנראה שקיימת בעיה של תכנית הלימודים" (001).

שלושה מן המרואיינים הדגישו כי גם מתכנית הלימודים הזו מצופה ש"תדבר בעד עצמה" (003), כך שצוות המורים יקבל את התכנית ויפעל לפי הנחיותיה. מרואיינים אחרים הדגישו את חשיבותם של כוחות ההדרכה בסיוע ואת התמיכה במורים שאינם מסוגלים לכך: "אי אפשר לזרוק תכנית ולעשות רק השתלמויות" (004). עם זאת, נאמר כי הדבר רחוק מהמציאות בשטח, כיוון שאין תרבות של קריאה עצמאית של תכנית לימודים. בנוסף, רוב המורים בבית הספר היסודי הם מורים כוללים, שאינם היסטוריונים או כלכלנים, ולכן חשוב שיקבלו הדרכה בתחומי הדעת השונים: "האם המורים מסוגלים לתרגם את הכתוב לשפת המעשה לעבודה בכיתה? האם המורים יבינו חשיבתית את התכנית ויוכלו להתאים עזרי הוראה כדי ליישם את התכנית?" (001). שתי מרואיינות טענו כי התכנית מחייבת ליווי ותיווך, כיוון שהיא כוללת יותר את ה"מה" ופחות את ה"איך". מצופה מן המורים להבין את התמונה הכוללת ולבחור מה הם רוצים לקחת מכל חלק, מבחינת מושגים ומיומנויות. לכן יש צורך בתיווך בין החומר שהוא אבסטרקטי יותר לבין הפרקטיקה בכיתה. בנוסף, ב"מולדת, חברה ואזרחות" אין עדיין חומרי הוראה, כך שבעוד שבדרך כלל ניתנת הפרשנות הדידקטית בספר הלימוד, כאן יש מקום לפרשנות של המורים עצמם. הוסכם, כי היעדר ספרי לימוד מקשה על המורים, כיוון שהם רגילים לעבוד עם חומרי לימוד.

אחד המרואיינים (005) טען כי יש לבחון בכל מסלול למידה של התכנית סוגי תפוקות שונים: בהשתלמויות – לבחון אם הייתה הפנמה של אופי התכנית, המבנה, המטרות והיעדים; ובהדרכה הבית-ספרית יש לצפות לתפוקה נוספת – התאמה לרוח בית הספר וליישוב. מרואיינת נוספת (001) העלתה את השאלה בדבר הצלחת הדגם של "השתלמות בפסג"ה" – האם הפסג"ה היא גורם המשפיע על "טיב" ההדרכה או שהיא משמשת כאכסניה בלבד.

הבדלים בין האוכלוסיות (ממלכתי, ממלכתי-דתי וממלכתי ערבי)

כל המרואיינים הדגישו כי אין הבדלים התחלתיים בין האוכלוסיות השונות, אלא אם כן מדברים בהכללות. נטען, כי לכאורה לא אמורה להיות בעיה בהטמעת התכנית בכל אחד מן המגזרים וכי דרך ההטמעה תלויה מאוד במורים (למשל, למורים ותיקים יהיה קשה יותר לשנות את דרכי ההערכה), וכי בדרך כלל מורים מתקשים לקבל שינויים. עם זאת, נטען כי סביר שיהיו דגשים שונים בכל אחד מן המגזרים: "יש לבדוק האם הפרק שמתאר את נקודת השקפתם של הערבים

מוצג בממ"ד" (002). שוני בולט נוסף בין המגזרים נעוץ בעובדה כי התכנית, בעת עריכת המחקר, לא תורגמה לשפה הערבית ולכן ההטמעה במגזר הערבי היא אטית יותר.

בדרך כלל נטען כי בתי ספר במגזר הערבי הם יחסית שמרנים יותר בדרכי ההוראה: "הוראה יותר פרונטלית" (001). בנוסף, למורה במגזר זה יהיה קשה יותר לפתח חומרי הוראה, הן בגלל שהאמצעים במגזר זה דלים יחסית והן עקב חוסר הניסיון של המורים בפעולה מסוג זה (004). בעיה נוספת שעלולה להתעורר במגזר הערבי היא בעיה ערכית, שבה נתקלו מפתחי התכנית כבר בשלב התרגום לערבית ("למשל, מולדת תורגמה לארץ כך שישתמע שלגבי יהודי מדובר במולדת, ולערבי – זוהי ארץ" (005)). כמו כן, כשהמורה מעלה בכיתה נושאים היסטוריים, הוא עלול לעורר רגישויות, ולכן עליו לנסות ללמד את הנושאים באווירה נינוחה שלא תעורר תסיסה. בעיה שיכולה להתעורר בחינוך הממלכתי-דתי בתהליך ההטמעה, היא מספרם הקטן של מדריכים בנושא. רוב המדריכים הם מן החינוך הממלכתי, ונטען כי קשה יהיה למדריך כזה להיכנס לבתי הספר מהחינוך הממלכתי-דתי, כיוון שעלול להיווצר אצל המורים חשש לכפייה. היעדר מדריכים הבאים מן החינוך הממלכתי-דתי נעוץ, לדברי אחת המרואיינות, בעובדה שבחינוך הממלכתי-דתי "מצאו חשיבות בתכנים אחרים" (003). עובדה זו עשויה לדעתה להביא לכך שתהליך ההטמעה בזרם הממ"ד יהיה אטי יותר.

השינויים שאמורים להתבצע בשדה בהיערכות להטמעה

לדעת המרואיינים, חשוב ליצור מודעות לחשיבות התכנית, ברמת הפיקוח וברמת המנהלים, כדי שהמנהלים יכירו אותה ויקצו לה שעות: "היום מתוך אשכול הלימודים, לא הרבה בתי ספר נותנים למקצוע מקום" (003). נטען, כי חשוב לשווק את התכנית ולשכנע את המנהלים שהנושא הוא מרכזי בחינוך הילד ותורם גם ליתר המקצועות ולאווירה בבית הספר. לאחר היכרות עם המקצוע וחשיבותו, חשוב להציע השתלמויות והדרכות. בנוסף, יש להכשיר קבוצת מדריכים באמצעות מפגשים קבוצתיים ואישיים. מרואיין אחר העלה את חשיבות השיתוף של הקהילה וההורים. לטענתו, הטמעת תכנית תהיה מוצלחת אם ניתן יהיה לשתף גורמים אלו, וכי יש להתארגן כך שיהיה שיתוף כזה: "הטמעת התכנית, לפחות בחלקה, חייבת להיעשות על ידי יציאה מחוץ לכותלי הכיתה" (005).

יישום התכנית בשטח

ההיבטים הנוגעים ליישום התכנית בשטח עלו מצד המרואיינים כשאלות שבהן הם היו מעוניינים למקד את המחקר:

- **האם המטרות המוצהרות של התכנית ידועות ומיושמות בשטח?** האם המורה יודע אילו מטרות צריך להשיג וכיצד ניתן ליישם אותן – מבחינת אמצעים. אם תהיה בעיה ביישום, יהיה צורך לבדוק אם הוצגו מטרות לא ריאליות, או שהמטרות לא נוסחו בצורה ברורה.
- **במה תכנית ההטמעה אמורה לסייע למורה?** בתהליך ההטמעה המורה צריך להפנים את התכנית: "למה התכוון המחבר, ומה אני כמורה צריך לעשות כדי ליישם זאת בפועל?" (001)

המדריך הוא המתווך בין תכנית הלימודים לבין המורה. האם האמצעים הללו אכן קידמו את המורים?

- **הקשיים שבהם ייתקל המורה בעת יישום התכנית:** היקף התכנית עשוי להכביד על המורה: "מורה לוקח סילבוס ואם זה כמה עמודים אז הוא ילמד אותו. התכנית הזו ארוכה מדי" (003). יחד עם זאת, כיוון שהתכנית מפרטת ומרחיבה את התכנים, ייתכן שהדבר אכן מסייע להבין את הדברים המופשטים בתכנית. נטען, כי ברגע שהמורים יכירו בחשיבות התכנית, יהיה להם קל יותר ללמוד אותה, ויהיה עליהם לקשר בין התכנית לבין תכניות ההוראה בבית הספר. "אם המורים ידעו לעשות את הקישורים האלה, ואם יהיו להם מחשבות על דרכי הוראה והעברת האינפורמציה – זו תהיה הטמעה והפנמה של התכנית" (003). ללימוד התכנית הוגדר טווח של שלוש שנים ויהיה קשה לעמוד בלוח זמנים זה.

לסיכום, לדעת בעלי התפקיד, לתהליך הטמעת התכנית כמה שלבים. הוא דומה לפעולת "מניפה" ונמשך שנים מספר. מצופה מן המורה להבין את התכנית, ליישם את מטרותיה ולהתאים את אמצעי ההוראה-למידה לרוח התכנית. נטען כי חשוב לשווק את התכנית ולשכנע את המנהלים שהנושא הוא מרכזי בחינוך הילד, ושעליהם להכיר בשינויים שהמורים אמורים לבצע בהרגליהם הקודמים.

ב. ממצאים מהראיונות עם מדריכי התכנית

מאפייני רקע

רואיינו עשר מדריכות, המלמדות את התכנית הן בהשתלמויות והן בבתי ספר. המדריכות הן בעלות ותק בהדרכה של שבע שנים בממוצע. מ-10 המרואיינות 6 הן מדריכות בחינוך הממלכתי, 1 בחינוך הממלכתי-דתי, 1 במגזר הערבי והדרוזי, 1 בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי ו-1 מדריכה במגזרים היהודי, הערבי והדרוזי.

כיצד תופסות המדריכות את התכנית

לשאלתנו בדבר **נקודות החוזק** של התכנית, העלו המדריכות נושאים מגוונים. אלה קובצו לקטגוריות האלה:

- טיב המבנה והרכיבים: "סדר הצירים ומבנה המודולות", "שילוב תדריך יישומי כחלק מהתכנית", "רשימה של אבני היסוד בכל פרק", "מאוד מאורגנת, מה שעוזר לאלו שקראו לבד".
- פתיחות ויכולת התאמה לבית הספר ולאוכלוסייה: "מאוד מגוונת וניתן להתאימה לכל רמות האוכלוסייה", "מרחב המחיה שלה מגוון ופתוח", "מאפשרת בחירה חופשית בהתאם לחזון הבית-ספרי".
- אינטגרטיביות: "שילוב בין תחומי דעת רבים, נושאים רלוונטיים לכל תחומי החיים", "היא מתחברת לתחומי דעת רבים".
- הכללה חלוצית של תחום האזרחות בבית הספר היסודי: "נותנת מעמד לדוח קרמניצר".

- התבססות על עקרונות ומטרות ערכיות: "התייחסות רצינית לחינוך הערכי", נחיצות: "צורך השעה".

- הדגשת הרלוונטיות ללומדים: "רלוונטיות לשטח – הן בחלק התוכני והן בדרכי ההוראה". מרכיב ש"הושג בזכות כתיבתה על ידי אנשים מהשטח".

יישום התכנית מצריך עבודת תכנון מוקדמת, ובהיעדרה, השינוי שהיא מביאה עשוי לעורר קשיים אצל מקצת המורים. נוסף על כך עשוי להתעורר אצלם חוסר ביטחון הנובע מהיעדר חומרי למידה. ביתר פירוט, המדריכות סבורות כי התכנית עלולה לעורר את החששות האלה:

- רתיעה ממורכבות ומעומס התכנים שבה – "בגלל עובי החוברת", "גדוש ועמוס".
- חשש מהתעוררות דילמות פוליטיות וערכיות בכיתה – היחס השוויוני לאוכלוסייה הערבית, התמודדות ראשונה של המורים בבית הספר היסודי עם המושג מדינה יהודית ודמוקרטית, קושי עם נושא "תולדות היישוב".
- דחיקתה בגלל סדרי עדיפויות אחרים – "כשיש למנהל את המתמטיקה והאלימות על הראש" (מדריכה 06).

השיטה המומלצת להטמעת התכנית, על פי המדריכות, היא הדרכה בית-ספרית (בהשתלמות מוסדית או אישית). מקצתן אף ציינו את חשיבות שילובה עם השתלמות אזרחית. המדריכות העלו בדבריהן גם את הדרכים שהן נוקטות כדי לסייע להטמעה מוצלחת, ובהן: העברת מסרים ערכיים בדרכים שונות, שימוש במודל אישי – בכניסה לשיעור, בתכנון פרק לימודי ובתכנון משותף של ההוראה כך שתתחשב בתכנית הבית-ספרית. רוב המרואיינות ציינו את החשיבות שבלמידת התכנית לעומק על ידי המורים באמצעות המדריכה, ואת חשיבות ההתאמה הספציפית של התכנית לבית הספר.

תפיסת המדריכות את השינוי שאמור לעבור על המורים כחלק מהטמעה מוצלחת התמקד בשלושה היבטים:

1. שינויים בהיערכות לקראת ההוראה ובהם שינויים בעבודת הצוות, בתכנון העבודה, בהכנה ופיתוח חומרים חדשים והתאמתם לאוכלוסיית התלמידים.
2. שינויים בדרכי ההוראה: "לא להתחבר לספרי לימוד... הוראה מסוג אחר" (מדריכה 06), הוראה יצירתית יותר.
3. שינוי תוכני הכולל הוראה אינטגרטיבית, הוספת מקצוע האזרחות ומתן ביטוי לפן החברתי, הסביבתי וההיסטורי של המדינה.

כיצד, לדעת המדריכות, תופסים המורים את התכנית?

ניסינו ללמוד מהמדריכות, כמי שעבדו ישירות עם המורים, כיצד מתקבלת התכנית אצל המורים. בניתוח הראיונות מיפינו את הדרישות השכיחות שעלו מצד המורים במהלך ההדרכה. נמצא כי הדרישות כללו את הנושאים האלה (על פי שכיחות הופעתם): בקשות מעשיות הקשורות ל**יישום** התכנית בכיתה, דרישות הקשורות ל**הבנת התכנים** ודרישות שהופנו אל "**המערכת**". הבקשות המעשיות כללו בעיקר בקשות לסיוע בחומרי למידה, הפעלות ומקורות מידע. הבקשות הנוגעות להבנת התכנים כללו שאלות בדבר שילוב עם תכנים אחרים כגון אורינטות, שפה והבנת התדריך היישומי. הפניות השכיחות אל הנהלות בתי הספר נסבו בדרך כלל סביב דרישה לתוספת שעות לימוד ותקציבים ולהרחבת טווח ההוראה לכיתות ה'ו'. בנוסף ציינו המדריכות גם בקשות שהופנו אליהן באופן אישי, כגון בקשה להדרכה נוספת וליווי "צמוד יותר".

ניסינו להשוות בין מהות האתגרים העומדים בפני המורים בשני סוגי ההדרכה – הדרכה בית-ספרית לעומת השתלמות בפסג"ה. מדברי המדריכות עלו הדברים האלה:

אתגר 1: תרגום התפיסה הרעיונית ויישומה הלכה למעשה בכיתה. ככלל, המדריכות רואות בהדרכה בפסג"ה מענה טוב יותר לאתגר זה, בעיקר כי שם המורים פנויים יותר להקשיב לנושאים תיאורטיים, "ובבתי הספר רוצים יותר תכל'ס" (מדריכה 10).

אתגר 2: שינוי בדרכי ההוראה. רוב המדריכות טוענות כי אתגר זה ניתן להתמודדות כמעט זהה בהדרכה בית-ספרית ובהשתלמות יישובית. שינוי דרכי ההוראה הוא שינוי אישי שהמורה אמור לעבור, ויישומו תלוי ברצון המורה ובמידת עצמאותו. יחד עם זאת, חשוב שהמורה יינה מתמיכה וסיוע מצד המורים האחרים.

אתגר 3: עצמאות בתכנון ההוראה. נראה כי לדעת המדריכות, נושא העצמאות בתכנון לימודים הוא יחסית קשה לטיפול בכל סוג של הדרכה. המדריכות רואות נושא זה כתלוי בסגנון ההוראה של המורה ובניסיונו הקודם. הן גם ציינו שהתכנית עצמה מאפשרת עצמאות ביישום, כך שהן תופסות את תפקידן כפחות קשור או משפיע על היבט זה. כמה מן המדריכות ציינו שבהדרכה הבית-ספרית ניתן להתמודד עם אתגר זה באופן די משביע רצון.

אתגר 4: הוראה בתנאים של היעדר ספרי לימוד. בעניין זה טענו המדריכות כי הקושי הוא גדול בכל סוג של הדרכה, אם כי בהדרכה בפסג"ה אפשר היה להגיע לתוצרים קבוצתיים עשירים יותר שיסייעו לכולם, למשל בניית אוגדן פעילויות. רוב המדריכות טענו כי המורים אכן מתקשים ליישם את התכנית עקב היעדר ספרי לימוד, וכי תפקיד ההדרכה הוא, בין השאר, להפיג חששות מקשיים אלה. אחת המדריכות טענה כי קשה למורים וכי הם מצפים מהמדריכה לספק את החומרים. המדריכות ציינו כמה שיטות המסייעות להתגבר על מחסור בחומרי הוראה ובעזרי הוראה ובהן: עבודה סדנאית של צוותי מורים, הסתייעות בחומרים שנאספו ביישוב והתאמת

הספרים הקיימים. בכל מקרה דרושים, לדעתן, רצון ויוזמה אישית של המורים. עוד נטען כי רמת הניסיון ותרבות העבודה הקודמת משפיעים רבות על מידת הצלחתן בהתמודדות זו.

אתגר 5: שימוש מגוון בשיטות הערכה ובכלי הערכה. רוב המדריכות הביאו כדוגמה את מאגר המשימות ככלי חלופי להערכה, וציינו שבבתי הספר שבהזדרכתן התאפשר להן להדריך על השימוש בו באופן טוב יותר. היו מדריכות שציינו כי הדבר תלוי בתרבות העבודה בכל בית ספר.

אתגר 6: התאמת התכנית לאוכלוסיית הלומדים. רוב המדריכות סברו שעם אתגר זה אפשר להתמודד בדרך טובה יותר במסגרת הדרכה בית-ספרית. הן כינו זאת "התחברות לתוכני בית הספר". ההדרכה בפסג"ה נתפסה כפשטנית מדי לאתגר מסוג זה.

אתגר 7: מוטיבציה ליישום התכנית. תפיסת המדריכות בעניין זה קשורה ישירות לחוויה האישית שלהן ולהתרשמותן מן המורים, ולכן התשובות נעו ממוטיבציה גבוהה בכל סוג של הדרכה ועד למוטיבציה התלויה במורה הספציפי. היו מדריכות שהדגישו כי לעתים הגיעו לפסג"ה מורים שחייבו אותם בכך, דבר שמטבע הדברים הייתה לו השפעה (שלילית) על המוטיבציה.

בריאיון ביקשנו מן המדריכות לנסות לחזות מראש, אם מורים שלא יעברו הדרכה יוכלו ליישם את התכנית. שש מתוך עשר המדריכות טענו כי מורים לא יוכלו ליישם את התכנית ללא הדרכה. ארבע המדריכות האחרות סברו שהדבר אפשרי, אך התנו זאת במוטיבציה ובאישיות של המורה עצמו, או בניסיון של הצוות בבית הספר בסוג כזה של תכנית לימודים (המצריכה הבנה ותכנון מוקדם).

בריאיון הצגנו בפני המדריכות שורה של קשיים שבהם עלולים להיתקל מורים המיישמים את התכנית. היעדר עזרי הוראה והיעדר חומרי לימוד לתלמידים דורגו כקשים יחסית, ואילו הוראת נושאים חדשים והוראה אינטגרטיבית דורגו כלא קשים. כשנשאלו המדריכות בסוגיה זו באופן פתוח, הן העלו שורת קשיים נוספים של מורים ב"מסע לקראת עצמאות":

- רתיעה ראשונית ממבנה התכנית ("זה נראה להן מאוד מסובך" [מדריכה 03]).
- חוסר הבנה והתמצאות בה ("היתרון שהוא גם החיסרון – המבנה המודולרי... הדברים לא מוגדרים עד הסוף" [מדריכה 07]).
- קושי בהבנת התכנים החדשים ובהטמעתם ומשמעותם להוראה.
- קושי הנובע מהצורך לתכנן באופן עצמאי את הלימודים – דבר שמורים אינם מורגלים בו ("מורים שונאים לקרוא תכניות לימוד, אין להם זמן...") [מדריכה 03].
- חוסר שיתוף פעולה והבנה מצד ההנהלה, כמו גם מתן עדיפות למקצועות אחרים.

כיצד תופסות המדריכות את תפקיד ההדרכה?

אפשרנו למדריכות להעלות את הקשיים האישיים שלהן כמדריכות. הועלו שני סוגי קשיים: האחד, קושי הנובע מהיקף התכנית ומהמבנה שלה; הקושי האחר קשור לעבודה עם המורים והוא בא לביטוי בהיבטים כגון: קושי בתרגום התכנית ליישום מעשי, חוסר היכרותם של המורים עם התכנית, קשיים בשכנוע המנהלים וקשיים פרקטיים בהדרכה כגון תחלופה תדירה של מורים או אזור הדרכה גדול מדי.

המדריכות התבקשו גם להעלות המלצות בנוגע להטמעת התכנית לקראת שנת הלימודים הבאה. להלן סיכום המלצותיהן:

1. שינויים הדרושים במערך הבית-ספרי. אלה כללו הקמת צוותים שיבטיחו המשכיות, הכשרת מורים מקצועיים לנושא, פיתוח חומרים כהיערכות מראש, בניית אשכול מקצועות בבית הספר ותוספת שעות לימוד כדי "שהמורות תרצינה ללמד" (מדריכה 10).
2. הדרכת מנהלים ומפקחים כדי "שיידעו במה מדובר", העלאת הנושא לסדר היום "אם ייכלל במיצ"בים..." (מדריכה 10).
3. הדרכת מורים בהשתלמות משולבת בהדרכה אישית: השתלמות הכוללת נושאים נוספים כגון אוריינות, כישורים בהכנת תלבי"ס ובכתיבת חומרי למידה. שמונה מתוך עשר המדריכות הדגישו את הצורך בהדרכה מלווה ותומכת כדי ליישם היטב את התכנית.

כשאלת סיכום שאלנו את המדריכות כיצד הן תופסות בדרך כלל את תפקידן בהדרכת התכנית. בדברי כל המדריכות עלתה **תחושת שליחות** המלווה בציפיות גבוהות מעצמן ומהדגשת הקשר עם המורים. אמנם, מדריכה אחת חוותה תסכול שגרם לה לוותר על התפקיד, אך כל יתר המדריכות המשיכו לפעול בתנאים מורכבים ומאתגרים. יש מדריכות הרואות את עצמן כמקור של ידע וניסיון ולכן הן מעוניינות להעביר אותו הלאה – אלה חשות סיפוק רב מהצלחתן בהעצמת המורים ומהאזהדה שהן זוכות לה ("נתתי להן כלים לעתיד" (מדריכה 09)). יש מדריכות המדגישות את **האחריות כלפי התכנית**, כלפי תפקידן במערך וכלפי המשכיותו ונחיצותו של המקצוע ("תפסתי את עצמי אחראית על התחום ולקחתי קשה כשזה לא הצליח" (מדריכה 06)). אחרות מדגישות בעבודתן את **אמונתן והזדהותן עם עקרונות התכנית**, ורואות בהדרכה מימוש אישי ורעיוני של עקרונות תוכניים שונים ("הנושאים קרובים ללבי" (מדריכה 03)), ומדריכות אחרות רואות את עצמן כמלוות וכפועלות כחוליה נוספת יחד עם המורים ובתי הספר. לאלה חשובים המגע האישי וההתנסות המשותפת ("חוויה נעימה לבוא במגע עם אנשים" (מדריכה 01)). נראה כי למדריכות היה קשר טוב עם בתי הספר והמורים. המדריכות אף ציינו שהמשיכו בשמירה על קשר הן לצורכי מעקב, תמיכה וליווי ולסיוע ספציפי בפיתוח חומרי למידה והן לצורכי היערכות לקראת שנת לימודים חדשה – בחירת חומרי למידה ופיתוח תלבי"ס.

לסיכום, מדברי המדריכות יכולנו ללמוד מה חושבים המורים והמנהלים על התכנית. ניתן היה להבין כי המורים מתקשים בהבנת התכנית בכל הקשור לתכנון ההוראה. לדעת המדריכות, עצמאות המורה בתכנון הלימודים תלויה בסגנון עבודתו ובניסיונו הקודם. יישום התכנית

בכיתה העצים את הקושי שבהיעדר חומרי למידה, ונראה שהשתלמות מרוכזת רבת משתתפים יכולה לסייע בעניין זה. נראה כי המדריכות התמקדו בעבודתן בהקניית ידע פרקטי על אודות התכנית ובהפגת חששות שנבעו מעצם החידוש שבתכנית ומהיעדר חומרי הלמידה. דגש חלש יחסית הושם במיומנות תכנון ההוראה. הסיבות לכך נובעות כנראה מהתפיסה שהגדירה את מיומנות התכנון כתלויה בניסיון המורה וכזו שאינה ניתנת לרכישה במסגרת ההדרכה.

ג. ממצאים מהשאלון למנהל בית ספר מודרך

מאפייני רקע: מנהלים ובתי הספר

על 17 השאלונים השיבו 11 מנהלות (65%) ושישה מנהלים (35%). 8 מהם היו בעלי תואר ב"א ו-9 בעלי תואר מ"א. אשר לוותק בניהול, 5 היו בעלי ותק של פחות מ-5 שנים, 4 בעלי ותק של 6-10 שנות ניהול, ו-7 בעלי ותק של יותר מ-11 שנים. ב-8 בתי ספר לומדים פחות מ-400 תלמידים, ב-5 בתי ספר לומדים בין 400 ל-700 תלמידים, וב-3 בתי ספר לומדים בין 700 ל-1,000 תלמידים (בשאלון אחד לא מולאו פרטים).

ממצאים הנוגעים להדרכה הבית-ספרית

1. רקע על ההדרכה

בתשעה בתי ספר כללה ההדרכה עבודה אישית עם מורים וגם הדרכה קבוצתית. הזמן הממוצע בין שני סוגי ההדרכה נחלק כך: 53% מזמן ההדרכה ניתן להדרכות אישיות ו-47% מהזמן ניתן להדרכה קבוצתית. ב-3 בתי ספר הייתה ההדרכה קבוצתית בלבד, וב-2 בתי ספר הייתה ההדרכה אישית בלבד. בשני בתי ספר אופי ההדרכה השתנה על פי הצרכים, ובאחד מהם נערכה אפילו הנחיה בכיתה. היוזמה להדרכה בתכנית עלתה לעתים מכמה בעלי תפקיד: בשבעה בתי ספר ההנהלה היא זו שיזמה את ההדרכה, ב-8 בתי ספר היוזמה הגיעה מהפיקוח, ב-8 בתי ספר אחרים היוזמה הגיעה ממדריך חיצוני, ובבית ספר אחד היוזמה להדרכה נבעה מצורך בית-ספרי. בהדרכה השתתפו בממוצע שישה מורים. ברוב בתי הספר (11) השתתפו גם מחנכי הכיתות, ב-5 בתי ספר השתתפו מורי אשכול חברה, ב-3 בתי ספר השתתף רכז המקצוע, ב-2 בתי ספר השתתף גם המנהל, ובבית ספר אחד השתתפו בהדרכה כל המורים. בכמחצית מבתי הספר (9) השתתפו בין 1 ל-4 מורים גם בהשתלמות חיצונית בת 28 או 56 שעות.

בלוח 5 מוצגת התפלגות השעות השבועיות שהוקצו להדרכה ושכבות הגיל שהודרכו.

לוח 5: מאפייני ההדרכה שקיבלו בתי הספר

מספר בתי הספר	
שעות שבועיות שהוקצו להדרכה	
1	4 שעות שבועיות
3	3 שעות שבועיות
5	2 שעות שבועיות
1	1 שעות שבועיות
3	לא שיטתי
1	שישה מפגשים במשך השנה
1	שני מפגשים במשך השנה
שכבות הגיל שהודרכו	
7	ב' - ו'
4	ב'-ד'
4	ג'-ד'
1	ג'-ו'
1	ד'

מלוח 5 עולה כי מאפייני ההדרכה שונים מבית ספר אחד למשנהו מבחינת אפיון המורים הנהנים ממנה ומבחינת טווח הזמן שהוקדש להדרכה.

2. חוות דעת על ההדרכה

המנהלים התבקשו להשיב לשאלה פתוחה – במה תרמה ההדרכה ליישום התכנית בכיתות? (שאלה 9 בשאלון). מנהל אחד מתוך 17 המנהלים לא ענה על שאלה זו, לדבריו עקב המפגשים המעטים שהתקיימו. להלן בלוח 6 מוצגת התפלגות תשובותיהם של יתר המנהלים.

לוח 6: תרומת ההדרכה ליישום התכנית, לפי תשובות המנהלים המודרכים

תרומת ההדרכה ליישום התכנית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 36)	אחוז מתוך המשיבים (N = 16)
היכרות ויישום התכנית		36.2	56.3
היכרות עם התכנית	4	11.1	25.0
התמצאות במסמך	3	8.3	18.8
שיפור העברת התכנית בכיתות	2	5.6	12.5
התייחסות למטרות התכנית	2	5.6	12.5
הבנה מעמיקה של התכנית	1	2.8	6.3
הגברת השימוש בתכנית	1	2.8	6.3

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 6 (המשך)

תרומת ההדרכה ליישום התכנית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 36)	אחוז מתוך המשיבים (N = 16)
קידום תוצרי תכנון		27.6	50.0
פיתוח נושאים רלוונטיים לתלב"ס	5	13.9	31.3
ארגון למידה שונה	2	5.6	12.5
פיתוח סביבת לימודים מותאמת לכל שכבת גיל	1	2.8	6.3
כתיבת חוברת (היישוב שלי)	1	2.8	6.3
פיתוח ראייה אורכית	1	2.8	6.3
העלאת איכות ההוראה (כללי)		30.7	50.0
חשיפת המורים לתכנים לא מוכרים	4	11.1	25.0
חשיפת דרכי הוראה חדשות	2	5.6	12.5
חשיפת חומרי לימוד חדשים	2	5.6	12.5
הענקת ביטחון למורים	1	2.8	6.3
ראייה אינטגרטיבית מקצועית	1	2.8	6.3
העברת משימות הוראה-למידה	1	2.8	6.3
מענה לצורך של המנהל	1	2.8	6.3

מלוח 6 נראה, כי התרומה העיקרית של ההדרכה לדעת המנהלים היא היכרות עם תוכני התכנית, הבנתה ולימוד אופן יישומה (56% מן המשיבים התייחסו לכך). במידה פחותה במעט (כ- 50% מן המשיבים) כללו התשובות התייחסות לקידום תוצרי התכנון ושיפור איכות ההוראה. מנהל נוסף ראה בהדרכה מענה לצורך הניהולי שלו. נוסף כי מנהל אחד ציין שתרומת ההדרכה הייתה מועטה ביותר.

בשאלה פתוחה (שאלה 10) התבקשו המנהלים לאתר את נקודות החולשה בהדרכה שקיבלו. להלן התפלגות תשובותיהם בעניין זה (לוח 7).

לוח 7: נקודות חולשה בהדרכה, לפי תשובות המנהלים המודרכים

נקודות חולשה בהדרכה	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 28)	אחוז מתוך המשיבים (N = 17)
נקודות חולשה הנובעות מקשיים ארגוניים		60.7	64.7
מיעוט ההדרכה (שעות/מפגשים) ודרישה למדריך צמוד	11	39.3	64.7
קושי בהקצאת זמן למורים ולפגישות	3	10.7	17.6
היעדר שיטתיות	2	7.1	11.8
עייבות יחסי בכניסת המדריכים לעבודה	1	3.6	5.9

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 7 (המשך)

אחוז מתוך המשיבים (N = 17)	אחוז התשובות (N = 28)	שכיחות	נקודות חולשה בהדרכה
29.4	25.0		נקודות חולשה הנובעות מתוכני ההדרכה
11.8	7.1	2	היעדר מיקוד והגדרה של תכנים
11.8	7.1	2	מחסור בהעמקה בנושאים וברציונל
5.9	3.6	1	מחסור בהכוונה בדבר השלבים הלימודיים
5.9	3.6	1	היעדר חידושים משמעותיים
5.9	3.6	1	מחסור בתצפיות בכיתות
23.5	14.3	4	אין נקודות חולשה

מלוח 7 עולה שרוב רובם של המנהלים רואים את חסרונות ההדרכה כנובעים מקשיים ארגוניים ולא כקשורים להדרכה עצמה. כרבע מן המנהלים השיבו כי להדרכה לא היו נקודות חולשה.

המנהלים התבקשו להתייחס בשאלה פתוחה (שאלה 11) להיעדר חומרי הוראה-למידה ולאופן שבו ההדרכה סייעה בנושא זה. להלן התפלגות תשובות המנהלים לשאלה זו (ראו לוח 8).

לוח 8: דרכי התמודדות עם היעדר חומרי הוראה-למידה, לפי תשובות המנהלים המודרכים

אחוז מתוך המשיבים (N = 15)	אחוז התשובות (N = 20)	שכיחות	דרכי התמודדות עם היעדר חומרי הוראה-למידה
60.0	45.0		פעולה מקצועית של המדריכה
46.7	35.0	7	פיתוח חומרי למידה על ידי המדריכה או בסיועה
6.7	5.0	1	מסירה ישירה של חומר מוכן (חוברות/דפי עבודה)
6.7	5.0	1	מתן רעיונות לחומרים לא מוכרים
33.3	30.0		תהליכים פדגוגיים של המורים
20.0	15.0	3	עיבוד עצמאי של נושאים ויחידות לימוד
6.7	5.0	1	הכנה מתאימה לפני העברת התכנית
6.7	5.0	1	פיתוח אמצעי המחשה
6.7	5.0	1	שילוב בין נושאים קיימים בתכנית הלימודים
21.1	20.0		פעולות ארגוניות תומכות
13.3	10.0	2	קידום עבודת צוות
6.7	5.0	1	שימוש בחומרים קיימים
6.7	5.0	1	הגברת מאמץ מצד המורים
6.7	5.0	1	חוסר התמודדות

מלוח 8 נראה כי האסטרטגיה המרכזית שסייעה למורים להתגבר על היעדר חומרי ההוראה-למידה הייתה הסתייעות במדריכה ובחומרים ספציפיים שהיא פיתחה (60% מהמשיבים ציינו זאת). התהליכים הפדגוגיים שהמורים עברו בעצמם ממוקמים במקום השני (33.3%). המנהלים ציינו גם פתרונות אחרים שלא הייתה בהם בהכרח עשייה חדשה של הצוות – את אלה כינינו "פעולות ארגוניות תומכות" (21.1% מהמשיבים התייחסו לפתרונות כאלה), והם כללו הסתייעות בקיים ולא יצירה של דבר חדש.

מקצת המנהלים ציינו כי פניות שהופנו אליהם במהלך ההדרכה, מהמורים או מהמדריך, כללו את הנושאים האלה:

1. **שיפור המבנה הארגוני לטובת הפעלת התכנית** (7 מנהלים): שינוי במבנה מערכת השעות כך שתתאים להדרכה, מתן שעות נוספות להדרכה, אישור לפעילויות חוץ כיתתיות/בית-ספריות, בקשת המדריכה לפעילות בית-ספרית ובקשה מהמורים להגדיל את מספר שעות הלימוד במקצוע.
2. **רצון להגברת יעילות ההדרכה** (3 מנהלים): בקשת המדריכה להנעת המורים, רצון לקיום ישיבות משותפות עם המחנכים, בקשה לתכנון שיעורי תצפית לצורך למידת עמיתים.
3. **שיפור התנאים הפיזיים להפעלת התכנית** (2 מנהלים): הקצאת מקום לקיום הישיבות, הקצאת מרחב לתערוכה.
4. **סיוע ברכישת חומרים** (2 מנהלים): בקשה מהמדריכה לרכישת חומרי לימוד, סיוע בבנייה ובעריכה של מפת היישוב.
5. **סיוע פדגוגי** (מנהל אחד): בקשת סיוע לשילוב התכנית באופן אינטגרטיבי עם התכנית החדשה בחינוך לשוני.

נראה כי הקשיים הארגוניים הקשורים להדרכה באים לידי ביטוי גם בתשובות המנהלים שהתייחסו לפניות המורים אליהם. מתברר כי המורים פנו אל המנהלים בבקשה להקצאת שעות לימוד ולסיוע ברכישת חומרי הוראה וביצוע פעילויות חוץ-כיתתיות. יצוין כי רק מנהל אחד טען כי הפנייה אליו נעשתה לשם קבלת סיוע פדגוגי בהוראת התכנית.

להלן בלוח 9 מוצגת התפלגות תשובות המנהלים לשאלה 15 בשאלון. מתשובות המנהלים לשאלה זו ביקשנו ללמוד על עמדותיהם כלפי ההדרכה.

לוח 9: התפלגות תשובות המנהלים המודרכים בנוגע להדרכה

מס' פריט	עמדות כלפי ההדרכה	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
5	ההדרכה עזרה למורים להכיר את מבנה התכנית – "להתמצא בה"	0 (0.0%)	3 (18.8%)	8 (50.0%)	5 (31.3%)	16	3.1	0.7
8	מורה שלא עבר הדרכה יתקשה ללמד את התכנית בכיתות	1 (6.7%)	3 (20.0%)	5 (33.3%)	6 (40.0%)	15	3.1	1.0
1	ההדרכה תרמה למורים בהבנת התכנית	0 (0.0%)	3 (18.8%)	10 (62.5%)	3 (18.8%)	16	3.0	0.6
9	ההדרכה הגבירה את המוטיבציה של המורים ללמד את המקצוע	1 (6.7%)	1 (6.7%)	10 (66.6%)	3 (20.0%)	15	3.0	0.8
2	ההדרכה חיזקה את ביטחון המורים בהוראת המקצוע	1 (6.3%)	3 (18.8%)	9 (56.3%)	3 (18.8%)	16	2.9	0.8
3	ההדרכה הייתה אפקטיבית עבור בית הספר	0 (0.0%)	3 (23.1%)	8 (61.5%)	2 (15.4%)	13	2.9	0.6
11	המורים יזדקקו להדרכה נוספת בכדי ליישם היטב את התכנית	2 (12.5%)	3 (18.8%)	5 (31.3%)	6 (37.5%)	16	2.9	1.1
4	ההדרכה העשירה את הידע של המורים במגוון תחומים	1 (6.3%)	3 (18.8%)	10 (62.5%)	2 (12.5%)	16	2.8	0.8
7	ההדרכה סייעה ליישום התכנית בכיתה	1 (7.1%)	4 (28.6%)	6 (42.9%)	3 (21.4%)	14	2.8	0.9
13	המורים יפתחו חומרים בעצמם כדי ללמד את התכנית	0 (0.0%)	5 (31.3%)	10 (62.5%)	1 (6.3%)	16	2.8	0.6
6	ההדרכה עזרה למורים לשלב בין תחומי הדעת השונים	1 (6.3%)	5 (31.3%)	8 (50.0%)	2 (12.5%)	16	2.7	0.8
12	המורים בבית הספר ימשיכו להטמיע את התכנית גם ללא הדרכה	0 (0.0%)	7 (43.8%)	7 (43.8%)	2 (12.5%)	16	2.7	0.7
10	ההדרכה העמיסה עבודה על המורים	2 (13.3%)	5 (33.3%)	5 (33.3%)	3 (20.0%)	15	2.6	1.0

מלוח 9 עולה שעמדות המנהלים כלפי ההדרכה הן בסך הכול חיוביות, אם כי הממוצע הגבוה ביותר עמד על 3.1 בטווח שבין 1-4. העמדות שהובעו מעידות על תרומת ההדרכה להבנת התכנית והתמצאות בה יחד עם הקביעה ש"ללא הדרכה יהיה קשה למורה ללמד את התכנית בכיתות". היגדים אחרים אשר מתמקדים בהיבט העצמאות של המורים (כדוגמת פיתוח עצמי של חומרים), זכו לממוצעים נמוכים יותר בעניין תרומת ההדרכה.

בחישוב מהימנות הסולם נמצאה אלפא קרונבך גבוהה ($\alpha = .83$), דבר המלמד על עקיבות פנימית גבוהה. מניתוח מהימנות זו למדנו כי אחד משני ההיגדים המבטאים, לדעת המנהלים, בצורה

הטובה ביותר את תוכנו של הסולם הוא: "מורה שלא עבר הדרכה יתקשה ללמד את התכנית בכיתות". ממצא זה מלמד שעמדת המנהל כלפי ההדרכה מתרכזת בהכרחיות שהם רואים בה.

המנהלים התבקשו לציין בשאלה פתוחה (שאלה 13) באיזו מידה סייעה ההדרכה להסתגלות המורים לתכנית החדשה. עשרה מנהלים בלבד ענו על שאלה זו. ניתן היה למצוא בתשובות עמדות המציגות התייחסות למהות ולתוכני הסיוע והתייחסויות שנגעו להיקפו.

לוח 10: מדדי הסיוע של ההדרכה להסתגלות המורים, לפי תשובות המנהלים המודרכים

אחוז מתוך המשיבים (N = 10)	אחוז מתוך התשובות (N = 12)	שכיחות	הסיוע ומהותו
50.0	41.7	5	עמדה חיובית כללית – "סיוע רב" (היקף)
20.0	16.7	2	סיוע בהיכרות עם התכנית (מהות)
20.0	16.7	2	עמדה בינונית-שלילית – "סיוע במידה מועטה או לא מספקת" (היקף)
10.0	8.3	1	סיוע בקריאה והתמצאות בחוברת (מהות)
10.0	8.3	1	סיוע לקידום התכנים (מהות)
10.0	8.3	1	תהליכי ההסתגלות לא הסתיימו (מהות)

עקב המספר המועט של משיבים, קשה להסיק מסקנה חד-משמעית, אך מלוח 10 נראה כי המנהלים מתרכזים בעיקר בהיקף ההדרכה ופחות בתכניה. רוב המנהלים מדווחים על עמדה חיובית כלפי ההדרכה וטוענים כי היא סייעה רבות למורים, בעיקר בהיכרות עם התכנית.

המנהלים התבקשו לחוות את דעתם בדבר הדרך הנכונה ביותר עבור מורה ללמוד תכנית לימודים זו (שאלה 14 בשאלון). להלן התפלגות תשובותיהם בעניין זה.

לוח 11: הדרך הטובה להכשרת מורים לתכנית – התפלגות תשובות המנהלים המודרכים

אחוז מתוך המשיבים (N = 17)	אחוז מתוך התשובות (N = 54)	שכיחות	דרך ההכשרה ללימוד התכנית	מס' פריט
88.2	27.8	15	קבלת הדרכה בית-ספרית ממדריך חיצוני המתמחה בנושא	5
58.8	18.5	10	השתתפות בהשתלמות בנושא מחוץ לבית הספר	6
58.8	18.5	10	קבלת הדרכה ממורה אחראי נוסף אשר עבר השתלמות בעצמו	2
52.9	16.7	9	קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית-ספרי	4
41.2	13.0	7	קריאה עצמאית של התכנית	1
-	-	-	קבלת הדרכה ממנהל/ת	3
5.9	1.9	1	אחר: שילוב של לימוד והתנסות	7

מלוח 11 עולה בבירור כי הדרך הטובה ביותר, לדעת המנהלים המודרכים, ללמוד תכנית זו היא באמצעות קבלת הדרכה ממדריך חיצוני. הדרכים הטובות פחות הן: השתתפות בהשתלמות חוץ בית-ספרית וביצוע הדרכות פנים בית-ספריות. אחוזים נמוכים יחסית התקבלו באפשרות של למידה עצמאית של המורה. אף מנהל אחד לא בחר באפשרות של "קבלת הדרכה ממנהל/ת" (פריט 3).

ממצאים הקשורים לתכנית וליישומה בבית הספר

המנהלים התבקשו לענות על שאלות שונות אודות התכנית עצמה, תכניה ואופן יישומה בבית הספר. אשר לטווח ההוראה של התכנית, 6 מנהלים סברו שטווח הגילים המוקצה לתכנית אינו מספיק, 5 עדיין לא החליטו ו-4 מנהלים סברו שטווח ההוראה מספיק.

להלן התפלגות תשובותיהם בשאלת עמדות נוספות כלפי תכנית הלימודים והטמעתה, כפי שהוצגו בפניהם בשאלון (שאלה 15).

לוח 12: התפלגות תשובות המנהלים המודרכים בנוגע לתכנית ויישומה

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה בבית הספר	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה בינונית (3)	נכון במידה רבה (4)	נכון במידה רבה מאוד (5)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
14	חשוב שמורים ישתתפו בהשתלמויות בתכנית	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (13.3%)	6 (40.0%)	7 (46.7%)	13 (86.7%)	4.6	0.7
2	המקצוע "מולדת", חברה ואזרחות" הוא הכרחי בסל המקצועות	0 (0.0%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	8 (53.3%)	7 (46.7%)	15 (100.0%)	4.5	0.5
4	לימוד התכנית מאפשר לתלמידים להרחיב אופקים	0 (0.0%)	1 (6.7%)	0 (0.0%)	4 (26.7%)	10 (66.7%)	14 (93.3%)	4.5	0.8
5	התכנית מכוונת להתמודדות עם השונות בחברה הישראלית	0 (0.0%)	0 (0.0%)	1 (7.7%)	4 (30.8%)	8 (61.5%)	12 (92.3%)	4.5	0.6
3	התכנית מקיפה בצורה מספקת את כל התחומים הקשורים למקצוע	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (16.7%)	5 (41.7%)	5 (41.7%)	10 (83.3%)	4.3	0.8
7	כדי ליישם את התכנית יש לעבוד ולתכנן בצוות	0 (0.0%)	1 (7.1%)	1 (7.1%)	5 (35.7%)	7 (50.0%)	12 (85.7%)	4.3	0.9

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 12 (המשך)

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה בבית הספר	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה בינונית (3)	נכון במידה רבה (4)	נכון במידה רבה מאוד (5)	סה"כ משיבים (5+4)	ממוצע	ס"ת
11	התכנית תשתלב עם הנושאים הבית-ספריים	0 (0.0%)	0 (0.0%)	1 (6.7%)	9 (60.0%)	5 (33.3%)	14 (93.3%)	4.3	0.6
13	חשוב שאני כמנהל/ת אכיר את תוכני התכנית	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (13.3%)	6 (40.0%)	7 (46.7%)	13 (86.7%)	4.3	0.7
6	התכנית היא בעלת עומס רב מדי של תכנים	0 (0.0%)	1 (7.7%)	4 (30.8%)	4 (30.8%)	4 (30.8%)	8 (61.5%)	3.9	1
12	חשוב שיהיה בבית הספר מורה מוביל למקצוע	0 (0.0%)	2 (14.3%)	2 (14.3%)	6 (42.9%)	4 (28.6%)	10 (71.4%)	3.9	1.0
10	אני מכיר/ה היטב את התכנים שבתכנית	0 (0.0%)	1 (6.7%)	6 (40.0%)	8 (53.3%)	0 (0.0%)	8 (53.3%)	3.5	0.6
1	התכנית כפי שהיא מוצגת במסמך – מובנת	0 (0.0%)	2 (14.3%)	6 (42.9%)	4 (28.6%)	2 (14.3%)	6 (42.9%)	3.4	0.9
9	המורים בבית הספר מביעים עניין בתכנית	0 (0.0%)	3 (21.4%)	5 (35.7%)	5 (35.7%)	1 (7.1%)	6 (42.9%)	3.3	0.9
8	מורים נוספים, שאינם מלמדים את המקצוע יקראו את התכנית	1 (7.1%)	7 (50.0%)	3 (21.4%)	3 (21.4%)	0 (0.0%)	3 (21.4%)	2.6	0.9

מלוח 12 עולה כי המנהלים רואים באור חיובי ביותר את הערכים הנובעים מהתכנית, והם רואים בה כמכוונת להתמודד עם השונות בחברה הישראלית. כמו כן הם סבורים שהמקצוע הכרחי בסל המקצועות וכי הוא מרחיב את האופקים. ממצא זה יכול להסביר את מקור ההנעה שלהם לקבלת הדרכה בתכנית. באופן לא מפתיע הם גם טוענים, בשכיחות גבוהה, כי חשוב שמורים ישתתפו בהשתלמות בנושא התכנית. ממוצעים נמוכים יחסית התקבלו בעמדות הנוגעות למעגל הרחב יותר של המורים בבית הספר: רוב המנהלים אינם סבורים כי מורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית, ובאופן יחסי גם אינם חשים שהמורים בבית הספר שלהם מביעים בה עניין.

במטרה ללמוד באיזו מידה קיימת בבית הספר תשתית פדגוגית מותאמת לאופיה הפדגוגי של תכנית הלימודים, הוצגו לפני המנהלים תחומים שונים שעשויים לשמש תשתית להטמעה וליישום מוצלח של התכנית החדשה. הם נתבקשו להתייחס למידת הקושי של החידושים הקשורים בתכנית, ולסוג הדגשים והפעולות השגרתיות הנעשות בבית הספר. לוח 13 מציג את התפלגות תשובות המנהלים לשאלה זו.

לוח 13 : התפלגות תשובות המנהלים המודרכים בנוגע למדדי התשתית הפדגוגית בבית ספרם

מס' פריט	המדד	כלל לא מתקיים (1)	מתקיים במידה מועטה (2)	מתקיים במידה רבה (3)	מתקיים במידה רבה מאוד (4)	4+3	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
6	דגש על תכניות ערכיות	0 (0.0%)	0 (0.0%)	10 (58.8%)	7 (41.2%)	17 (100.0%)	17	3.4	0.5
7	דגש על חינוך לאזרחות	0 (0.0%)	2 (11.8%)	10 (58.8%)	5 (29.4%)	15 (88.2%)	17	3.2	0.6
3	עיסוק בסוגיית הערכת תלמידים	1 (5.9%)	3 (17.6%)	8 (47.1%)	5 (29%)	13 (76%)	17	3.0	0.9
2	תכנון לימודים בית ספרי	0 (0.0%)	5 (29.4%)	8 (47.1%)	4 (23.5%)	12 (70.6%)	17	2.9	0.7
5	דגש על מודעות סביבתית	0 (0.0%)	5 (29.4%)	8 (47.1%)	4 (23.5%)	12 (70.6%)	17	2.9	0.7
9	דגש על מעורבות חברתית-אזרחית	0 (0.0%)	5 (29.4%)	8 (47.1%)	4 (23.5%)	12 (70.6%)	17	2.9	0.7
10	דגש על היכרות של התלמידים עם אישים ופועלים	1 (5.9%)	4 (23.5%)	9 (52.9%)	3 (17.6%)	12 (70.6%)	17	2.8	0.8
4	תרבות עבודה בצוותי מורים לצורך תכנון והערכה	2 (11.8%)	4 (23.5%)	6 (35.3%)	3 (17.6%)	11 (64.7%)	17	2.8	1.0
1	פיתוח תכניות אינטגרטיביות	0 (0.0%)	6 (35.3%)	8 (47.1%)	3 (17.6%)	11 (64.7%)	17	2.8	0.7
8	דגש על היכרות עם תרבויות שונות	0 (0.0%)	10 (58.8%)	5 (29.4%)	2 (11.8%)	7 (41.2%)	17	2.5	0.7

מלוח 13 עולה, שאין הבדלים ניכרים בעוצמת הדגשים שהמנהלים נותנים לממדים הנחשבים חיוניים לתשתית הפדגוגית של התכנית. הממוצע הגבוה ביותר התקבל בממד של דגש בית-ספרי על תכנים ערכיים, והממוצע הנמוך ביותר התקבל בממד של דגש על היכרות עם תרבויות שונות.

בשאלת הקושי שהחידושים בתכנית עשויים לעורר (שאלה 16), התבקשו המנהלים לדרג את רמת הקושי שעשוי כל חידוש ליצור עבור המורה. להלן התפלגות תשובותיהם לפי סולם הפריטים שהוצג לפנייהם.

לוח 14: התפלגות תשובות המנהלים המודרכים בנוגע לקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית

מס' פריט	החידוש הצפוי	כלל לא קשה (1)	קשה במידה מועטה (2)	קשה במידה בינונית (3)	קשה במידה רבה (4)	קשה במידה רבה מאוד (5)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
7	בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה	1 (6.7%)	4 (26.7%)	7 (46.7%)	3 (20.0%)	0 (0.0%)	15	2.8	0.9
2	שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית	2 (12.5%)	7 (43.8%)	4 (25.0%)	2 (12.5%)	1 (6.3%)	16	2.6	1.1
8	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים	3 (18.8%)	4 (25.0%)	6 (37.5%)	3 (18.8%)	0 (0.0%)	16	2.6	1.0
3	ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)	2 (14.3%)	4 (28.6%)	8 (57.1%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	14	2.4	0.8
9	שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים	5 (31.3%)	4 (25.0%)	5 (31.3%)	2 (12.5%)	0 (0.0%)	16	2.3	1.1
10	התאמת התכנית לסביבת התלמידים	4 (25.0%)	5 (31.3%)	6 (37.5%)	1 (6.3%)	0 (0.0%)	16	2.3	0.9
4	יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה	3 (18.8%)	8 (50.0%)	4 (25.0%)	1 (6.3%)	0 (0.0%)	16	2.2	0.8
5	שימוש באמצעי הוראה מגוונים	4 (26.7%)	7 (46.7%)	4 (26.7%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	15	2.0	0.8
1	הוראת נושאים חדשים כגון אזרחות ותולדות היישוב	3 (21.4%)	10 (71.4%)	1 (7.1%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	14	1.9	0.5
6	אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור	7 (43.8%)	5 (31.3%)	3 (18.8%)	1 (6.3%)	0 (0.0%)	16	1.9	1.0

מלוח 14 עולה שהחידושים ששיעורנו שיהוו קושי עבור המורים, לא הוערכו על ידי המנהלים כקשים במידה מרובה. החידושים הפחות קשים הם: הוראת הנושאים החדשים שבתכנית (92% מן המנהלים השיבו כי כלל לא קשה להם או כי קשה להם במידה מועטה) ואוטונומיה בתכנון מערכי שיעור (74% מן המנהלים השיבו כי כלל לא קשה להם או כי קשה להם במידה מועטה). לדעת המנהלים, החידושים הקשים יחסית נובעים מהצורך בבקיאות בתכנית לשם עצמאות בתכנון ההוראה (20% השיבו במידה רבה ורבה מאוד), ממסגרת הוראה אינטגרטיבית (19% השיבו כך), ומקידום תהליכי למידה עצמאיים של התלמיד (19%).

היערכות בתי הספר לשנת הלימודים הבאה

שנים-עשר מנהלים נערכו ליישום התכנית לשנת הלימודים תשס"ד, בין אם בימי ההיערכות בקיץ, במהלך ההדרכה, ובין אם באופן עצמאי. 3 מנהלים לא נערכו ליישום תכנית הלימודים, 2

מהם ציינו כי הסיבה לכך היא שהמורים חשים עדיין חוסר ביטחון למרות ההדרכה שקיבלו, וכי סדרי עדיפויות במסגרת שעות תקן מנעו מהם להפעיל את התכנית. סיבות נוספות שהעלו שני המנהלים נובעות מהסברה כי התכנית אינה מחייבת או בשל ריבוי אוכלוסיית העולים החדשים בבית הספר וההעדפה להתמקד בנושאים אחרים.

משנים-עשר המנהלים שנערכו לתכנית ויישמו אותה בשנת הלימודים תשס"ד, 6 הקצו לכל שכבת גיל מספר שעות שונה : 5 מנהלים הקצו פחות מ-3 שעות לכיתה, ו-4 מנהלים הקצו לה 3 שעות. אף אחד מן המנהלים לא הקצה יותר מ-3 שעות ליישום התכנית. המנהלים נשאלו על מספר השעות הדרושות לכל שכבה ללימוד התכנית. התשובות נעו בין שעתיים לשלוש שעות לשכבה :
שכבת כיתה ב' : 7 מנהלים טענו כי נדרשות שעתיים, 5 מנהלים – שלוש שעות, 2 מנהלים – שעה אחת, ו-2 מנהלים טענו כי אין ללמד את התכנית בכיתה ב'.
שכבת כיתה ג' : 7 מנהלים טענו כי נדרשות שעתיים, 6 מנהלים – שלוש שעות, 2 מנהלים – שעה אחת, ומנהל אחד טען כי נדרשות 4 שעות.
שכבת כיתה ד' : 8 מנהלים טענו כי נדרשות שעתיים, 7 מנהלים – שלוש שעות, ומנהל אחד טען כי נדרשות 4 שעות.

התברר כי רק ב-5 בתי ספר יש בעל תפקיד האחראי לריכוז המקצוע (ב-2 בתי ספר היה זה רכז המקצוע וב-3 האחרים הוטלה האחריות על המדריכה הבית-ספרית). בכל 12 בתי הספר האחרים אין בעל תפקיד כזה, וזאת מסיבות שונות. להלן התשובות כלשונן : "אין מספיק שעות/תגמולים לרכזים" (3 מנהלים), "שעות ריכוז חולקו למקצועות אחרים" (2 מנהלים), "התכנית לא מיושמת באופן ממוקד" (2 מנהלים), "מורים רבים מלמדים את המקצוע" (מנהל אחד), "אנו מצויים בתהליך של העצמת אדם לתפקיד" (מנהל אחד), "אין מורה שהתמקצע והתמחה מספיק" (מנהל אחד), "צוות ביה"ס קטן" (מנהל אחד).

שלושה-עשר מנהלים ציינו כי יש בכוונת בית ספרם לפתח תלב"ס, 8 מהם יעשו זאת בשילוב עם מקצועות נוספים (תולדות היישוב, ערבית, שפה, היסטוריה, מדעים, אוריינות, אזרחות, אקטואליה, חברה וערכים, אמנות, ספורט) – השילוב הנפוץ ביותר הוא עם כישורי שפה (הופיע ארבע פעמים). ב-4 בתי ספר תפותח תכנית ההוראה באופן שכבתי, ב-4 בתי ספר בעזרת ההדרכה ובבית ספר אחר על ידי כל מורי המקצוע (בי-ד'). ל-4 מנהלים אין כוונה לפתח תלב"ס.

לסיכום, עמדת המנהלים המודרכים כלפי ההדרכה היא חיובית, וקשורה כנראה לחוות דעת חיובית כלפי התכנית. לדבריהם, ההדרכה תרמה להכרת התכנית ואף לקידום תוצרי תכנון לטובת מטרות בית-ספריות. המנהלים מדווחים כי מסיבות ארגוניות לא הוקצב די זמן להדרכה. רוב המנהלים אינם סבורים כי מורים נוספים בבית הספר ייחשפו לתכנית או מביעים בה עניין. עם זאת, רוב המנהלים למדו את התכנית בתשס"ד ומתכוונים לפתח תלב"ס בנושא או שכבר פיתחו.

ד. ממצאים מהשאלון למורים מודרכים, מתצפיות ומראיונות בבתי ספר מודרכים

1. ממצאים מהשאלון למורים המודרכים

מאפייני המשיבים

סך הכול השיבו על השאלון 20 מורים (17 מורות ו-3 מורים), מ-20 בתי ספר שונים. אשר להשכלתם, 12 מורים (60%) הם בעלי תואר ראשון, 5 מורים (25%) הם מורים בכירים ו-2 (10%) – בעלי תואר שני⁹. פירוט הוותק במקצוע ובהוראת התכנית מופיע בלוח 15 להלן.

לוח 15: מאפייני ותק וניסיון – מורים מודרכים (N = 20)

מאפיינים	מספר המורים	אחוז המורים
ותק בהוראה		
11 שנים ומעלה	11	55.0
10-6 שנים	7	35.0
5 שנים ומטה	2	10.0
ותק בהוראת המקצוע מולדת וחברה		
11 שנים ומעלה	3	17.0
10-6 שנים	7	39.0
5 שנים ומטה	8	44.0
הוראת המקצוע בשנה"ל תשס"ג		
לימדו	16	80.0
לא לימדו	4	20.0
הוראת המקצוע בשנה"ל תשס"ד		
לימדו	16	80.0
לא לימדו	4	20.0
תפקיד נוסף במסגרת הוראת המקצוע		
רכז המקצוע בשכבה/בבית הספר	4	20.0
לא מחזיקים בתפקיד נוסף	16	80.0

מאפייני ההדרכה

מספר השעות בשבוע שבהן נפגשו המורים עם המדריך היה בין שעה אחת ל-4 שעות בשבוע (מורה אחד). המשתתפים בהדרכה היו ברובם מחנכי הכיתות (12 מורים), ב-9 בתי ספר השתתפו גם מורי אשכול חברה, ב-4 בתי ספר השתתפו גם רכזי המקצוע, וב-3 בתי ספר השתתף גם המנהל. תשעה מורים קיבלו הדרכה אישית וקבוצתית, 10 מורים קיבלו רק הדרכה קבוצתית. מורה אחת קיבלה גם הנחיה בכיתה. יש להדגיש שקבוצה זו כוללת גם 9 מורים (שהם כמעט מחצית האוכלוסייה) אשר השתתפו, בנוסף להדרכה האישית, גם בהשתלמות מרוכזת בת 28 או 56

⁹ היתר לא מילאו חלק זה של השאלון.

שעות. בעשרה בתי ספר ההדרכה כללה דגשים נושאים ותחומי דעת נוספים: כישורי שפה בשילוב מחשבים ו/או גיאוגרפיה ו/או היסטוריה (5 מקרים), היסטוריה וחינוך חברתי (מקרה אחד) ותרומה לקהילה (מקרה אחד).

עמדות בנוגע להדרכה

המורים התבקשו לציין במה תרמה להם ההדרכה (שאלה 6). בלוח 16 מוצגת התפלגות תשובותיהם.

לוח 16: תרומתם של היבטים שונים בהדרכה – התפלגות תשובות המורים המודרכים

מס' פריט	תרומת ההדרכה	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 100)	אחוז מתוך המשיבים (N = 20)
1	הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית	18	18.0	90.0
2	הבנת התכנים הכלולים בתכנית	12	12.0	60.0
9	פיתוח רעיונות חדשים עצמאיים להוראת התכנית	11	11.0	55.0
5	שילוב בין תחומי הדעת השונים	11	11.0	55.0
8	מתן כלים יישומיים להוראת המקצוע	11	11.0	55.0
3	הבנת מבנה התכנית	10	10.0	50.0
4	העשרת הידע במגוון תחומים חדשים	9	9.0	45.0
10	שיפור איכות ההוראה באופן כללי	6	6.0	30.0
6	הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע	6	6.0	30.0
7	הגברת הביטחון בהוראת המקצוע	5	5.0	25.0
11	אחר: בניית יחידת לימוד	1	1.0	5.0

מלוח 16 עולה שההיבט המשמעותי ביותר (90%) שנתפס בעיני המורים כתרומתה של ההדרכה הוא הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית. היבט משמעותי נוסף הוא הבנת התכנים הכלולים בה (60%). השכיחות הנמוכה ביותר התקבלה בהיבטים התלויים במורה עצמו – הגברת המוטיבציה והגברת הביטחון.

המורים התבקשו לציין את נקודות החולשה (אם היו) בהדרכה שקיבלו (שאלה 7 – שאלה פתוחה). אחת-עשרה מהם (22%) ציינו נקודות חולשה מגוונות והן מופיעות להלן לפי סדר שכיחותן.

1. אינטנסיביות אינה מספקת (6 מורים): "יש צורך בהדרכה נוספת", "הדרכה צריכה להיות יותר ממוקדת", "ההדרכה לא רציפה (תדירות נמוכה)", "ניתנו מעט שעות להדרכה".
2. צורך בסיוע מ"סוג אחר" (3 מורים): "צריכה להיות הדרכה גם בכתיבה ולא רק בעל פה", "התמודדות עם בעיות טכנולוגיות", "שילוב אינטנסיבי יותר של המחשב".
3. אי-התאמה של שעות ההדרכה (2 מורים).

4. **אנזבה:** עקב חשיפה חלקית בלבד של התכנית (מורה אחד), או שההדרכה לא ענתה על הציפיות (מורה אחד).

בדומה למנהלים, גם המורים נשאלו מהי הדרך הטובה ביותר להכשרת מורים לתכנית החדשה (שאלה 9). בלוח 17 מוצגות תשובותיהם.

לוח 17: הדרך הטובה להכשרת מורים לתכנית – התפלגות תשובות המורים המודרכים

מס' פריט	דרך ההכשרה ללימוד התכנית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 44)	אחוז מתוך המשיבים (N = 20)
5	קבלת הדרכה בית-ספרית	13	29.5	65.0
6	השתתפות בהשתלמות מחוץ לבית הספר	13	29.5	65.0
1	קריאה עצמאית של התכנית	8	18.2	40.0
2	קבלת הדרכה ממורה אחראי	5	11.4	25.0
4	קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית-ספרי	3	6.8	15.0
7	אחר (1): השתתפות בימי עיון	1	2.3	5.0
7	אחר (2): השתתפות בהשתלמות בית-ספרית	1	2.3	5.0

מלוח 17 עולה שהמורים המודרכים דירגו את ההדרכה הבית-ספרית ואת ההשתלמות החיצונית כדרכים אפקטיביות ללימוד התכנית. במקום נמוך יחסית (15%) דורגה הדרך של השתלמות מחוץ לכותלי בית הספר, זאת לעומת דירוגה הגבוה יותר בתשובות המנהלים המודרכים. בדומה לתשובות המנהלים, אף אחד מהמורים לא בחר בדרך של קבלת הדרכה ממנהל (פריט 3). עמדות נוספות בנוגע להדרכה יובאו במרוכז יחד עם עמדות המשתלמים בסעיף 2 להלן.

יישום התכנית

אחת-עשרה מורים (55%) ציינו כי בבית הספר שבו הם מלמדים פותח תלבי"ס בנושא "מולדת, חברה ואזרחות". לעומתם, 9 מורים (45%) ציינו כי בבית ספרם לא פותח תלבי"ס בנושא. רק 2 מורים מתוך ה-9 השיבו על השאלה מדוע בית הספר שבו הם מלמדים אינו מיישם את התכנית: אחד ציין כי הסיבה לכך היא כי התכנית עדיין לא מתורגמת לערבית, והאחר – כי אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית וכי צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית.

המורים נשאלו האם טווח השנים שמוקצה לתכנית (כיתות ב'-ד') הוא מספיק. עשרה מורים (50%) גרסו כי טווח זה מספיק, 2 (10%) ציינו שהם בטוחים שהטווח אינו מספיק, ו-8 (40%) ענו כי בשלב זה קשה להם לענות על כך.

המורים אשר עובדים לפי התכנית התבקשו לענות על השאלה כיצד הם בחרו את הנושאים שעל פיהם עבדו (שאלה 17). תשובותיהם מוצגות להלן בלוח 18.

לוח 18: דרך הבחירה בנושאי הלימוד – התפלגות תשובות המורים המודרכים

מס' פריט	דרך הבחירה בנושאי לימוד	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 35)	אחוז מתוך המשיבים (N = 19)
2	בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי של בית הספר	10	28.6	52.6
1	בחירה על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע	8	22.9	42.1
3	בחירה על סמך המלצת המדריך	8	22.9	42.1
4	בחירה על סמך ניסיון אישי	5	14.3	26.3
5	בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר	4	11.4	21.1

מלוח 18 נראה כי הבחירה של המורים מונעת משיקולים בית-ספריים: 53% מן המשיבים ציינו כי הבחירה נבעה מהנושא המרכזי של בית הספר, ו-42% משיבים ציינו כי הבחירה נבעה משיקולי צוות המורים בבית הספר. חשוב לציין כי הבחירה באפשרות "על סמך החלטה משותפת של הצוות" הופיעה תמיד בשילוב עם קטגוריות נוספות (בעיקר "בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי" ו"בחירה על סמך המלצת המדריך"). כמו כן נמצאה שכיחות נמוכה יחסית של התשובות "בחירה על סמך ניסיון אישי", ו"בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר".

עמדות כלפי התכנית ויישומה

סולם עמדות המורים כלפי התכנית ויישומה עובד לאחר שנכללה בו גם קבוצת המורים המשתלמים והעתודאים. ניסינו לבחון (באמצעות ניתוח גורמים) אילו עולמות תוכן הוא מבטא מבחינת המורים, ואכן נמצאו בו שלושה גורמים מרכזיים: הראשון, **הצהרה חיובית כלפי המקצוע**; השני, **אימוץ עקרונות התכנית**; והשלישי, **הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים** (פירוט המהלך הסטטיסטי יובא בסעיף 2 להלן). בלוח 19 מוצגת התפלגות עמדות המורים המודרכים כלפי התכנית על פי שלושת הגורמים (שאלה 8).

לוח 19: התפלגות תשובות המורים המודרכים בנוגע לתכנית ויישומה

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה	כלל לא נכון (1)	נכון מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 1: הצהרה חיובית כלפי המקצוע								
11	המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" הכרחי בסל המקצועות	0 (0.0%)	1 (5.3%)	7 (36.8%)	11 (57.9%)	19	3.5	0.6
15	אני רואה אתגר בהוראת המקצוע	0 (0.0%)	2 (11.8%)	7 (41.2%)	8 (47.1%)	17	3.4	0.7
10	התכנית, כפי שהיא מוצגת במסמך – מובנת	1 (5.0%)	12 (60.0%)	4 (20.0%)	3 (15.0%)	20	2.4	0.8

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 19 (המשך)

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	4+3	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 2: אימוץ עקרונות התכנית									
18	חשוב שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית	1 (5.0%)	2 (10.0%)	5 (25.0%)	12 (60.0%)	17 (85.0%)	20	3.4	0.9
16	התכנית השפיעה על דרכי ההוראה בהן אני נוקט/ת	0 (0.0%)	4 (22.2%)	11 (61.1%)	3 (16.7%)	14 (77.8%)	18	2.9	0.6
17	התכנית השפיעה על דרכי ההערכה שאימצתי	1 (5.5%)	5 (27.8%)	11 (61.1%)	1 (5.5%)	12 (66.5%)	18	2.7	0.7
12	אני זקוק/ה להתנסות רבה כדי ליישם היטב את התכנית	1 (5.3%)	9 (47.4%)	8 (42.1%)	1 (5.3%)	9 (47.4%)	19	2.5	0.7
גורם 3: הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים									
14	התכנית היא בעלת עומס רב של תכנים	2 (10.0%)	10 (50.0%)	7 (35.0%)	1 (5.0%)	8 (40.0%)	20	2.4	0.7
13	יהיה לי קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו לי השנה	5 (27.8%)	8 (44.4%)	3 (16.7%)	2 (11.1%)	5 (27.8%)	18	2.1	1

נראה כי ההדרכה הצליחה להשפיע על המורים בהפנמת רוח התכנית. הממוצע הגבוה ביותר התקבל בגורם ההצהרה החיובית כלפי המקצוע, ואכן 95% מן המורים סוברים כי המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" הכרחי בסל המקצועות, ו-88% מהם חשים כי הוראת המקצוע מהווה אתגר עבורם. בגורם השני התקבל ממוצע מעט נמוך ממנו, ובו נכללים היגדים המבטאים מידה של אימוץ עקרונות התכנית, דבר שיכול לרמז על הטמעה של התכנים וגישות העבודה הנגזרות מהתכנית. בגורם זה טוענים המורים כי חשוב שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית (85%), וכי היא הצליחה להשפיע על דרכי ההוראה (78%) וההערכה (67%). בגורם השלישי מצויות עמדות המרפות בדרך כלל את ידיהם של המורים: עומס רב של תכנים (40%) ומסגרת מצומצמת של שעות הוראה (28%).

המורים נתבקשו לדרג את רמת הקושי שעשויים ליצור אצלם כמה מהחידושים הכלולים בתכנית (שאלה 15). תשובותיהם יובאו במרוכז עם עמדות המשתלמים בסעיף ז להלן. בסעיף ז גם תוצג התייחסות המורים למטרות התכנית (מוקדי עניין) (שאלה 21), לדרכי ההוראה שלהם (שאלה 18) ולמידת בקיאותם והתמקדותם בתחומי הדעת הכלולים בה (שאלה 19).

לסיכום, אפשר לומר שהמורים המודרכים סבורים כי ההדרכה נחוצה להם ביותר ואף הביעו רצון להרחיבה. רק כמחצית מן המורים העידו כי פותח בבית ספרם תלב"ס בעקבות ההדרכה. נראה שיחסם לתכנית בא לידי ביטוי בעיקר בהצהרה חיובית כלפי המקצוע ובמידה מסוימת, באימוץ עקרונותיה בעבודתם. חלק מן המורים עמדו על נקודות חולשה בהדרכה שקיבלו,

והתייחסו לאינטנסיביות שאינה מספקת, לצורך בסיוע מ"סוג אחר", לאי-התאמה של שעות ההדרכה, או לאכזבה כללית מן ההדרכה.

2. ממצאים מתצפיות ומראיונות בבתי הספר המודרכים

נערכו תצפיות בארבעה בתי ספר שקיבלו הדרכה בית-ספרית בשנת הלימודים תשס"ד. נביא להלן את "סיפורו האישי" של כל אחד מבתי הספר, סיפור שנבנה על סמך תצפיות וריאיון משלים עם אחד מבעלי התפקיד הקשורים בתכנית.¹⁰

בית הספר "גיל"

בית הספר "גיל" ממוקם במחוז דרום ולומדים בו כ-570 תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני. ערכנו בו שתי תצפיות וריאיון קבוצתי עם מורות כיתות ד'. התצפיות התמקדו בשכבת כיתה ד', על אף שגם מורות כיתה ג' השתתפו בהדרכה השכבתית. המקצוע נלמד בבית הספר במסגרת השיעור מולדת וחברה. צוין כי המורות מודרכות באופן דומה גם באוריינות וכי יש שיתוף פעולה בין שני סוגי ההדרכות הללו כדי להימנע מכפילויות. דיווח על ניסיון לאינטגרציה בהוראה של התכנית הנוכחית עם התכנית של כישורי שפה.

המוטיבציה של המורות בישיבות שנצפו הייתה גבוהה. נראה היה כי המורות מעוניינות בהדרכה, משתתפות ופעילות. הן היו "צמאות" לדברי המדריכה, ישבו עם מחברת וכתבו את הנקודות החשובות שעלו. מבחינת היחסים עם המדריכה, ניכרה תחושה נוחה של שיתוף. המדריכה הייתה זו שהנחתה ואישרה, ואולם עלתה התחושה כי דברי המדריכה אינם בגדר חובה, אלא בגדר המלצה, והמורות רשאיות להחליט בעצמן על פי שיקול דעתן והעדפותיהן האישיות. נערכו דיונים בנושאים שונים (כגון טיבה של עבודת חקר, לימוד מיומנויות מפה) והייתה הפריה הדדית של רעיונות. המדריכה הסבה את תשומת הלב של המורות למטרות בתכנית הלימודים המטופלות גם בדרכים שהן לא תכננו מראש. המורות הציגו מערך שיעור שלם והמדריכה העירה, תיקנה וקישרה למקצועות נוספים כגון חשבון והוראת דיאגרמות. נראה היה כי המדריכה קשובה ליעד הבית-ספרי של שילוב אינטגרטיבי בין נושאים. המורות נעזרו בהערותיה שהתמקדו בהבהרת המונחים שבהם השתמשו, כגון: עבודת חקר, שינויים בסביבה, שימושי קרקע. המדריכה עודדה וחיצקה את העצמאות והביטחון של המורות בקבלת החלטות, ואף דרשה מהן להכין "שיעורי בית" לקראת הפגישה הבאה.

נראה היה כי בקרב המורות אין התנגדויות לתכנית. יחד עם זאת הועלו קשיים הקשורים ליישום התכנית בכיתות: "האם זה נכון להשתמש במושג הזה עכשיו", "מהו רצף הוראת המושגים בכיתה – מה עליהם ללמד ברצף", וכן קשיים הקשורים ללוח הזמנים. מורה אחת חששה כי לא תעמוד במטרות שהציבה תכנית ההוראה. קושי נוסף שהועלה נגע לביצוע עבודת החקר

¹⁰ מטעמים טכניים, הציטוטים מדברי המורות לא משויכים שמית למורה מסוימת.

והשתלבותה בעבודות החקר האחרות שהתלמידים מבצעים במסגרות אחרות. בישיבות עלה גם הנושא של מאגר משימות המבחן, ודובר שעל המורות להספיק ללמד חומר של משימה מסוימת עד לאחר חג החנוכה. המורות שאלו מדוע אי אפשר להעבירה לקראת סוף שנת הלימודים (לנוכח עומס וקושי בתכנון הזמנים). לבסוף, לאחר בחינת האפשרי, הוחלט במשותף על המשימה שתועבר. במסגרת דיון זה על דרכי הערכה, הועבר לעיון ולאישור המדריכה מבחן שאחת המורות כתבה בעצמה.

המורות סיפרו כי בתחילה היה להן קשה להתאים את מטרות תכנית הלימודים לתכנית ההוראה שלהן. הן ציינו כי ללא הדרכה הן לא היו יודעות כיצד להתמצא בתכנית: "ההדרכה מאוד תורמת, מכוונת ועושה סדר בדברים. היינו אולי יכולות ללמד את התכנית ללא הדרכה אך עם המון קשיים".

קשה היה ללמוד על השליטה של המורות בטקסט תכנית הלימודים. בישיבה נעשה שימוש בחוברת אחת שהייתה ברשות המדריכה. אחת המורות פתחה את התכנית פעם אחת בפרק המטרות, כדי להדגים כיצד הן התאימו בין מטרות התכנית לבין תכנית ההוראה שלהן. עם זאת, נראה כי המורות מכירות מושגי יסוד מן התכנית ומשתמשות בהם, למשל: תפרוסת תופעות, שימושי קרקע, קשרי גומלין ומושגים נוספים בגיאוגרפיה.

תכנית ההוראה שהכינו מורי בית הספר התבססה על חוברת בנושא עיר מגוריהם, שהוכנה בשנה שעברה על ידי מורות כיתה ד' בהדרכת המדריכה. בחירת הנושא התבססה על הוראת משרד החינוך ("ללמד בכיתות ד' על היישוב שלי"). תכנית ההוראה הוגשה בתחילת השנה למנהלת ואחר כך נערכו בה שינויים ותיקונים, בעיקר בכל הקשור לדרכי הערכה, בקרה ומדד להצלחה. סופר כי לאחר שנסתיימה הכנת החוברת, הן התעמקו בתכנית הלימודים כדי להתאימה לתכנית ההוראה שתוכננה. עבודת ההתאמה התבטאה בעיקר באמצעות שימוש במונחים ובמטרות מתוך תכנית הלימודים.

דווח כי בבית הספר "גיל" המורות הן אלה שמארגנות את עזרי ההוראה: מפות שונות (טיולים, כבישים, עתיקות, חדשות אזרחיות וכו') וכתבות מהעיתון. המדריכה אף הציעה להן לעשות שימוש בתקליטור "הציונות בראי הזמר והסמל".

בית הספר "כינרת"

בית הספר "כינרת" נמצא במחוז תל אביב ולומדים בו כ-380 תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני. בבית הספר נערכו שלושה ראיונות קבוצתיים: הראשון עם מורות כיתה ג', השני עם מורות כיתה ד' והשלישי היה ריאיון אישי עם מורה שהשתתפה בהשתלמות של מורים מובילים. המדריכה עובדת עם מורות משכבת כיתות ג'-ד' בתכנית "מולדת, חברה ואזרחות" וכן מנחה אותן בתחום של פיתוח תכניות לימודים. צוין כי אחת ממורות הצוות גם השתתפה בהשתלמות של מורים מובילים. בבית הספר נקרא המקצוע "מולדת וחברה" והמורים דיווחו כי התכנים

מתכנית הלימודים החדשה משולבים בנושאים שונים. המורות מספרות כי הן מקדישות להוראת התכנית כשעתיים בשבוע ובעת הצורך מרחיבות את מספר השעות (ביום ירושלים, לדוגמה).

נראה היה כי למורות יש מוטיבציה גבוהה ליישם את התכנית, והיא מושפעת ברובה מן ההדרכה: "ההדרכה מאוד עוזרת ומכוונת. ההדרכה שקיבלנו מצוינת ואנחנו זקוקות לה גם בהמשך" (מורות כיתה ג'); "המדריכה נראתה דומיננטית, היא ותיקה במערכת, ונראה כי היא זו שדחפה את המורות ליישום התכנית: "העבודה לא הייתה עצמאית, אלא בליווי ותמיכה של המדריכה" (מורות כיתה ג'); "בזכות התיווך של ההדרכה התחלנו לעבוד לפי תכנית הלימודים" (מורות כיתה ד'). לדעת המורות, בית ספר שלא יקבל הדרכה, לא יבצע את התכנית. הן סיפרו כי תוך כדי תיווך והדרכה הדברים הפכו להיות ברורים עבורן ובעזרת ההדרכה הן למדו כיצד להשתמש בתכנית. ההדרכה אף עודדה אותן להשתמש (בשנה שעברה) במשימת מבחן מתוך מאגר המשימות במולדת וחברה.

לא נראה שהתכנית עוררה התנגדויות עקרוניות לתכניה. עם זאת, מדברי המורות עלו התנגדויות הנובעות מהקושי להבין את מבנה התכנית כמסמך. לטענתן התכנים הם נכונים, אך התכנית מוצגת בצורה לא פשוטה, מסורבלת ומסועפת מדי: "להגיע לתל אביב דרך ירושלים וחיפה"; "התכנית לא ידידותית"; "בפעם הראשונה שראינו את התכנית קיבלנו חוס, לא ידענו איך לעכל אותה". לטענתן, התכניות החדשות במקרא ובחינוך לשוני הרבה יותר פשוטות וברורות. נטען, כי המסמך מורכב ומסובך והמודולות מסובכות אף יותר: "לא ברור איך הן מתקשרות".

מבחינת השליטה של המשתתפים בטקסט, נראה כי הדבר משתנה ממורה למורה. התיווך מצד המדריכה אפשר למורות להיחשף לטקסט במידה פחותה והיה זה עבורן בבחינת הפגת איום. נראה שההדרכה התמקדה בעיקר בהכרת מטרות תכנית הלימודים כבסיס לתהליכים הלימודיים. לכל שכבת גיל נקבע נושא מארגן הנובע מהיסוד המארגן של בית הספר כולו ("מהנהגה עצמית להנהגה חברתית"). שיטת העבודה כללה טיפול במודולות בהתבסס על המטרות של הנושא הבית-ספרי. כלומר, בחירת הנושאים מתוך תכנית הלימודים נעשתה בהתאמה לתכנית הלימודים הבית-ספרית. בשלב הראשון פותח מערך תכנון המציג את המודולות, המטרות והמיומנויות הרלוונטיות מתכנית הלימודים. בשלב השני נעשתה התאמה של התכנית ומטרות הנושא לתהליכי הלמידה. לדוגמה: היסוד המארגן בכיתות ג' הוא אחריות, ממנו נגזרו הנושאים אני וסביבתי, השכונה, מפת השכונה. בכיתות ד' היסוד המארגן הוא מנהיגות, וקישרו אותו לעיר תל אביב (על שם מי קרואים הרחובות ומה היה פועלם של האישים שעל-שם הם קרואים) ולנושא העירייה. המורות סיפרו כי יש ניסיון לבנות תכנית לימודים במורשת (בשלב טיוטה) ובו יהיה הנושא המוביל עבור כל השכבות – סמלים. בכוונתן לעבוד על הנושא במשך 6 שנים, ובכל שנה להתמקד בסמל לאומי אחר. בכיתות ב' – דגל, בכיתות ג' – התקווה, בכיתות ד' – סמל המדינה, בכיתות ה' – ירושלים ובכיתות ו' – מגילת העצמאות. לדברי המורות יכלול התכנון לכל שכבה את המודולות והמטרות מתכנית הלימודים, תוך כדי עיבוי מתכנית הלימודים בחינוך לשוני.

המורות דיווחו כי את חומרי העזר להוראה הן בונות בעצמן בעבודת צוות. זאת, בניגוד לעבר, כשעבדו רק עם ספרי לימוד. דיווח כי בבית הספר נהוג לעבוד בצוותים שכבתיים, כך שהרגל זה סייע גם הפעם. חשוב לציין כי ההדרכה כללה עיבוי של תכנית הלימודים ומציאת דרכים ליישמה בשילוב עם נושאים אחרים, כגון חגי ישראל, תחומי ספרות, תנ"ך ומורשת. כלומר, ההדרכה לא נעשתה רק על תכנית הלימודים ב"מולדת, חברה ואזרחות", אלא על כלל תכניות הלימודים בבית הספר. המורות ציינו כי תחומים אלה נלמדו אמנם בשנים קודמות, אולם בעקבות התכנית נעשתה עבודה אינטגרטיבית עם נושאים מגוונים. רעיון האינטגרטיביות נלקח אם כן כקו מנחה בבית ספר "כינרת": "ישנו ניסיון לא ללמד דברים מחוץ להקשרם, אלא לראות את כל התמונה – המפה מתחברת לעיר שבו חיים הלומדים, העיר מתחברת למנהיגים וכך הלאה והלאה".

המורות סיפרו שהתלמידים אוהבים את התכנית ונהנים ממנה בזכות קישורה "לדברים נוספים ומעניינים"; "הנושאים שבתכנית הם לא תלושים, אלא רלוונטיים להם".

בית הספר "שרת"

בית הספר "שרת" נמצא במחוז תל אביב, ולומדים בו כ-350 תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני ממשפחות יהודיות, מוסלמיות ונוצריות. נערך ריאיון קבוצתי אחד והשתתפו בו מדריכה מטעם האגף, 2 מחנכות כיתות ג' ו-3 מחנכות כיתות ד'. המדריכה עובדת עם המורות משתי השכבות במקצוע הנקרא בבית הספר – לימודי הסביבה.

נראה היה כי קיימת מוטיבציה ליישום התכנית ועלה הרושם שהמורות אוהדות אותה: "התכנית פתחה את החשיבה והראתה את הדברים לרוחב. כך קל יותר לכוון את הדברים"; "התכנית הרחיבה את המעגל האישי והחברתי ושילבה את שני הדברים יחדיו". כמו כן, נראה היה שחלק מהמורות אהדו את השינוי בגישה של התכנית בהשוואה לגישות אחרות שהן מכירות, שכן לדבריהן בדרך זו מתאפשרת להן אוטונומיה. מורה אחת ציינה כי "זוהי השנה הראשונה שלי כמורה ונורא התרגזתי על שיטת הלימודים במכללות, שרואות במורה רק כמתווך ולא כחשוב. צריך לסמוך על המורה ועל היכולות שלו – המורה צריך להגדיל ראש".

התרשמנו כי המדריכה של בית הספר היא אישיות דומיננטית. יחד עם זאת, נראה היה שמדובר בבית ספר שיתופי שבו גם לצוות המורים יש תרבות עבודה בצוות והרגלים של קבלה החלטות משותפת. לא עלו התנגדויות או קשיים ספציפיים, ואולם מדברי המורות נראה כי ללא הדרכה קשה היה להן ללמוד את התכנית. הקושי העיקרי הוא שהתכנית מודולרית ולא מובנית: "זה משהו שונה שלא רגילים אליו, דורש פתיחות". דווח כי שיטת העבודה הייתה שהמדריכה ממקדת את הרלוונטי ואליו יוצקת תוכן, כדי שהתכנית תענה על צרכי בית הספר: "חשוב לצאת מהצרכים של המורה ושל בית הספר ולא מתוך התכנית". ההדרכה סייעה גם בקריאת התכנית ובפיתוח התכנים. לדברי המדריכה, רוב המורות שעמן עבדה (ובהם בתי ספר אחרים) לא ראו את התכנית עצמה ולא ידעו כיצד להתמודד עם הספר ואיך אפשר להתמצא בו.

נראה היה ששליטת המשתתפות בטקסט התכנית אינה מעמיקה וכי הן מתמקדות רק בנושאים שהן מלמדות ממילא. דווח כי התקיימה ישיבה אחת בחדר המורים לשם הצגת התכנית והמטרות באופן כללי, ולאחר מכן כל מורה קראה את התכנית וצילמה את הרלוונטי לה.

בבית ספר "שרת" נקבע היסוד המארגן – לחיות בעיר רב-תרבותית מתוך הקשבה וסובלנות (כאמור, בבית הספר לומדים תלמידים יהודים, מוסלמים ונוצרים). דווח כי זהו פרויקט בית-ספרי שהתכנית הצליחה להשתלב בו, כך שלדברי המורות קריאת התכנית נעשתה ב"משקפיים" של בית הספר: "התכנית מתאימה לבית הספר כי היא לא מקבעת וניתן לצקת בה את צביון בית הספר". התכנון נעשה באופן אחיד לכל שכבה: המורות עברו על תכנית הלימודים, בחרו במוקדים מסוימים והרחיבו אותם. בכיתות ג' התמקדו המורות בשכונה ובסביבה, במערכות גומלין ובעבודה עם מפה. כל זאת בנושא אינטגרטיבי המשתלב בנושאים אחרים (כגון תורה). בכיתות ד' התחילו המורות בנושא הבחירות המקומיות – הן ניצלו את הבחירות לרשויות כנקודת מוצא וערכו קישור ביניהן ובין התכנית. צוין כי בית הספר נמצא בתהליך של בניית תכנית עבודה: "זה דבר שמתנסים בו וללא ספק עוד נוסיף ונשתבח עם הזמן". גם את חומרי העזר וההוראה פיתחו המורות בעצמן ללא צורך בקבלה של עזרי הוראה מוכנים. מורה חדשה הוסיפה: "אני לא מכירה משהו אחר" (שיטת עבודה אחרת).

המורות סיפרו כי התכנית גרמה להן להתייחס לנושא הרב-תרבותיות בכל היבט אפשרי של בית הספר. לדבריהן, לפני התכנית לא היה לנושא זה "בשר", והעובדה שהתכנית היא אינטגרטיבית אפשרה להן "לקשר את הדברים ולראות את השייכות". לדברי המורות, הנושא הופנם מאוד אצל התלמידים: הילדים "התחברו" לנושא: "הם מפנימים וחיים את זה – זה נושא שקרוב ללבם". המשוב שהן ערכו לתלמידים הוכיח, לדעתן, כי הנושא הוטמע.

בית הספר "אלנהאג"

בבית הספר "אלנהאג", השייך למגזר הערבי-דרוזי, לומדים כ-350 תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך. בבית ספר זה נערכו תצפית בשכבת כיתה ג', ריאיון אישי עם מורה מכיתה ג' וריאיון אישי עם מורה מכיתה ד' (רכזת אשכול חברה).

ההדרכה בוצעה באופן אישי עם כל מורה (משכבות ג' ו-ד') ונערכה פעם בשבועיים. דווח כי לאחר הפגישות האישיות המורות מתכנסות בצוותים לפי גיל התלמידים ובצוות תוכני של אשכול חברה ומפתחות ביחד את מערכי השיעור. במסגרת אשכול חברה בבית הספר לומדים תיירות, תקשורת ומולדת. נושאים מתכנית הלימודים נלמדו באינטגרציה עם התחומים הללו. לכל האשכול מוקצות 4 שעות שבועיות לכיתה.

נראה היה כי המוטיבציה של המורות היא גבוהה. הן שיתפו פעולה עם המדריכה, הסכימו לדבריה ורשמו נקודות ליישום בכיתה. הן הביעו רצון ללמד את התכנית בצורה אפקטיבית ומהנה. המדריכה הייתה הדמות הדומיננטית בתהליך ההנחיה בזכות התמצאותה הטובה בדרכי

העברת הנושא. כמו כן התקיימה הפריה הדדית של רעיונות גם מצד המורות – דבר שאפשר תהליך שיתופי של קבלת החלטות.

בישיבה שנכחנו בה ולדברי המורות, לא עלו התנגדויות לתכנית. עם זאת, נראה כי היו קשיים ביישום היחידה הנבחרת, באופן ההערכה ובתכנון השיעורים. המורות הפגינו צורך בעזרה מהמדריכה בתחומים אלה. ניכר כי זהו הניסיון הראשון של המורות ללמד את הנושא. הן סיכמו על הוראת נושא מסוים וסקרו את הקשיים בהוראתו בכיתה: מחסור בעזרי הוראה, בחירת הפעילויות המתאימות וחוסר ביטחון בהצלחת הפעילויות.

התמצאות המורות בתכנית הייתה חלקית בלבד, דבר שבלט במיוחד בחלק היישומי. עובדה זו הדגישה ביתר שאת את נחיצות ההדרכה. דווח כי למורות אין בסיס קודם בהוראת הנושא, וזו הייתה הפעם הראשונה שהן לימדו אותו. צוין כי רק מורה אחת מבית הספר (רכזת אשכול חברה) מכירה את התכנית. היא השתתפה בשלושה מפגשים בהשתלמות והשיגה את התכנית בעברית. היא ניסתה לתרגם חלק מהדברים לערבית, אולם היה לה קשה מאוד. עלה הרושם שכיוון שהתכנית לא תורגמה לערבית, אין המורות בקיאות דן באבני היסוד ובמודולות שלה, כך שהן התבססו לרוב על המדריכה ועל התכנית הקודמת.

המדריכה והמורות עבדו יחד בתכנון שיעורים באמצעות שילוב של כמה מודולות וניסיון להתאימן לתלבי"ס ולמדיניות בית הספר. הנושא המרכזי של בית הספר היה חגים בדתות שונות. דווח כי נוסף על ההדרכה האישית נעשתה גם עבודת צוות, וכי נעשה ניסיון לאינטגרציה עם תחומי התקשורת והתיירות. בכיתות ג' עבדו המורות על נושא הסביבה: נקודת המוצא הייתה הבית, לאחר מכן בית הספר ("מי עובד בבית הספר") ולבסוף – הכפר ("מה יש בכפר, התמקדות בנושא הבנק"). גם בכיתה ד' עבדו המורות על נושא הסביבה, עם זאת הדגש היה על ההיבט הגיאוגרפי: קריאת מפה והתמצאות. דווח כי אף נעשה ניסיון לקיים רצף בין השכבות.

דווח כי המורות משתמשות בחומרי עזר ממשיים ומכינות אמצעי למידה המסייעים בביצוע התכנית: צילום וידאו, ביקורים באתרים וחפצים שהתלמידים אוספים לפי בקשת המורות. כמו כן, המורות נעזרות בחוברות בנושאים שונים. המורות המלמדות בכיתה ד' נעזרו בעיקר במפה.

לסיכום, מן התצפיות מתחדדת העובדה כי המדריכה היא דמות מרכזית ודומיננטית עבור צוות המורות. המורות נזקקו לסיועה בתיווך שבין תכנית הלימודים ובין תכנית ההוראה שלהן. מצד אחד מצאנו כי העיסוק בתכנית הקודמת או בתכנים הנושקים לתכנית החדשה מסייע ביישום התכנית החדשה, ומצד אחר נצפו שני דברים מרכזיים שהקשו על המורות בצוותים: האחד, חוסר שליטה בתכנית ובמבנה שלה, והאחר, קושי בתרגום התכנים מן התכנית לכדי רצף הוראה. בכל התצפיות ניכרה התלבטותן של המורות בנושאי תכנון ההוראה ובייחוד בשאלת נקודת המוצא שלו: האם זוהי תכנית הלימודים או שאלה הנושאים שנבחרו בבית הספר? לבסוף, ההדרכה התבססה על הנושאים או היסודות המארגנים של בית הספר, ואליהם

הותאמה התכנית. סגנונות ההדרכה היו שונים וניכר כי המדריכה נדרשת לידע רב-תחומי. יש מדריכות שהיוו את מקור הידע היחיד ויש שעודדו את המורות ליצור וליזום. המורות מצדן דיווחו על הרגלים של עבודת צוות ועל עצמאות בפיתוח עזרי הוראה. הן לא ראו קושי שנובע לכאורה מהיעדר חומרי למידה המיועדים לתכנית. מרשים במיוחד היה המאמץ של בית הספר מן המגזר הערבי והדרוזי ביישום התכנית, אף שלא תורגמה לערבית.

ה. ממצאים מהשאלון למורים משתלמים ומניתוח תכניות ההשתלמות

1. ממצאים מהשאלון למורים המשתלמים

מאפייני המשיבים

מתוך 41 המורים (37 מורות ו-4 מורים) שהשיבו על השאלון, 20 (48%) הם בעלי השכלה של מורה בכיר, 19 (46%) בעלי תואר ראשון ושניים (5%) בעלי תואר שני¹¹. להלן בלוח 20 מוצגים מאפייני הוותק והניסיון בהוראת המקצוע של המורים המשתלמים.

לוח 20 : מאפייני ותק וניסיון – מורים משתלמים (N = 41)

מאפיינים	מספר המורים	אחוז המורים
ותק בהוראה		
יותר מ-11 שנים	20	48.8
6-10 שנים	16	39.0
פחות מ-5 שנים	5	12.2
ותק בהוראת המקצוע מולדת וחברה		
יותר מ-11 שנים	11	26.8
6-10 שנים	6	14.6
פחות מ-5 שנים	20	48.8
לא לימדו מעולם תחום זה	4	9.8
הוראת המקצוע בשנה"ל תשס"ג		
לימדו	24	58.5
לא לימדו	17	41.5
הוראת המקצוע בשנה"ל תשס"ד		
לימדו	20	48.8
לא לימדו	21	51.2
תפקיד נוסף במסגרת הוראת המקצוע		
לא מחזיקים בתפקיד נוסף	38	92.7
רכז המקצוע בשכבה/בבית הספר	3	7.3

¹¹ מקרה אחד היה חסר.

נמצא, אם כן, כי לרוב המורים המשתלמים ותק בינוני עד מועט, כ-50% מהם לימדו למעלה מ-6 שנים את המקצוע מולדת וחברה. 58% מן המורים לימדו את המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" בשנת הלימודים תשס"ג, ובשנת הלימודים תשס"ד לימדו אותו 49% מהם.

פרטי ההשתלמות

בעשרים ושישה מקרים (63%) דווח כי ההשתלמות עסקה רק בתוכני התכנית. בשאר המקרים ההשתלמות כללה, לדברי המורים, נושאים נוספים: תולדות היישוב-העיר (8 מקרים), סיור סביבתי (2 מקרים), איכות הסביבה (2 מקרים), מחשב (מקרה אחד), מידענות ומיומנות מפה (מקרה אחד), התכנית הישנה (מקרה אחד).

עשרים וחמישה מורים (61%) השתתפו בהשתלמות של 56 שעות, 10 מורים (24%) השתתפו בהשתלמות של פחות מ-56 שעות, ו-5 מורים (12%) השתתפו בהשתלמות של בין 56 ל-112 שעות. מורה אחד השיב כי השתתף בהשתלמות של יותר מ-113 שעות. עשרים ותשעה מורים (73%) לא קיבלו הדרכה בית-ספרית חוץ מההשתלמות, ו-11 מורים (27%) אכן קיבלו הדרכה בית ספרית נוספת לה.

היזמה להשתלמות

שנים-עשר מורים (29%) השתתפו בהשתלמות ביוזמת מנהל בית הספר, ומורה נוסף דיווח כי השתתף בה ביוזמה משותפת של המנהל והפיקוח. עשרה מורים (24%) הגיעו להשתלמות ביוזמתם, 3 מורים – בשילוב של יוזמת מורים אחרים ויוזמת מדריך, 7 מורים (17%) השתתפו בהשתלמות ביוזמה משותפת שלהם ושל המנהל, 4 מורים (10%) השתתפו בהשתלמות ביוזמת הפיקוח, 3 מורים (7%) השתתפו בהשתלמות ביוזמת מורים אחרים מבית הספר ומורה אחד השתתף בהשתלמות ביוזמת המדריך החיצוני.

מאפייני הקבוצה שהשתלמה: 22 מורים (54%) היו הנציגים היחידים מבית ספרם שהשתתפו בהשתלמות. תשעה עשר מורים (46%) היו בהשתלמות עם אנשי צוות נוספים (14 עם מחנכים נוספים, 1 עם רכז המקצוע, 1 עם רכז חברתי, 1 עם מורה למולדת, 1 עם מורים מקצועיים ו-1 עם מחנכים נוספים ועם רכז המקצוע).

עמדות הנוגעות להשתלמות

המורים התבקשו לציין במה תרמה להם ההשתלמות ליישום התכנית (שאלה 6). בלוח הבא מוצגות תשובותיהם.

לוח 21: תרומתה של ההשתלמות ליישום התכנית – התפלגות תשובות המורים המשתלמים

מס' פריט	תרומת ההשתלמות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 195)	אחוז מתוך המשיבים (N = 41)
1	הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית	29	14.9	70.1
2	הבנת התכנים שכלולים בתכנית	27	13.8	65.9
3	הבנת מבנה התכנית	25	12.8	61.0
6	הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע	22	11.3	53.7
9	פיתוח רעיונות חדשים עצמאיים להוראת התכנית	20	10.3	48.8
5	שילוב בין תחומי הדעת השונים	18	9.2	43.9
4	העשרת הידע במגוון תחומים חדשים	16	8.2	39.0
8	מתן כלים ישומיים להוראת המקצוע	14	7.2	34.1
7	הגברת הביטחון בהוראת המקצוע	12	6.2	29.3
10	שיפור איכות ההוראה באופן כללי	12	6.2	29.3

נראה כי עיקר תרומתה של ההשתלמות עבור המורים היא בהבנת התפיסה שבבסיס התכנית, התכנים שבה והמבנה שלה (מעל 60% מן המשיבים ציינו זאת), בעוד שהיבטים הקשורים לעבודה הממשית של המורה או לפעולה הנדרשת ממנו, כגון מתן כלים יישומיים, העלאת הביטחון בהוראת המקצוע ושיפור כללי של איכות ההוראה, הופיעו בשכיחות נמוכה יותר. נדמה כי ההשתלמות נראית למורים כמכוונת להקנות להם את התכנים והעקרונות של התכנית עצמה ולא לתרום להם מבחינה מקצועית, או לסייע להוראת התכנית בכיתה.

המורים התבקשו (בשאלה פתוחה – שאלה 7) להצביע על נקודות חולשה (אם היו) בהשתלמות שקיבלו. חמישה-עשר מהם (37%) ציינו כי לא היו נקודות חולשה, 26 (63%) ציינו שורה של נקודות חולשה. את אלה קיבצנו לשלוש קטגוריות עיקריות:

1. **רצון של המורים לתוספת הכוונה וסיוע לקראת היישום.** בקטגוריה זו נכללו 18 אמירות, לדוגמה: "אין התמקדות בתרגום התכנית לנעשה בכיתה", "מאוד תיאורטית", "לא קיבלתי דבר על איך ללמד את השכונה והעיר".
2. **מבנה ההשתלמות.** בקטגוריה זו נכללו 12 אמירות הנוגעות לתוכן ההשתלמות, לדוגמה: "עייבובים על דברים לא חשובים", "סדנאות רבות מדי", "פחות מדי מחשב", "פחות מדי מובנית", "לא עבדנו עם התכנית אלא עם שכול".
3. **המסגרת הארגונית של ההשתלמות.** בקטגוריה זו נכללו 9 אמירות, לדוגמה: "מעט שעות", "שעות לא נוחות", "ההשתלמות משותפת עם נושא אחר", "לא כל המשתתפים בהשתלמות מלמדים את התכנית".

המורים נשאלו על הדרך הטובה ביותר ללמוד את התכנית החדשה (שאלה 9). בלוח 22 מוצגות תשובותיהם.

לוח 22: הדרך הטובה להכשרת מורים לתכנית – התפלגות תשובות המורים המשתלמים

מס' פריט	דרך ההכשרה ללימוד התכנית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 95)	אחוז מתוך המשיבים (N = 40)
6	השתתפות בהשתלמות מחוץ לבית הספר	30	31.6	75.0
5	קבלת הדרכה בית-ספרית	27	28.4	67.5
1	קריאה עצמאית של התכנית	14	14.7	35.0
4	קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית-ספרי	12	12.6	30.0
2	קבלת הדרכה ממורה אחראי	11	11.6	27.5
7	אחר: השתלמות ספציפית וממוקדת לנושא השכונה	1	1.1	2.5
3	קבלת הדרכה ממנהל	0	0.0	0

75% מן המשיבים צידדו בהשתתפות בהשתלמות כדרך טובה עבור מורה ללמוד את התכנית, ו-68% היו בעד הדרכה בית-ספרית. גם בקרב המורים המשתלמים, בדומה למורים המודרכים, לימוד עצמאי בתוך בית הספר זכה לשיעור תשובות נמוך: קבלת הדרכה ממורה אחראי 28% וקיום ישיבות צוות – 30%.

עמדות כלליות נוספות בנוגע להשתלמות יובאו במרוכז עם תשובות המורים המודרכים בסעיף ז להלן.

יישום התכנית

חמישה-עשר מורים (37%) ציינו כי אכן פותח בבית ספרם תלבי"ס העוסק בתכנית. לעומתם, 25 מורים (61%) ציינו כי בבית הספר שבו הם מלמדים לא פיתחו תלבי"ס בנושא "מולדת, חברה ואזרחות", ומהם רק 18 מורים השיבו על השאלה – מדוע בית הספר שבו הם מלמדים אינו מיישם את התכנית החדשה (לעתים צוינה יותר מסיבה אחת). להלן הסיבות שציינו המורים: "אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית" (8 מורים), "בבית הספר מלמדים ברוח התכנית כבר שנים ולכן אין צורך בתכנית חדשה" (5 מורים), "סדרי עדיפויות במסגרת שעות תקן" (6 מורים), "בית הספר בו אני (המורה) מלמד הוא תיכון" (2 מורים), "צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית" (מורה אחד). נוסף כי מורה אחד ציין שאינו יודע אם פותח תלבי"ס, כיוון שעבר ללמד בבית ספר אחר.

שלושים ושבעה מורים השיבו על השאלה (שאלה 16) אם טווח השנים שמוקצה לתכנית (בי-די) מספיק להם, 18 מורים (49%) גרסו כי בשלב זה קשה להם לענות על השאלה, 16 מורים (41%) השיבו כי טווח זה מספיק להם ו-4 מורים (11%) ציינו כי הם בטוחים שהטווח אינו מספיק.

המורים אשר עובדים לפי התכנית התבקשו להשיב על השאלה כיצד בחרו את הנושאים שעל פיהם עבדו (שאלה 17). 26 מורים בלבד ענו על שאלה זו ותשובותיהם מובאות בלוח 23.

לוח 23: הנימוק לבחירת נושאי הלימוד – התפלגות תשובות המורים המשתלמים

מס' פריט	הנימוק לבחירת נושאי הלימוד	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 61)	אחוז מתוך המשיבים (N = 26)
4	בחירה על סמך ניסיון אישי	15	24.6	57.7
1	בחירה על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע	12	19.7	46.2
2	בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי של בית הספר	12	19.7	46.2
5	בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר	11	18.0	42.3
3	בחירה בנושאים שנלמדו בהשתלמות	11	18.0	42.3

מלוח 23 נראה כי המורים המשתלמים בוחרים את נושאי ההוראה על סמך ניסיונם האישי (58%) או שהם נעזרים בצוות הבית-ספרי (46%). נזכיר כי המורים המודרכים העדיפו לבחור בנושאים הבית-ספריים ובאלה הקשורים לנושא המרכזי שבו. שיעור די גבוה מן המורים המשתלמים (כ-42%) דיווחו שבחרו בנושאים מסקרנים ומאתגרים, ואילו המורים המודרכים דיווחו על אפשרות זו בשכיחות נמוכה יחסית.

תשובותיהם בדבר עזרי ההוראה שבהם הם משתמשים יובאו במרוכז עם תשובות המורים המודרכים (סעיף ז להלן).

עמדות כלפי התכנית ויישומה

עמדות המורים כלפי התכנית ויישומה (שאלה 8) יוצגו, בהתאם לגורמים שמצאנו בניתוח הגורמים (ראו פירוט סטטיסטי בסעיף ז להלן).

לוח 24: התפלגות תשובות המורים המשתלמים בנוגע לתכנית ויישומה

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 1: הצהרה חיובית כלפי המקצוע								
11	המקצוע "מולדת חברה ואזרחות" הכרחי בסל המקצועות	1 (2.5%)	2 (5.0%)	11 (27.5%)	26 (65.0%)	40	3.6	0.7
15	אני רואה אתגר בהוראת המקצוע	1 (2.6%)	5 (12.8%)	21 (53.8%)	12 (30.8%)	39	3.1	0.7
10	התכנית, כפי שהיא מוצגת במסמך – מובנת	1 (2.6%)	11 (28.2%)	18 (46.2%)	9 (23.1%)	39	2.9	0.8

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 24 (המשך)

מס' פריט	עמדות כלפי התכנית ויישומה	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	4+3	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 2: אימוץ עקרונות התכנית									
18	חשוב שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית	1 (2.5%)	6 (15.0%)	13 (32.5%)	20 (50.0%)	33 (82.5%)	40	3.3	0.8
16	התכנית השפיעה על דרכי ההוראה אותן אני נוקט/ת	2 (5.1%)	18 (46.2%)	17 (43.6%)	2 (5.1%)	19 (48.7%)	39	2.5	0.7
17	התכנית השפיעה על דרכי ההערכה שאימצתי	3 (8.3%)	20 (55.6%)	10 (27.8%)	3 (8.3%)	13 (36.1%)	36	2.4	0.8
12	אני זקוק/ה להתנסות רבה כדי ליישם היטב את התכנית	7 (17.9%)	17 (43.6%)	11 (28.2%)	4 (10.3%)	15 (38.5%)	39	2.3	0.9
גורם 3: הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים									
13	יהיה לי קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו לי השנה	7 (18.9%)	9 (24.3%)	9 (24.3%)	12 (32.4%)	21 (56.8%)	37	2.7	1.1
14	התכנית היא בעלת עומס רב של תכנים	6 (15.8%)	10 (26.3%)	18 (47.4%)	4 (10.5%)	22 (57.9%)	38	2.5	0.9

בקרב המורים המשתלמים נמצא ממוצע גבוה יחסית בגורם הצהרה חיובית כלפי המקצוע. בעיקר בולטת עמדת המורים בעניין חשיבות המקצוע: 93% מן המורים המשתלמים (ציון ממוצע 3.1) סוברים כי המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" הוא הכרחי בסל המקצועות ו-85% מהם רואים אתגר מקצועי בהוראתו. בעמדות בנוגע לגורם אימוץ העקרונות של התכנית, נראה כי השפעת ההשתלמות הייתה פחותה יחסית. הגורם זכה לציון ממוצע של 2.6 ועמדות המורים המרכזיות מציגות השפעה בינונית על דרכי ההוראה (49% מהמורים) ועל דרכי ההערכה (36%). נזכיר, כי שיעורים אלה שונים מהשיעורים שהתקבלו בתשובות המורים המודרכים. הדגשת הגורמים החיצוניים המעכבים את יישום התכנית ואימוץ עקרונות התכנית היו זהים בשיעורם. משמעות הדבר היא כי ראיית הגורמים המעכבים מדווחת בשיעורים גבוהים המסבירים את אי-היכולת או אי-הרצון ליישום: 57% מן המורים חשים כי יהיה להם קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו להם, ו-57% מהם מדווחים כי עומס התכנים בתכנית הוא רב.

בסעיף 2 להלן מרוכזות תשובות המורים המשתלמים והמודרכים בשאלות הנוספות האלה: רמת הקושי שעשויים החידושים שבתכנית לעורר (שאלה 15), שימוש באמצעי הוראה (שאלה 18), התייחסות למטרות התכנית (מוקדי העניין) (שאלה 21) ולתכניה (שאלה 19).

לסיכום, כמחצית מן המורים המשתלמים הגיעו להשתלמות עם מורה נוסף מבית ספרם וכמחציתם לימדו את התכנית (או את קודמתה) בשנים קודמות. בדרך כלל העריכו המורים כי ההשתלמות תרמה להבנתם את התפיסה שבבסיס התכנית ואת התכנים הכלולים בה. רבים מאוד מן המורים סבורים כי המקצוע הוא הכרחי וכי חשוב שמורים נוספים בבית ספרם יכירו

את התכנית. יחד עם זאת, למעלה מ-60% מן המורים העלו רעיונות לשיפור ההשתלמות, כגון הגברת הסיוע לקראת היישום ושיפור הארגון והמבנה של ההשתלמות. מידת אימוצם של המורים את עקרונות התכנית, קרי נכונותם ליישמה, עולה בקנה אחד עם הדגשתם את הגורמים המעכבים או המסבירים את אי-יישומה. המורים דיווחו כי התכנית השפיעה במידה בינונית על דרכי ההוראה ו/או ההערכה שלהם. לרוב, ההשתלמות לא הביאה את בתי הספר לפתח תלב"ס בנושא.

2. ממצאים מניתוח תכניות ההשתלמות שהועברו בשנת הלימודים תשס"ג

סך הכול נותחו סילבוסים של שמונה השתלמויות, כדלקמן :

1. השתלמות בהיקף של 56 שעות שנערכה במחוז הצפון. השתתפו בה מורים לכיתות ג'-ד' מן החינוך הממלכתי, החינוך הממלכתי-דתי והחינוך החרדי. את ההשתלמות העבירה מדריכה מטעם האגף.
2. השתלמות בהיקף של 56 שעות שנערכה במחוז ירושלים. השתתפו בה מורים לכיתות ב'-ד' מבתי הספר היסודיים באזור. להשתלמות היו אחראיות שתי בעלות תפקיד: מפקחת ומדריכה ארצית.
3. השתלמות בהיקף של 56 שעות שיועדה למורי מולדת, חברה ואזרחות בכיתות ב'-ד' בבתי ספר ערביים במחוז חיפה. ההשתלמות הועברה על יד מדריך מחוזי ומרצים אחרים.
4. השתלמות בהיקף של 56 שעות שנערכה במחוז הצפון והיא יועדה למורי כיתות ב'-ד'. המפגשים הועברו על ידי מדריכה ארצית למקצוע ומרצים אורחים נוספים.
5. השתלמות בהיקף של 56 שעות שיועדה למורי מולדת, חברה ואזרחות בכיתות ב'-ד' במחוז חיפה.
6. השתלמות בית-ספרית לצוותי מורים משלושה בתי ספר. ההשתלמות הועברה על ידי מדריכה מחוזית למקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" ונפרשה על פני שמונה מפגשים.
7. השתלמות בהיקף של 28 שעות שהתקיימה בפסג"ה באזור המרכז. ההשתלמות הועברה על ידי מדריכה ארצית למקצוע.
8. השתלמות בהיקף של 28 שעות שהתקיימה בפסג"ה ויועדה למורי כיתות ב'-ד' מבתי ספר בדואיים. ההשתלמות הועברה על ידי מדריכה למקצוע.

לצורך הניתוח של תכניות ההשתלמויות בחרנו להתמקד בכמה קריטריונים מרכזיים :

1. נושא ההשתלמות – האם הוגדר במפורש שהתכנית החדשה תהיה הנושא הבלעדי שבו תעסוק ההשתלמות, או שנקבע שהיא תשתלב עם תכנים אחרים בהתאם לדרישות ולציפיות המקום?
2. הזיקה בין תוכני ההשתלמות (מבחינת נושאי המפגשים) לבין המטרות והעקרונות של תכנית הלימודים.
3. דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת הכלולים בתכנית הלימודים ודרך ההתייחסות לרעיון השילוב בין התחומים בתכנית (אינטגרטיביות).
4. דרכי ההוראה-למידה בהשתלמות – באיזה אופן שולבו הרצאות המדריך/ה עם התנסות אישית של המורים? באיזו מידה התקיימה בהשתלמות למידה חוץ-כיתתית ובאיזו מידה הודגשה התנסות המורים בכיתותיהם?

חשוב לציין כי סביר שהיו דברים שבאו לידי ביטוי בהשתלמות, אך לא היה אפשר לזהותם על פי הסילבוס עצמו. לכן, יש לקחת את הממצאים הבאים כתקפים אך ורק לפי המשתמע מהסילבוסים הכתובים ולא ממהלך ההשתלמויות עצמן.

השתלמות מספר 1

נושא ההשתלמות: נושאי המפגשים שילבו בין הנושא שעלה מתוך דרישות המארחים – פעולות שונות שנערכות לרגל חגיגות ה-50 לעיר – לבין הכרת תכנית הלימודים החדשה, כבסיס ללימוד על העיר.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה

המטרות והעקרונות של התכנית שבאו לידי ביטוי בתכנית ההשתלמות היו אלה:

1. מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה רבת-תרבותית – מפגש אחד הוקדש לציר "אנחנו אזרחים במדינת ישראל" וכלל סדנה שבה דנו בסוגיות כגון: קבוצות השתייכות חברתיות, מאפייני התנהגות.
2. אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש – נראה כי מטרה זו שולבה כמעט בכל אחד מן הנושאים שנלמדו בהשתלמות בזיקה לחמישים שנה לעיר (שימוש במסמכים ובתמונות ללמידת המעבר של המקום מעיירה לעיר, סיור בעיר, הכרת ההתפתחות הכלכלית בעיר).
3. מעורבות חברתית-אזרחית – הטיפול במטרה זו בא לידי ביטוי בשילוב תכנית הלימודים עם חגיגות חמישים שנה לעיר וכן בסדנה להכנת מרכז המשאבים, בהקמת מרכז הלמידה ובנושאים של שמירה על החוקים.
4. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים – מטרה זו נלמדה בהקשר לעיר: השוואת מפות העיר מתקופות שונות; המעבר מעיירה לעיר בשילוב מסמכים ותמונות; הכנת משימות ללומדים על פי מקורות מידע.
5. התמצאות ותפקוד בסביבה – מטרה זו טופלה באמצעות הכרת מפת האזור וסיור להכרת המרחב העירוני.
6. טיפוח מיומנויות וכישורים – מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים ובאה לידי ביטוי בייחוד בלימוד השימוש במפה ככלי ללמידה על העיר, בהכנת חומרים ללימוד בעזרת המפה, בשימוש במאגר המשימות ככלי להערכה בית-ספרית ובהכרת התדריך היישומי לבניית תלבי"ס.

ההתייחסות לכל אחד תחומי הדעת שבתכנית: רוב המפגשים התמקדו בשני צירים: "לחיות בסביבות משתנות" ו"משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל". נעשה שילוב ביניהם לבין נושאים אחרים, תוך כדי ביסוס הקשר ליישוב:

- מיקומו – הכרת מפת האזור והשוואת מפות מתקופות שונות;
- ייחודו והקמתו – מעיירה לעיר, שימוש במסמכים ובתמונות;
- מאפייני הסביבה – סיור בעיר להכרת המרחב העירוני;
- כלכלה – התפתחות כלכלית בעיר בממד הזמן והמרחב;

- מעורבות אזרחית-חברתית – הכנת מרכז המשאבים והקמת מרכז למידה. מפגש אחד עסק באופן בלעדי בציר "אנחנו אזרחים במדינת ישראל", והייתה בו התייחסות לקבוצות השתייכות חברתית, למאפייני התנהגות ולשמירה על החוקים.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: נראה כי המפגשים היו מגוונים מבחינת דרכי ההוראה-למידה. המפגשים כללו הרצאות, סדנאות, קריאת מפות, דרכי חקר, סיור בעיר, שימוש בעזרי הוראה (תצלומים ותמונות), מאגר משימות ושימוש בתדריך היישומי.

השתלמות מספר 2

נושא ההשתלמות: ההשתלמות שילבה שתי מטרות: ביסוס זהות התלמיד והזדהותו עם היישוב (לרגל ציון 25 שנה לעליית היישובים) והיכרות עם תכנית הלימודים החדשה כבסיס ללימוד. המטרות המוצהרות של ההשתלמות היו: הכרת המרחב הגיאוגרפי של היישובים ויחסי הגומלין בו, הכרת המסגרת החברתית-ארגונית הייחודית ליישובים קהילתיים, הכרת תולדות היישוב שהתלמיד גר בו בזיקה לתהליכים ההיסטוריים בארץ, הכרת תכנית הלימודים החדשה ופיתוח כלי הוראה.

המטרות והעקרונות של התכנית שבאו לידי ביטוי בתכנית ההשתלמות היו אלה:

1. מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית – המפגש האחרון התייחס למטרה זו, נושא היה: "מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית".
2. אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש – מטרה זו שולבה כמעט בכל אחד מן הנושאים שנלמדו בזיקה לחגיגות 25 שנה ליישובי האזור. בנוסף, מפגש אחד עסק ב"חבל הארץ בראייה גיאוגרפית-היסטורית" ואחר ב"שמירת הטבע ביהדות".
3. מעורבות חברתית-אזרחית – המעורבות באה לידי ביטוי ברעיון של שילוב תכנית הלימודים עם חגיגות 25 שנה ליישובי האזור.
4. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים – מטרה זו נלמדה בהקשר ליישובי האזור. במפגש הראשון, לצד הכרת תכנית הלימודים החדשה, ניתנה הרצאה בנושא "חבל ארץ בראייה גיאוגרפית-היסטורית". במפגש אחר נערך סיור לימודי בנושא: "אתר כנקודת מוצא ללמידה".
5. קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבה – מטרה זו באה לידי ביטוי במפגש שדן ביישוב הקהילתי – התפיסה הרעיונית, המטרות והעקרונות וכן במפגשים נוספים שעסקו באקולוגיה ובשמירה על איכות הסביבה.
6. התמצאות ותפקוד בסביבה – מטרה זו טופלה ברוב המפגשים ובמיוחד במפגש שבו יצאו המשתתפים לסיורים לימודיים, שאחד מהם עסק בנושא "אתר כנקודת מוצא ללמידה".
7. שמירת הסביבה וטיפוחה – שלושה מפגשים עסקו במפורש בנושא זה: האחד יוחד ל"שמירת הטבע ביהדות", השני ל"אקולוגיה - משאבי המים בישראל", והמפגש השלישי יוחד ל"אקולוגיה ושמירת איכות הסביבה – הלכה למעשה".

8. טיפוח מיומנויות וכישורים – מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים ואף הוקדשו לה מפגשים ייחודיים, כמו: הכרת התדריך היישומי בתכנית הלימודים, עקרונות בבניית תלב"ס, עקרונות בבניית מאגרי מידע יישוביים וסדנת עיצוב סביבה לימודית.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת שבתכנית: המפגשים התבססו על הרצאות בתחומים שונים, ותכנית הלימודים החדשה הייתה בסיס ללימודים המוצעים. נראה כי הייתה התייחסות הן לפן ההיסטורי והן לפן הגיאוגרפי של חבל הארץ, התייחסות לאקולוגיה ולשמירת איכות הסביבה גם בהקשר ליהדות, וכן הרצאה בתחום האזרחות – מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית. האינטגרטיביות באה לידי ביטוי בהשתלמות בכללותה וכן במפגשים ספציפיים, לדוגמה: במפגש ששילב בין תחום הגיאוגרפיה להיסטוריה – "חבל הארץ בראייה גיאוגרפית-היסטורית"; מפגשים נוספים ששילבו בין שמירת הטבע והאקולוגיה לבין תחום המורשת או התחום הכלכלי, לדוגמה: "שמירת הטבע ביהדות", "אקולוגיה – משאבי המים בישראל".

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: ניכר גיוון מבחינת דרכי הוראה-למידה. המפגשים כללו הרצאות (ובהן של מרצים חיצוניים), סדנאות, סיורים לימודיים, דיונים בתהליכי התרחשות בכיתה ומשימות למשתלמים. אחד המפגשים אף הוקדש לבניית מאגר מידע יישובי. המשתלמים אמורים היו להביא חומרים מארכיון היישוב כדי לבנות מאגר מידע ליישוב, במטרה להפעיל בבית הספר צוות פיתוח שימשיך בהפקת החומרים המקומיים. נציין כי נעשו שינויים בתכנית ההשתלמות ובתדירות המפגשים, בגלל בעיות ביטחוניות באזור.

השתלמות מספר 3

נושא ההשתלמות: תכנית הלימודים החדשה ב"מולדת, חברה ואזרחות" – יסודות ורקע כללי.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה: ההשתלמות עסקה בעיקר בתכנית הלימודים החדשה, בהטמעתה ובהערכתה. אפשר היה להבין כי בהשתלמות הייתה התייחסות למטרות התכנית האלה:

1. מסגרות ארגוניות של החברה – מפגש שעסק בפן ההיסטורי, החברתי והכלכלי ביישוב, ומפגש שהוקדש לסיור כמזמן חקר.
2. קשרי גומלין בין הפרט לחברה – מפגש המלמד על קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבה, התמצאות ותפקוד בסביבה, שמירת הסביבה וטיפוחה.
3. מיומנויות וכישורים – מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים ובנוסף הוקדשו לה מפגשים מרוכזים להבנת חומרי למידה, מקורות מידע, מרכזי למידה, שיטות הוראה, מפות ומיפוי והערכה חלופית.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת שבתכנית: המפגשים התמקדו בהכרת תכנית הלימודים החדשה על היבטיה השונים, ובכלל זה בהקניית מגוון כלים ליישומה ולהטמעתה. בתכנית ההשתלמות הכתובה לא הייתה התייחסות מיוחדת לתחומי הדעת הכלולים בתכנית.

תחומים כגון הפן ההיסטורי, החברתי והכלכלי ביישוב או הסביבה הלימודית החוץ-כיתתית כמזמנת חקר שולבו במפגשים רק באופן כללי.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: נראה כי במפגשים נעשה שימוש בדרכי הוראה-למידה מגוונות. המפגשים, על פי תכנית המפגשים, כללו הרצאות, סדנאות, סיורים לימודיים, פיתוח חומרי למידה וקריאת מפות.

השתלמות מספר 4

נושא ההשתלמות: תכנית הלימודים החדשה ב"מולדת, חברה ואזרחות", הכרתה, הקניית מיומנויות יסוד וכישורי חשיבה, הכרת כלים לבניית יחידות הוראה-למידה והערכה, ולימוד אודות תרומת המקצועות השונים לנושא. כל זאת, בשילוב הכרת תולדות היישובים הדרוזיים והערביים.

המטרות והעקרונות של התכנית שבאו לידי ביטוי בתכנית ההשתלמות היו אלה:

1. מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית ומכנה משותף לצד ייחודיות בחברה רב-תרבותית – שתי מטרות אלה יושמו במסגרת המפגשים: "תולדות היישובים הערביים והדרוזיים", "זכויות האדם והילד בחברה דמוקרטית", סיור באזור וסיור בכפר ערבי בבית ישן.
2. מסגרות ארגוניות של החברה – מפגש אחד הוקדש לנושא "תפקיד הרשות ביישוב והיחס של הרשות לאזרחים".
3. מעורבות חברתית-אזרחית – המטרה באה לידי ביטוי במפגשים שהוקדשו לנושאים הבאים: "תפקיד הרשות ביישוב והיחס של הרשות לאזרחים" "תרומת האקולוגיה", "הסביבה הקרובה" וסיור בעיר ובכפר ערבי.
4. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים – מפגש אחד הוקדש לנושא: "תולדות היישובים הערביים והדרוזיים".
5. שמירת הסביבה וטיפוחה – מפגש אחד הוקדש לתחום האקולוגיה.
5. טיפוח מיומנויות וכישורים – מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים ובאה לידי ביטוי בלימוד השימוש במפה ככלי ללימוד התכנית, בבניית יחידות הוראה-למידה הנגזרות מהתדריך היישובי, בלמידה חוץ בית-ספרית ובעיבוד ממצאים.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הזעת שבתכנית: מרבית המפגשים התמקדו בהכרת תכנית הלימודים החדשה תוך כדי התייחסות אינטגרטיבית לתחומי הסוציולוגיה, האזרחות, הגיאוגרפיה, האקולוגיה וההיסטוריה. ההתייחסות לתחומים אלה נעשתה במסגרת סדנה על הציר: המשפחות והיישובים הדרוזיים – הכרת הכפר הדרוזי והערבי: המורשת הערבית והדרוזית, הרשות המקומית ומוסדותיה, תולדות החברה הערבית והחברה הדרוזית בישראל.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: ההשתלמות כללה מפגשים מגוונים מבחינת דרכי הוראה-למידה. המפגשים כללו הרצאות, סדנאות, הצעות לפעילויות בכיתה, קריאת מפות, דרכי חקר, סיור בכפרים.

השתלמות מספר 5

נדגיש, כי במקרה זה הסילבוס שניתחנו היה כללי, ועל כן התקשינו לאתר את המידע הרלוונטי לקריטריונים השונים.

נושא ההשתלמות: נקבע שההשתלמות תעסוק בתכנית הלימודים החדשה ובתפיסתה הרעיונית, במציאת קשרים בינה לבין תהליכי הוראה-למידה והערכה וכן ביישום של יחידות הוראה-למידה ותרגום התכנית הלכה למעשה.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה: התכנים הספציפיים מתוך תכנית הלימודים לא פורטו בסילבוס של ההשתלמות ועל כן לא נמצאו אינדיקציות לקריטריון זה.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת שבתכנית: ההשתלמות עסקה בהכרת תכנית הלימודים החדשה. בסילבוס של ההשתלמות לא פורטו תחומי דעת ספציפיים למעט תחום האזרחות.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: ההשתלמות כללה סדנאות ליישום התכנית, פיתוח יחידת לימוד וכתובת משימות אותנטיות להערכת תלמידים.

השתלמות מספר 6

נושא ההשתלמות: ההשתלמות עסקה בהכרת תכנית הלימודים החדשה – חשיפתה, למידת עקרון האינטגרטיביות שבה, הקשר שבין תהליכי הוראה-למידה להערכה, תכנון לימודים במיקוד זמן, כלי הערכה הכולל את מאגר המשימות, מחוונים ומשימות ביצוע.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה: התכנים הספציפיים מתוך תכנית הלימודים לא פורטו בסילבוס של ההשתלמות ועל כן לא נמצאו אינדיקציות לקריטריון זה.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת שבתכנית: לא היו התייחסויות לתחומי הדעת, מלבד לרעיון האינטגרטיביות של התכנית: ניתן דגש לצירים "אנחנו אזרחים במדינת ישראל" ו"לחיות בסביבות משתנות".

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: בתכנית ההשתלמות הוצהר כי יהיה שילוב בין הכרת תכנית הלימודים לבין בניית תכנית בית-ספרית במיקוד זמן, וכן שיושם דגש על יישומה ועל הקשר שבין תהליכי הוראה-למידה להערכה.

השתלמות מספר 7

נושא ההשתלמות: ההשתלמות עסקה בעיקר בהכרת מבנה תכנית הלימודים החדשה – הצירים והמודולות, וכן בהעשרת הידע בתחום האזרחות והאקטואליה.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה: **מן התכנית הכללית ניתן היה להבין כי במפגשים תהיה התייחסות למטרות האלה:**

1. מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית – הרחבת תחום האזרחות: זכויות אדם וזכויות אזרח.

2. מיומנויות וכישורים – מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים: התאמת התכנית החדשה לבית הספר, בניית יחידת הוראה-למידה, מיומנויות וכישורים ללמידה בדרך של חקר וגילוי.

בנוסף, הופיעו המטרות האלה: מסגרות ארגוניות של החברה, קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבה, התמצאות ותפקוד בסביבה, שמירת הסביבה וטיפוחה, חקר, גילוי ופתרון בעיות בהקשר לסוגיות ולתופעות בעיר.

דרך התייחסות לכל אחד מתחומי הדעת שבתכנית: לא הייתה התייחסות מיוחדת לתחומי הדעת שמהם בנויה התכנית. נראה כי אלה שולבו במפגשים באופן כללי, למשל: פתרון בעיות בהקשר לסוגיות ולתופעות בעיר.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות

ההשתלמות כללה בעיקר סדנאות, הרצאות, שימוש בחומרי למידה, בניית נושא לימודי ותכנית בית-ספרית.

השתלמות מספר 8

נושא ההשתלמות: תכנית הלימודים החדשה ב"מולדת, חברה ואזרחות" תוך כדי התייחסות לתולדות היישובים הבדואיים, הכרת היישוב והתמצאות בו וכן הכרת הסביבה הקרובה.

הזיקה בין תוכני ההשתלמות לבין מטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה: מהסילבוס של ההשתלמות לא היה אפשר להפיק מידע בנוגע להתייחסות למטרות תכנית הלימודים ועקרונותיה, מלבד המטרה של טיפוח מיומנויות וכישורים. מטרה זו הופיעה כמעט בכל אחד מן המפגשים: הכרת התדריך היישומי בתכנית הלימודים, בניית יחידות הוראה-למידה, יישום רעיונות הנגזרים מהמודולות ועיבוד הממצאים.

דרך ההתייחסות לכל אחד מתחומי הדעת בתכנית: ההתייחסות הייתה בעיקר להכרת היישוב והחברה הבדואית ולהכרת הסביבה הקרובה בזיקה למסרים של תכנית הלימודים. נושא זה הכיל כנראה את רוב תחומי הדעת שמהם בנויה תכנית הלימודים החדשה. ייתכן שהאינטגרטיביות באה לידי ביטוי במפגשים שעסקו בתולדות היישובים הבדואים, בקריאת מפה ובהכרת הסביבה הקרובה.

דרכי הוראה-למידה בהשתלמות: ההשתלמות כללה סדנאות, הרצאות, סיור לימודי, בניית יחידות הוראה-למידה ולימוד קריאת מפה.

לסיכום, התברר כי יכולתנו להבין את מהלך ההשתלמות על פי הסילבוס של ההשתלמות היא מוגבלת ואולי אף חוטאת למציאות. הסילבוסים לא הוגשו בצורה אחידה ורמת הפירוט שלהן הייתה שונה בכל אחת מההשתלמויות. יחד עם זאת, נראה כי ההשתלמויות עסקו ברוב מוקדי העניין של התכנית מתוך רצון לשלבם בנושאים אקטואליים ורלוונטיים ליישוב. השונות בין ההשתלמויות הייתה גדולה, הן בהיקף השעות והן בדגשים התוכניים (יש גם לקחת בחשבון את המסגרת השונה שהוגדרה לכל השתלמות על ידי הפיקוח או הפסג"ה). מוקד העניין השכיח ביותר היה טיפוח מיומנויות וכישורים (שש השתלמויות), ואילו הנושאים השכיחים פחות היו: מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה רב-תרבותית (שתי השתלמויות), ואהבת הארץ ואכפתיות למתרחש בה (שתי השתלמויות). היה קשה ללמוד על מידת ההפעלה שנדרשה מן המורים המעורבים, אך נראה כי דרכי ההוראה בהשתלמויות היו מגוונות, לפחות על פי המתוכנן.

ו. ממצאים מהראיונות עם עתודאי ההדרכה ומניתוח עבודותיהם

תוך כדי פיתוח תכנית הלימודים הוחלט באגף לתכ"ל להכשיר מערך הדרכה שעתיד יהיה לפעול כ"מניפה": הכשרת מורים לתפקיד מוביל כמדריכים בבית ספרם ובבתי ספר אחרים. ההשתלמות הייתה בהיקף של 56 שעות, ונמשכה לאורך שמונה מפגשים. היא הועברה בפסג"ה בתל אביב, והשתתפו בה מורות מבתי הספר יסודיים מכל הארץ (מ"מ, מ"מ"ד, ערבי ודרוזי). סך הכול השתתפו בהשתלמות 25 מורות, רובן מהחינוך הממלכתי.

ההשתלמות יועדה מראש להיות שונה מהשתלמות רגילה. המטרה בשנה הראשונה (תשס"ג) הייתה למידה: המורות למדו את התכנית וקיבלו הרצאות בתחומי התוכן. תוך כדי הלמידה הן התבקשו להתחיל בהתנסות בהוראת התכנית בכיתות, ואף בהדרכת עמיתים (לשם כך אף התקיימו שתי סדנאות סימולציה). בשנה השנייה (תשס"ד) הצטרפו המורות המובילות אל המפגשים המקצועיים של יתר המדריכים והיו שותפות פעילות במפגשים אלו.

בשנת הלימודים תשס"ד מילאו 5 מהמורות תפקיד הדרכתי במקצוע (2 מהן כמדריכות בבית ספר, 2 כמדריכות אזוריות ואחת שילבה בין שני התפקידים), מורה אחת – רכזת המקצוע בשכבה, ו-3 מורות נוספות לא מילאו תפקיד אחר, נוסף על ההוראה.

דווח כי איכות ההוראה והלמידה בהשתלמות הייתה גבוהה: המורות, מתוקף העובדה שנבחרו להשתתף בהשתלמות, הוכיחו רצינות רבה ומוטיבציה גבוהה ביותר לאורך המפגשים. אף שהשתלמות הועברה במרכז הארץ, התמידו המורות להגיע גם ממקומות רחוקים. התכנים שהועברו בהשתלמות התייחסו לשני הכיוונים: הוראה והדרכה. ראשית, "מה ניתן לעשות עם החומרים בכיתה?" (כמורות), ושנית, "וכיצד ניתן לעבוד על הנושא עם מורים?" (כמדריכות לעתיד).

להלן הממצאים משני סוגי הכלים שהופעלו בקבוצת עתודאי ההדרכה: (1) ראיונות ו-(2) ניתוח העבודות שהגישו העתודאים בסיכום ההשתלמות.

1. ממצאים מהראיונות עם עתודאי ההדרכה

להלן הממצאים שהתקבלו על סמך תשעה ראיונות שביצענו עם המורות שהשתתפו בהשתלמות לעתודאי ההדרכה – המורים מובילים.

לשאלתנו האם התפקיד שהמורה ממלאת במסגרת הוראת המקצוע עונה על ציפיותיה, ציינו 6 מורות כי התפקיד אכן עונה על ציפיותיהן, באמירות כגון: "אני אוהבת לסייע לתהליך היישום וההטמעה", "אוהבת להדריך", "אוהבת לראות את הילדים עובדים: להטמיע תכנית לימודים זה מאוד מעניין... לראות את הכל בצורה תהליכית, להכניס בה שינויים מתוך הצרכים שעולים". שלוש מורות טענו כי התפקיד אינו עונה על ציפיותיהן. מורה אחת סברה כי הדבר נובע מהעובדה שאין מספיק שעות המוקצות לה להדרכה, מורה אחרת ציינה כי בבית הספר שבו היא מלמדת יש מדריכה חיצונית למקצוע ולכן היא מתפקדת כשאר המורות, ומורה נוספת טענה כי היא נתקלת במורים ותיקים שאינם מוכנים לשתף פעולה עם תכניות חדשות.

חוות דעת על ההשתלמות

יוזמת ההשתלמות בהשתלמות: חמש מורות הגיעו להשתלמות בעקבות יוזמה של מדריכה חיצונית (מהמחוז או מהאגף), מורה אחת הגיעה ביוזמת הפיקוח, מורה אחת הגיעה להשתלמות ביוזמת המנהל ומורה נוספת הגיעה, לדבריה, מיוזמתה האישית.

תרומת ההשתלמות: המורות נתבקשו לציין באילו היבטים תרמה להן ההשתלמות. כל המורות דיווחו כי ההשתלמות תרמה להבנת מבנה התכנית. רובן ציינו כי התרומה הייתה בשילוב שבין תחומי הדעת השונים הכלולים בתכנית, בהבנת התכנים הכלולים בה ובהבנת הקשר שבין התפיסה הרעיונית לבין התכנים שבמודולות. מקצתן ציינו את התרומות בהיבטים האלה:

העשרת הידע בתחומים חדשים, הגברת הביטחון בהוראת המקצוע, פיתוח עצמאי של דרכים להוראת התכנית, הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע, מתן כלים יישומיים להוראת המקצוע ושיפור איכות ההוראה באופן כללי.

לטענתן, העבודה שהגישו בסיום ההשתלמות ושבמסגרתה תכננו יחידת הוראה לפי התכנית החדשה, תרמה לכל המורות בשני ממדים עיקריים: (1) קידום והעמקה בהבנת הנושא: "נתנה אפשרות להעמיק בתכנים השונים ולארגן את הנושאים הנלמדים במהלך ההשתלמות" (עתודאית 03); (2) הצורך ביישום התכנית בכיתות: "פעם ראשונה שהיה עלי ליישם את התכנית, ליצור יש מאין וגם להתאים את התכנית לסביבה ולאזור" (עתודאית 02). מורה אחת אף הדגישה כי בעת היישום של העבודה עלו קשיים והמודעות שלה אליהם תורמת עתה למורות שהיא מדריכה.

תרומת ההשתלמות להטמעת התכנית וליישומה: המורות נשאלו אם הכשרת מורים מובילים היא לדעתן דרך יעילה להטמעת התכנית וליישומה. כולן ציינו כי אכן כך הוא. רוב המורות ייחסו את יעילות ההדרכה לכך שהיא אפשרה לימוד מעמיק ומקיף של התכנית, התכנים שבה, הרציונל והמבנה שלה. שתי מורות התייחסו לתרומת ההשתלמות להוראת התכנית בכיתות: "נותנת כלים איך לממש את התכנית בפועל". ארבע מורות התייחסו ליעילות שיטת המניפה – הכשרת מדריכים מבית הספר עצמו. היעילות נובעת לדבריהן משתי סיבות: (1) זמינות המורה המוביל בבית הספר (בניגוד למדריך שבא פעם בשבוע) שמשמעו הדרכה צמודה המובילה ליישום טוב יותר; (2) המורה המוביל, כמורה בבית הספר, מכיר את השטח ואת צורכי בית הספר ויכול לבנות תכנית ספירלית לכל הכיתות והשכבות. מורה נוספת הדגישה את הענקת הביטחון, האמון והאחריות המקצועית שכעת מוקרנים מצדה לשאר הצוות בבית הספר.

נקודות החולשה בהשתלמות: המורות התבקשו לציין את נקודות החולשה בהשתלמות שנטלו בה חלק. רובן לא מצאו בה נקודות חולשה ועם זאת ציינו כמה נקודות שיש לשפר: מורה אחת טענה כי עבור המורים מן המגזר הערבי והדרוזי מקום ההשתלמות היה רחוק מדי. כמו כן, נקודת ההסתכלות של ההשתלמות התרכזה יתר על המידה במגזר היהודי (אף שזו גם העשירה אותה); מורה אחרת טענה כי היה צורך במפגשים נוספים, ואחרת גרסה כי ההשתלמות הייתה תיאורטית מדי והיה צורך ביותר סדנאות ויישום בשטח. מורה נוספת ציינה שחסרו לה חיזוקים תוכניים בתחום הגיאוגרפי.

יישום התכנית בכיתות ובבית הספר

ארבע מורות לימדו את התכנית בשנת הלימודים תשס"ג, 3 מורות לימדו את התכנית בכיתה ד' ומורה אחת לימדה אותה בכיתה ג'. יתר המורות לא לימדו את תכנית הלימודים בשנה זו. אשר לשנת הלימודים תשס"ד, דווח כי 4 מורות תלמדנה את המקצוע בכיתה ד' (1-4 שעות), 3 תלמדנה בכיתות ג' (כולן תלמדנה יותר מ-3 שעות), 2 בכיתה ה' ומורה אחת תלמד בכיתה ב'. לדבריהן בחירת הנושאים הנלמדים נעשתה בדרך כלל על סמך צורכי התלמידים ובהתאמה לסביבה. שלוש מורות בחרו את הנושאים על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע, מורה אחת בחרה

בנושא על סמך ספרים המצויים בבית הספר ואחרת בחרה את הנושא מתוך רצון להתאימו למטרות התכנית.

יישום התכנית בכיתה : המורות התבקשו לתאר כיצד הן מיישמות את התכנית בכיתות ההוראה שלהן (שיטות הוראה, תכנים, דרכי הערכה). רוב המורות ציינו את האקטיביות ואת הלמידה האוטנטית של הילד בלימוד התכנית: "התלמידים לומדים נושאים שרלוונטיים לסביבתם והם שותפים בתכנון וביישום התכנית (בעבודות חקר ובתצפיות למשל)" (עתודאית 03). רוב המורות ציינו כי התלמידים נהנים מאוד מהשיעורים ומגלים עניין והתלהבות. מדובר בנושאים הקרובים ללבם והתלמידים פעילים מאוד – הם אלה שבמרכז השיעור והעשייה. אחת המורות ציינה שתלמיד אחד אמר: "התכנית חשובה כי היא מדברת על החיים שלנו". שתי מורות ציינו כי זה תלוי מאוד במורה וכי מורה טוב יכול "לעשות פלאים".

המורות שיישמו את הרעיונות בכיתות העלו מסקנות מגוונות: שתיים מהן דיברו על הרלוונטיות של התכנית לתלמידים ועל ההנאה שהם מפיקים ממנה. שלוש מורות ציינו כי הן למדו מההתנסות כיצד יש לארגן את הדברים בשנים הבאות – ארגון לוח זמנים וארגון מטרות ויעדים. מורה נוספת אמרה כי היא התרשמה מהאוטונומיה שניתנת למורה בתכנון, ואחרת מצאה כי חשוב מאוד שההערכה היא חלק מתוך יחידת ההוראה. מורה נוספת ציינה כי היא למדה שיש להקדיש זמן ליישום התכנית וכי היא מצריכה עבודת צוות, ואחרת ציינה כי עתה היא מודעת יותר לקושי שבתרגום המודולות ליחידת הוראה. מורה נוספת גילתה שניתן ללמד בכיתה ב' דברים שחשבה שצריך ללמד בכיתות גבוהות יותר. שלוש מורות לא יישמו בכיתה את הרעיונות שהעלו בעבודה שהגישו בגלל סיבות שונות (שבתון, הוראה בכיתה ה').

בנוגע להיעדר חומרי ההוראה, רק מורה אחת טענה כי ההשתלמות סייעה לה בנושא של חומרי הוראה. שלוש מורות טענו כי ההשתלמות לא עזרה להן, ולמעשה לא הייתה נגיעה בנושאים אלה. לדבריהן, מקורות שונים שימשו אותן כחומרי הוראה: "ניסיון העבר", "יצירה מתוך המטרות והעקרונות", "הסביבה הקרובה", "אנשים מומחים בתחומים שונים", "ספרים", "מפות", "עיתונות", "אינטרנט", "הורים".

יישום התכנית בבית הספר : המורות נשאלו על השינויים שנעשו במערך בית הספר לקראת יישום התכנית. רובן ענו כי נעשו שינויים, אלא שמבחינתן מדובר עדיין בשלב מעבר ולכן השינויים אינם ברמה מערכתית. השינויים שצוינו כללו: הוספת תכנים (נושא אזרחות), נושא השכונה, שינויים בצורת ההוראה – חקר, תמונות, הקצאת זמן השתלמות למורים ושינוי התעודות. כל המורות סבורות שתפקידן כמובילות התכנית הוא חלק בלתי נפרד מהטמעתה בבית הספר, בין אם באמצעות ליווי, הנחיה וייעוץ למורות ובין אם בבניית תלבי"ס ועזרה ביישומם.

קבלת התכנית בידי מורים אחרים : המורות התבקשו לחוות את דעתן על האופן שבו המורים שעמם הן בקשר, מקבלים את התכנית. שתי מורות סיפרו על התלהבות מצד מורים אחרים.

שלוש ציינו כי בתחילה התגובות לא היו טובות, בעיקר משום שהמורים אינם אוהבים חידושים ונרתעים משינוי. מורה אחת ציינה כי מורים שלא מקבלים הדרכה מתקשים יותר ממורים שמקבלים הדרכה, אך אט-אט הם מבינים שהתכנית אינה מאיימת. מורה אחרת ציינה כי למורים היה קשה להבין את המבנה המודולרי של התכנית ועל כן קצתם הסתייגו ממנה. הן ציינו שהקשיים שהמורים נתקלים בהם הם מגוונים, למשל: שתי מורות ציינו שהתכנית עמוסה מאוד וכזו היא מאיימת על המורים שצריכים לקרוא בה שוב ושוב כדי לגלות בכל פעם דברים חדשים. שתי מורות העלו את נושא האינטגרטיביות בטענה שהמורים אינם מבינים שהתכנית אינטגרטיבית וכי ניתן להכלילה עם מקצועות רבים: "מתלבטים לאן להכניס את המקצוע" (עתודאית 01). עוד נטען, כי עקב המבנה האינטגרטיבי שלה התכנית פונה לתלמידים החזקים יותר. קושי נוסף נובע מחוסר זמן במערכת השעות לבניית מערכי שיעור וחומרי למידה. מורה אחת ציינה כי במקביל לתכנית הזו יצאה התכנית בחינוך לשוני, וזו האחרונה "משוקת" באופן אגרסיבי ונעשתה דומיננטית יחסית לתכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות". מורה נוספת ציינה כי היא נתקלת בשני קשיים עיקריים העולים אצל המורים: חוסר בחומרי לימוד ובמדדי הערכה. הייתה גם מורה שציינה כי "אצלנו המנהלים לא מתייחסים בכובד ראש לתכניות לימודים חדשות. הם עסוקים בארגון השקט התעשייתי ובכיבוי השריפות" (עתודאית 08).

חוות דעת על התכנית

החידושים בתכנית¹²: המורות המובילות התבקשו לדרג את רמת הקושי של כל אחד מן החידושים בתכנית. לגבי רוב החידושים ששיעורנו שיצינו טענו המורות כי הם אינם מהווים עבורן קושי. יחד עם זאת, לגבי החידושים: "קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד", "שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים" ו"בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה" – כמה מורות אכן ציינו כי אלה יהוו עבורן קושי במידה בינונית עד רבה. אחת המורות העלתה את הקושי שבמתן מענה לילדים המשולבים בכיתות (בסעיף ז להלן מרוכזות תשובותיהן בנוגע לקשיים בהשוואה לתשובותיהם של המורים המודרכים ושל המורים המשתלמים).

החוסרים בתכנית: המורות נשאלו על החוסרים בתכנית הלימודים. שתיים ציינו כי מכיוון שהתכנית דורשת התמצאות בתחומי דעת רבים, יש להרחיב את הידע של המורה ואולי אף להכניס לתכנית מילון מושגים. שלוש מורות ציינו היעדר המלצות מעשיות להוראה ואת חסרונם של ספרי לימוד וחומרי לימוד אחרים. מורה אחת ציינה שהתכנית אינה מספקת רציונל או הסבר למה שעומד מאחוריה ואינה מדריכה כיצד לקשר בין הנושאים הנלמדים. שלוש מורות ציינו כי בתכנית חסרה התייחסות לחומרי למידה. אלה היו מאפשרים לעשותה יישומית יותר. מורה אחת דיברה על היעדר דוגמאות לדרכי הערכה. מורה נוספת ציינה כי בתחילת התכנית צריך להיות דף

¹²הקשיים ששאלנו עליהם: הוראת נושאים חדשים, שילוב של תחומי דעת למסגרת אינטגרטיבית, ארגון לימודים מודולרי, יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה, אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור, פיתוח עצמאי של חומרי למידה, שימוש באמצעי הוראה מגוונים והתאמת התכנית לסביבת התלמידים.

פתיחה ידידותי שיסביר בכמה מילים את עקרונות התכנית. מורה אחת ציינה כי התכנית אינה חסרה דבר.

חוות דעת על התדריך היישומי: המורות התבקשו לחוות את דעתן על התדריך היישומי. כולן ציינו כי התדריך יכול לסייע למורים מאחר שהוא נותן את ה"תכל'ס".

תחומי הדעת בתכנית: המורות התבקשו להתייחס לתחומי הדעת שבתכנית ולציין את מידת השליטה, ההתנסות, העצמאות והסיוע שהעניקה ההשתלמות בכל אחת מן המודולות המופיעות בתכנית (פירוט מלא נמצא בסעיף ז להלן). לגבי מרבית המודולות דיווחו המורות המובילות על רמות גבוהות של שליטה, התנסות ועצמאות. עם זאת, לגבי המודולות "שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן", "מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל", ההתנסות בהוראה היא נמוכה. עוד ציינו המורות כי ההשתלמות סייעה להן בהוראת רוב הנושאים, מלבד הנושא "שינויים בהתנהגות כלכלית". נראה כי לגבי המודול "סביבות חיים שונות", ההשתלמות סייעה במידה הרבה ביותר. שתי המורות מהמגזר הדרוזי דיווחו כי גם בהשתלמות שעברו וגם בתהליך ההוראה שלהן הן פחות מתמקדות במודולות "החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל" ו"החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל". חשוב לציין כי לא הייתה התייחסות למודולות הקשורות למגזר הערבי, כיוון שבקבוצה לא היו מורות ממגזר זה.

המורות ציינו כי בהוראתן הן מתמקדות בכל אחד ממוקדי העניין המופיעים בתכנית. עם זאת, הושם דגש מועט על מוקד העניין "הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים" (הפירוט מופיע בסעיף ז להלן).

לסיכום, ניכר כי רמת שביעות הרצון של המורות המובילות מן ההשתלמות היא גבוהה. אפשר לראות זאת בהתייחסותן לתרומת ההשתלמות ברמה המקצועית והאישית ואפילו בהיבט של הגברת המוטיבציה. מדיווחן האישי עולה נראה כי המורות המובילות כבר בקיאות ומנסות בתכנית ומודעות לאתגר שבהובלת התכנית בבתי הספר. התברר כי בשנת הלימודים תשס"ד, חלק ניכר מן המורות המובילות כבר נוטלות חלק פעיל בתפקידי הדרכה.

2. ממצאים מניתוח עבודות הלימודים

נותחו 10 עבודות שבוצעו באופן יחידני (ראו קריטריונים לניתוח העבודות בעמ' 25-26). הממצאים יוצגו על פי ארבעה קריטריונים עיקריים: (1) **תכנים:** מידת העמקתן של המורות בתחומי הדעת מתכנית הלימודים שאותם התבקשו לשלב בעבודתן, ודרך ההתייחסות למטרות ולאבני היסוד מתכנית הלימודים; (2) **הוראה-למידה:** מה מצופה מן התלמידים במסגרת יחידת ההוראה-למידה, אופיין של הפעילויות ושל דרכי ההערכה שנבחרו; (3) **התכנית כבסיס לתכנון:** מידת השימוש בתכנית הלימודים עצמה כבסיס לתכנון; (4) **תגובה וחוויית מן העבודה:** חוות הדעת של המורות בנוגע להתנסות שהייתה להן בהכנת העבודה, הנושאים שהתייחסו אליהם בעבודתן ונושאים מיוחדים שהדגישו.

תכנים: כמעט כל המורות ניסו לשלב בעבודתן, כפי שנתבקשו, את שני הצירים: "לחיות בסביבות משתנות" ו"אנחנו אזרחים במדינת ישראל". מורה אחת החליטה (על דעתה) לשלב בעבודתה את הציר "אנחנו אזרחים במדינת ישראל" עם הציר "משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל". ברוב העבודות הודגשה המודעות לסביבה הקרובה (מתוך הציר: "לחיות בסביבות משתנות") תוך התייחסות לארגונים מוסדיים, לחוקים ולמטרותיהם (מתוך הציר: "אנחנו אזרחים במדינת ישראל").

האופן שבו שילבו המורות בין הצירים לשם יצירת יחידות ההוראה-למידה לא היה אחיד, ולא ברור דיו לקורא מן החוץ. המוקד התוכני היה בדרך כלל תחום עיסוק שממילא עוסקים בו בבית הספר או בתכנית ההוראה האישית של המורה. בשלב השני שולבו הצירים לצורך בניית יחידות ההוראה-למידה המרכיבות את הנושא הנבחר. במילים אחרות, נקודת המוצא הייתה הנושא הנבחר, וממנו התפתחו הפעילויות המשלבות – כל אחת בנפרד או בהרכב השלם – את המודולות משני הצירים. היו עבודות שציינו עבור כל אחד ממרכיבי היחידה את המודולות שמהן נשאבים הרעיונות, והיו עבודות שציינו זאת עבור כלל הפעילויות. המטרות שעליהן נשענת היחידה הוגדרו לרוב באופן כולל לכל היחידה. פירוט אבני היסוד בוצע בשש עבודות עבור כל אחד ממרכיבי היחידה או הנושא.

נציין כי בכל העבודות הודגשה החשיבות שבבחירת נושאים רלוונטיים לחיי התלמידים, ובייחוד הודגש הפן הפיזי-סביבתי הקרוב ללומדים. מן הכתוב: "כיוון שתלמידי מגיעים משכונות ביישובים שונים חשוב שיכירו את המאחד והמייחד לשכונה שלהם ושל חבריהם" (עבודה 2), "אמנם התלמידים לומדים בשכונת... אך למעט עובדה זו אין להם קשר לשכונה" (עבודה 3), "הנושא שבחרתי מזמין עיסוק בנושאים אקטואליים הקשורים באיכות הסביבה באזור שבו אנו חיים", "על מנת שנחנך את הילדים לאהבת יישובם ונחזק את תחושת השייכות שלהם לסביבתם, מתעורר הצורך להביאם להבנת תופעות במרחב הקרוב אליהם" (עבודה 7).

הוראה-למידה: דרכי ההוראה שנבחרו ליישום היחידות היו מגוונות למדי ואופיינו בפעלתנות מצד התלמידים. בעבודות שהוגשו, דיווחו המורות כי פעלו בדרכי הוראה מגוונות כגון: דיונים, עבודה עצמית או קבוצתית של תלמידים, שימוש במקורות (תנ"ך, ספרי קריאה, שירים ועיתונות), ביצוע ראיונות על ידי הלומדים, שימושים שונים במחשב (דיאגרמות, מצגת) וכן סיורים בסביבה הקרובה. בנוסף, נמצאו רעיונות שמורים ממעטים בדרך כלל להשתמש בהם: פתרון כתב חידה, כתיבת מכתבים, הכנת תגים, תכנון מסלול, וכן הכנת דגם ומשחק. בעבודה אחת בלבד הוצהר כי ההוראה בכיתה תהיה אך ורק פרונטלית. רק 3 עבודות ציינו את דרכי ההערכה שבהן יוערכו התלמידים. הדרכים שהוצעו היו: (1) תכנון סיור וביצועו (לכך אף צורף מחוון לפיו יוערך הסיור שהכין התלמיד); (2) עבודות חקר שהתלמידים מבצעים; (3) העברת מבדק לתלמידים בנושא הנלמד. כל 7 העבודות האחרות שנותחו לא ציינו כיצד יוערכו התלמידים ביחידות ההוראה, אף שבדף ההנחיות התבקשו לעשות זאת.

התכנית כבסיס לתכנון: ל-10 המורות ניתנו שתי אפשרויות הגשה, האחת, ניתוח תוכן של התדריך היישומי, והאחרת, תכנון יחידת הוראה-למידה. כולן בחרו באפשרות השנייה. נראה על פי העבודות, שנקודת המוצא של המורות הייתה נושא מסוים שתכננו מראש, המתקשר גם לתכנים הנלמדים בכיתה, או מתאים לאוכלוסיית הלומדים. מן הנושא הנבחר הן "יצאו" אל התכנים של התכנית תוך כדי התאמות ושילובים בין המודולות. נראה כי נקודת המוצא לא הייתה מטרת התכנית או הרציונל של תחומי הדעת. במילים אחרות, המורות המובילות ניסו לשלב בין התכנים המוכרים להן יחסית, או השאובים מן התכנית הבית-ספרית ממילא, לבין הצירים של התכנית. מן ההנחיות לעבודה ומדברי המורות עצמן אנו מבינים כי הדרך שלפיה יש לבחור את הנושא לפיתוח יחידת ההוראה-למידה לא הייתה ברורה. בבואן לתכנן את יחידת ההוראה-למידה לא קיבלו המורות (אולי במכוון) הכוונה מפורשת או הדגשה של הדרך הרצויה לעשות זאת. אי לכך, ניכר היה בעבודות שמקצת המורות ביססו את התכנון על תכנים המוכרים להן או השייכים לתל"ס, ומקצתן תכננו את יחידת ההוראה באופן "סטריילי" יותר ובצמוד למודולות מהתכנית.

נדגיש, כי הרציונל לבחירת הנושא בידי המורים היה קשור בדרך כלל לתחומי העניין של התלמידים, לדגשים רצויים או לנושא בית-ספרי וכן לאופיו הייחודי של היישוב. המורות לא דיווחו בעבודות (וגם לא נתבקשו לכך), על הקריטריונים שהנחו אותן בבחירה בנושא מסוים ובויתור על נושא אחר.

על פי המוצהר בעבודות, המורות ניסו את היחידות בכיתותיהן, וכנראה שהעיבוד הסופי והרצוי (אשר הוגש) נעשה לאחר התנסות זו. בכל מקרה, ברפלקציה של המורות בסיומה של העבודה הן התייחסו גם לדברים שלמדו במהלך ההתנסות בכיתה.

תגובה וחוויות מן העבודה: רק ב-5 מתוך 10 העבודות ביטאו המורות את מחשבותיהן. רובן ציינו כי נהנו מלימוד יחידת ההוראה וכי התנסות זו גרמה להבנה טובה יותר של תכנית הלימודים ויישומה בכיתה. בנוסף, דיווח על השפעה חיובית של התכנית על התלמידים ועל צוות בית הספר. לצד זה הועלו קשיים שהמורות נתקלו בהם בשלב התכנון והיישום. הקשיים כללו התלבטות באשר לדרך הרצויה לשילוב המודולות השונות (כגון, הבחירה ב"מה להכניס ועל מה לוותר"), היעדר חומרי לימוד והקושי של חלק מהתלמידים להתמודד עם הפעילויות (למשל, תצפית). קושי זה העלה שאלה בנוגע לאופן שבו אפשר להתאים את התכנית גם לתלמידים חלשים יותר.

בדרך כלל נראה כי המורות ראו את ההתנסות באור חיובי, שכן הן הצליחו להכיר באמצעותה באופן מעמיק את תכנית הלימודים החדשה: "עבודה זו חשפה בפניי את הצורך בעיון מעמיק בתכנית הלימודים החדשה" (עבודה 6). כמו כן, ההתנסות סייעה להן בשלב התכנון ובשלב הביצוע של יחידת ההוראה. מלבד התרומה האישית ניכרה גם תרומה בית-ספרית. למשל, בעקבות ההתנסות, שינתה אחת המורות האחראיות לכתיבת התל"ס בבית הספר כמה דברים בתל"ס (כמו הפרדה בין תחום המדעים לתחום מולדת, חברה ואזרחות, או החלטה על הטמעת המודולות

בכל שכבות הגיל). ההתנסות אף גרמה למורות לחוות את הקשיים שביישום התכנית, וכן עוררה אותן לפתרונות, כגון עבודת צוות: "טוב היה אילו הייתי מכינה את הנושא עם מישהו נוסף על מנת להתלבט ולהתייעץ בנושאים" (עבודה 7).

לסיכום, עבודות העתודאים לא בוצעו באורח שיטתי וזהה על ידי המורות המובילות ועל כן נתגלה קושי בהשוואתן. עם זאת, ניכר כי התנסותן ביישום הדברים הייתה חשובה ותרמה לעבודה שהגישו. לא יכולנו לדעת עד כמה הוכשרו המורות למשימה של תכנון יחידת ההוראה-למידה, ונראה כי שלב זה היה מורכב מעט עבורן. לפיכך קשה להסיק אם התנסות זו שיפרה את מיומנות התכנון שלהן על פי התכנית. נראה כי המורות שילבו, כמתבקש, בין שני צירים מתכנית הלימודים, וכי הדרך שבה יישמו את היחידות תרם להבנת תחומי הדעת ואופן הוראתם לתלמידים. הפעילויות שבאו לידי ביטוי בכיתה היו מגוונות אך יש לזכור כי מדובר בהתנסות מושקעת במיוחד כיוון שהיה ידוע מראש שהעבודה מיועדת להגשה. ייתכן כי ההנחיה לעבודות לא הדגישה די למורות כי מצפים מהן לתכנן רצף של יחידות הוראה-למידה, ועל כן הן לא הבינו מה מקומה של היחידה המפורטת המסוימת בתוך רצף זה.

ז. ממצאים משותפים משאלוני המורים המודרכים, המורים המשתלמים

ועתודאי ההדרכה

בסעיף זה ריכזנו ממצאים מחלקים נבחרים של שאלוני המורים המודרכים והמורים המשתלמים הנוגעים לעמדות כלפי התכנית ויישומה. הנחנו כי השוואה בין הממצאים תחזק את משמעותם. התמקדנו בעיקר בעמדות כלפי ההדרכה או ההשתלמות שקיבלו המורים, בבחינת הקשיים הצפויים להם בעקבות התכנית, במידת השימוש שלהם באמצעי הוראה מגוונים ובמידת בקיאותם והתעמקותם בתכנים הספציפיים ובמוקדי העניין של התכנית. מקצת השאלות המופיעות בחלק זה הופנו אף לעתודאי ההדרכה (קשיים בעקבות החידושים, מידת הבקיאות וההתעמקות בתכנים ספציפיים ומוקדי עניין). במקרים כאלה יכלול הממוצע המשותף גם את קבוצת העתודאים. כיוון שקבוצה זו היא קטנה (9 מורות), לא יוצגו הממוצעים של קבוצה זו בנפרד.

עמדות כלפי ההדרכה/ההשתלמות (N = 60)

המורים נתבקשו לדרג את עמדותיהם כלפי ההדרכה או ההשתלמות בסולם מ-1 (כלל לא נכון) עד 4 (נכון במידה רבה מאוד) (שאלה 8 בשאלונים). בלוח 25 מוצגים ממוצעי התשובות בנושאים שעליהם נשאלו (התפלגות מפורטת עבור כל קבוצה מופיעה בנספח 9).

לוח 25: התפלגות תשובות המורים המודרכים והמורים המשתלמים בנוגע להדרכה/להשתלמות

מס' פריט	עמדות כלפי ההדרכה/ההשתלמות	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים ומשתלמים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
1	החווייה שלי מההדרכה/ההשתלמות הייתה טובה	20	3.1	0.6	40	3.3	0.8	60	3.2	0.7
7	חשוב שההדרכה תהיה מלווה בהשתלמות/חשוב שההשתלמות תלווה בהדרכה בית-ספרית	19	3.1	1.0	40	3.2	1.0	57	3.2	1.0
5	בהדרכה/בהשתלמות הייתה הפרייה הדדית של רעיונות בין אנשי הצוות/בין המשתתפים	20	3.0	0.8	40	3.0	0.8	60	3.0	0.8
2	אני משתמש/ת בחומרים שעליהם עבדנו בהדרכה/בהשתלמות*	17	3.4	0.5	40	2.6	0.9	57	2.8	0.9
3	אני מחפש/ת דרכים נוספות (מעבר למה שקיבלתי בהדרכה/ בהשתלמות) ללמד את החומר	19	2.6	0.9	40	3	0.8	58	2.8	0.8
8	ההדרכה/ההשתלמות ענתה על צרכי המקצועיים	18	2.8	0.7	40	2.7	0.7	59	2.8	0.7
4	מורה שלא עבר/ה הדרכה או השתלמות יתקשה/ תתקשה ללמד את התכנית	19	2.8	1.0	40	2.6	1.0	59	2.6	1.0
9	בכדי ללמד היטב את התכנית אני זקוק/ה להדרכה נוספת	20	2.3	0.9	40	2.4	1	60	2.4	0.9
6	בהדרכה היה חסר מפגש עם מורים מבתי ספר אחרים/ בהשתלמות היה חסר השילוב של התכנית עם הנושאים הבית ספריים	17	2.1	1.1	40	2.3	1.1	57	2.2	1.1

* ההבדל בין בין קבוצת המורים המודרכים לקבוצת המורים המשתלמים הוא מובהק ($p < .01$).

מלוח 25 נראה כי עמדות המורים כלפי ההדרכה וההשתלמות שקיבלו הן חיוביות למדי. החווייה של המורים המודרכים והמשתלמים חיובית (3.2) והמורים המודרכים גם משתמשים בחומרים שניתנו להם (3.4). ממוצע גבוה יחסית התקבל בעמדה המייחסת חשיבות לשילוב של הדרכה והשתלמות (3.2). במבחן t למדגמים בלתי תלויים שבחן את ההבדלים בין ממוצעי הקבוצות (מודרכים לעומת משתלמים) נמצא הבדל מובהק סטטיסטית בעמדה: "אני משתמש בחומרים עליהם עבדנו בהשתלמות/הדרכה", $t = 3.3, p < 0.1$. כלומר, המורים המודרכים משתמשים בחומרים שעליהם עבדו בהדרכה יותר מאשר המורים המשתלמים.

בבחינת מהימנות הסולם נמצאה אלפא של קרונבך בינונית ($\alpha = .57$) והדבר מלמד כי הסולם כולל עולמות תוכן שונים הנוגעים להדרכה/להשתלמות. הפריטים שמבטאים בצורה הטובה ביותר את הסולם הם: "ההשתלמות ענתה על צרכי המקצועיים" ו"מורה שלא עבר השתלמות

לוח 26 (המשך)

מורים מודרכים ומשתלמים			מורים משתלמים			מורים מודרכים			עמדות כלפי התכנית ויישומה	מס' פריט
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N		
0.8	2.5	60	0.8	2.6	40	0.7	2.3	20	ג. הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים	
									יהיה לי קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו לי השנה	13
1.1	2.5	55	1.1	2.7	37	1	2.1	18	התכנית היא בעלת עומס רב של תכנים	14
0.8	2.5	58	0.9	2.5	38	0.7	2.4	20		

* ההבדל בין קבוצת המורים המודרכים לקבוצת המורים המשתלמים הוא מובהק ($p < .05$).

מהממוצעים שהתקבלו בגורמים השונים ומוצגים בלוח 26 נראה כי ברמה ההצהרתית, המורים המודרכים חשים מחויבות גדולה כלפי המקצוע. ממוצע נמוך יחסית התקבל בקבוצה זו בגורם "דגש על גורמים חיצוניים מעכבים". במילים אחרות, המורים רואים במקצוע אתגר מקצועי והם מצהירים על מחויבות כלפיו. הם גם מדווחים על רצינות ואחריות בהוראת המקצוע ובו בזמן הם מוטרדים פחות מהגורמים המעכבים את ההוראה, כגון: שעות הוראה מצומצמות או עומס התכנים שבתכנית. גם בקרב המורים המשתלמים התקבל ממוצע גבוה בגורם הצהרה חיובית כלפי המקצוע וגם הם, כך נמצא, מוטרדים פחות מן הגורמים החיצוניים המעכבים. נדגיש כי שתי קבוצות המורים תפסו באופן דומה את המבנה התוכני של הסולם ואת העובדה כי הוא נחלק לשלושה גורמים (על פי מבחן MANOVA).

במבחן t להשוואה בין הפריטים המרכיבים את הסולם, נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בעמדה: "התכנית כפי שהיא מוצגת במסמך מובנת", $t = 2.0, p < .05$. המורים שהיו בהשתלמות גרסו שהתכנית מובנת יותר לעומת המורים המודרכים. כמו כן נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בעמדה: "התכנית השפיעה על דרכי ההוראה שאני נוקט", $t = 2.4, p < .05$. המורים המודרכים גרסו כי התכנית השפיעה על דרכי ההוראה שלהם, יותר מהמורים המשתלמים.

נמצא כי לגורם 1, "הצהרה חיובית כלפי המקצוע", יש מתאם שלילי מובהק סטטיסטית עם גורם 3, "הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים", $r = -.27, p < .05$. במילים אחרות, מורים שהצהירו הצהרה חיובית כלפי המקצוע הוטרדו פחות מן הגורמים החיצוניים שעלולים לעכב אותם בהוראת התכנית. גם לגורם 2, "אימוץ עקרונות התכנית", מתאם שלילי עם גורם 3, "הדגשת גורמים חיצוניים מעכבים", אם כי המתאם אינו מובהק סטטיסטית. לא נמצא קשר בין גורמים 1 ו-2, דבר העשוי ללמד כי על פי דיווחי המורים אין קשר בין הצהרות חיוביות כלפי המקצוע לבין דיווח על אימוץ אמיתי של עקרונותיו.

קשיים צפויים של מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים עקב החידושים ($N = 66$)
 כדי ללמוד על הקשיים הצפויים למורים בגין חידושי התכנית, הצגנו לפנייהם מגוון נושאים העשויים לעורר קושי (שאלה 15 בשאלוני המורים המודרכים והמורים המשתלמים). בניתוח

גורמים (בשיטת Varimax) לתשובות שהתקבלו, מצאנו כי הקשיים נחלקים לשני גורמים: הגורם האחד כולל פריטים תוכניים הקשורים לתכנית עצמה, מבחינת תחומי הדעת ותכנון הלימודים המתבקש, והגורם האחר כולל פריטים הקשורים לאמצעים הדרושים לתכנית ולצרכים הנובעים מהפעלתה בכיתה. את הגורם האחד כינינו **תכנון ההוראה**, ואת האחר כינינו **יישום ההוראה**. המהימנות הפנימית של כל גורם נבדקה אף היא ונמצא כי לגורם **תכנון ההוראה** מהימנות של $\alpha = .76$, ולגורם **יישום ההוראה** מהימנות של $\alpha = .81$. המתאם בין שני הגורמים הוא 0.41. והוא מובהק סטטיסטית. במילים אחרות, שני הגורמים הללו מובחנים זה מזה במידה בינונית בסוג הקשיים שהם מבטאים, ויש בהם עקיבות פנימית גבוהה יחסית בין הפריטים.

להלן בלוח 27 מוצגים הממוצעים שהתקבלו בגורמים אלה בקרב המורים המודרכים, המורים המשתלמים והעתודאים, בסולם שדירוגו מ-1 (כלל לא קשה) עד 5 (קשה במידה רבה מאוד) (התפלגות מפורטת עבור כל קבוצה מובאת בנספח 9).

לוח 27: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע לקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית

מס' פריט	החידוש הצפוי	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
	גורם 1: תכנון ההוראה	19	2.1	0.6	39	2.1	0.6	66	2.1	0.6
7	בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה	19	2.6	1.2	36	2.6	0.9	63	2.6	1.0
3	ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)	17	2.1	1	36	2.4	1.0	61	2.2	1.0
2	שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית	19	2	0.8	37	2.3	0.7	64	2.1	0.8
1	הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב	19	2	0.8	39	1.8	0.8	66	1.9	0.8
6	אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור	18	1.7	0.8	38	2.6	0.9	64	1.8	0.9
	גורם 2: יישום ההוראה	19	2.2	0.7	39	2.2	0.6	66	2.2	0.7
8	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים*	19	2.1	1.1	37	2.8	0.9	64	2.5	1.0
10	התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים	19	2.3	0.9	39	2.4	1	66	2.3	1.0
9	שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים	19	2.2	0.7	37	2.2	0.7	64	2.2	0.8
5	שימוש באמצעי הוראה מגוונים	19	2	0.8	37	1.9	0.9	64	1.9	0.8
4	יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה	19	2.1	1	38	1.8	0.8	65	1.9	0.9

* ההבדל בין קבוצת המורים המודרכים לקבוצת המורים המשתלמים הוא מובהק ($p < .01$).

מלוח 27 עולה שבדרך כלל המורים המודרכים והמורים המשתלמים אינם מוצאים שחידושי התכנית מעוררים קשיים רבים. בדומה לתשובות המנהלים המודרכים, גם המורים סבורים שמתן אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור מעורר קשיים מעטים בלבד. כמו כן הם סבורים, בדומה למנהלים, שהגיוון באמצעי ההוראה ובשיטות ההוראה אף הוא מעורר קושי מועט בלבד.

נוסף על ניתוח הגורמים, השווינו את עמדותיהן של כל אחת משלוש הקבוצות כלפי הקשיים באמצעות מבחן MANOVA. גם מבחן זה לא העלה הבדלים מובהקים סטטיסטית בעמדות כלפי הקשיים הצפויים מחידושי התכנית. מכאן עולה שכלל המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים אינם רואים קושי גדול בחידושים ששיעורנו כי התכנית עשויה לעורר, וכי אין הבדלים בין הקבוצות בכל הנוגע לעמדות אלה. עם זאת, בנוגע לפריט "קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד" נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין קבוצת המורים המשתלמים לקבוצת המורים המודרכים, $t = 2.2, p < .05$. המורים המשתלמים, לעומת המורים המודרכים, דיווחו כי חידוש זה היה קשה עבורם.

שימוש באמצעי הוראה (N = 55)

למורים הוצגה רשימה של עזרי הוראה והם התבקשו לציין באילו עזרים הם מסתייעים במהלך ההוראה בכיתה (שאלה 20 בשאלוני המורים המודרכים והמורים המשתלמים). להלן בלוח 28 מוצגים בסדר יורד ממוצעי התשובות לשימוש שנעשה בכל אחד מן העזרים, מהממוצע הגבוה לממוצע הנמוך (1 = כלל לא משתמש, 5 = משתמש בתדירות גבוהה מאוד).

לוח 28: תדירות השימוש באמצעי הוראה – התפלגות תשובות המורים המודרכים והמשתלמים

מס' פריט	אמצעי הוראה	מורים מודרכים			מורים משתלמים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
9	תמונות וצילומים	18	3.9	1.1	37	4.1	1
3	מפות	18	4.0	0.9	36	3.8	1.1
6	מקורות מידע היסטוריים	17	3.7	1.1	36	3.7	1
7	סיפורי משפחות	17	3.8	1.1	36	3.7	1
8	ספרות עזר	18	3.5	1	36	3.7	1.1
4	עיתונות	18	3.3	1.2	36	3.5	1.1
11	סירים מחוץ לכיתה	16	2.9	1.4	36	3.1	1.2
5	סרטי וידאו	17	2.4	1.2	35	2.8	1.4
1	אינטרנט	17	2.2	1.3	37	2.0	1.2
10	הרצאות של מרצה חיצוני	17	1.8	0.7	36	2	1.2
2	תקליטורים רלוונטיים לתחום התוכן	16	1.6	1.1	37	1.9	1.1

נציין כי נוסף על הרשימה, אחת המורות המשתלמות ציינה כי היא משתמשת גם בהמחזות, ואחרת הוסיפה כי היא נעזרת בארכיון העיר.

מלוח 28 עולה כי אמצעי ההוראה השכיחים ביותר הם שימוש במפות, תמונות, סיפורי משפחה ומקורות היסטוריים, ואמצעי ההוראה השכיחים פחות הם הרצאות חוץ ותקליטורים. בדרך כלל נראה כי המורים משתמשים במגוון אמצעים וכי הם מוצאים פתרונות להעדר חומרי עזר להוראה. במבחן t שביצענו, לא מצאנו הבדלים מובהקים סטטיסטית בממוצעי הקבוצות בשאלת אמצעי ההוראה שבהם הם משתמשים.

תחומי הדעת שבתכנית

לפני המורים הוצגו המודולות שבתכנית והם התבקשו לציין עבור כל אחת את הפרטים האלה: מידת השליטה שלהם בתכנים (לוח 29), מידת התנסותם בהוראת המודולה (לוח 30), מידת עצמאותם בבניית מערכי השיעור (לוח 31) ומידת הסיוע שהעניקה להם ההדרכה/ההשתלמות בהבנת המודולה (לוח 32). הם התבקשו לדרג זאת בסולם מ-1 (במידה מועטה ביותר) עד 4 (במידה רבה מאוד) (שאלה 20 בשאלוני המורים המודרכים והמורים המשתלמים). להלן בלוח 29 מוצגים ממוצעי התשובות שהתקבלו בשאלת השליטה בכל אחת מהמודולות. נדגיש כי מורים רבים לא השיבו על שאלה זו.

לוח 29: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע לשליטתם בתוכני התכנית

מס' הפריט	שם המודולה	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
	הציר: לחיות בסביבות משתנות									
1	סביבות חיים שונות	12	2.9	0.9	28	3.0	0.8	48	3.0	0.8
2	שינויים סביבנו	10	2.7	0.9	25	3.0	0.9	43	3.0	0.9
3	שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן	9	2.4	0.9	26	2.7	1.2	42	2.6	1.1
4	שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד	11	2.8	1.0	26	3.0	0.9	45	3.0	0.9
	הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל									
5	אני וזולתי	11	3.2	0.8	27	3.2	0.8	47	3.2	0.7
6	מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל	10	3.2	1.0	27	3.3	0.8	45	3.3	0.8
7	כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?	9	2.6	1.1	26	2.8	1	44	2.8	1.0

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 29 (המשך)

מס' הפריט	שם המודולה	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
8	אנחנו שומרים על החוקים	10	3.1	0.7	27	3.5	0.6	44	3.3	0.6
9	מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה	10	2.8	0.9	26	3.3	0.6	45	3.2	0.7
10	איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל	10	3.2	0.6	27	3.5	0.8	44	3.4	0.7
	הציר: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר היהודי									
11	סיפורי תולדות המשפחה	7	2.6	1.3	24	2.92	1.1	38	3.0	1.0
12	סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה	6	2.5	1	22	2.68	1.3	35	2.8	1.2
13	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	8	3.1	1.1	23	3.0	1.2	37	3.1	1.1
14	סיפורי אתרים, יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה	7	2.9	0.9	25	2.5	1.2	39	2.7	1.1
15	(נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית	6	2.0	1.1	20	2.0	1.1	33	2.1	1.1
	הציר: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הערבי									
16	סיפורי תולדות המשפחה	6	2.8	0.4	12	2.6	0.9	19	2.7	0.7
17	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	6	2.8	0.8	11	2.4	1.2	17	2.5	1.1
18	המלחמה בשנים 1948-1949 אירועים ביישוב ובארץ	7	2.9	0.7	12	3.2	0.9	19	3.1	0.8
19	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל	6	2.2	0.8	11	3.0	0.9	17	2.7	0.9
	הציר: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הדרוזי									
20	סיפורי תולדות המשפחה	3	1.7	1.2	10	3.2	1.0	14	2.8	1.2
21	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	3	2.0	1.7	9	3.3	1.0	13	2.9	1.3
22	החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל	3	1.3	0.6	9	2.9	0.9	13	2.5	1.1
23	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל	3	1.7	1.2	8	2.9	1.1	12	2.4	1.2

מלוח 29 עולה כי המורים חשים שהם שולטים שליטה רבה יותר בתכנים הקשורים לציר האזרחות מאשר בתכנים הנכללים בציר ההיסטורי "משפחות ויישובים". לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין ממוצעי הקבוצות (מורים מודרכים ומורים משתלמים) במידת השליטה שלהם בתכנים.

לוח 30: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע להתנסותם בהוראת תוכני התכנית

מס' הפריט	שם המודולה	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
הציר: לחיות בסביבות משתנות										
1	סביבות חיים שונות	12	2.5	1.0	27	2.9	0.9	47	2.9	0.9
2	שינויים סביבנו	11	2.6	0.9	24	2.5	0.9	43	2.7	0.9
3	שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן	8	1.8	0.5	25	2.4	1.2	40	2.2	1.1
4	שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד	9	2.2	0.8	25	2.7	1.0	42	2.7	1.0
הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל										
5	אני וזולתי	12	2.9	0.8	25	2.8	0.9	45	3.0	0.8
6	מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל	10	2.9	1.0	24	2.5	0.9	41	2.6	0.9
7	כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?	9	2.4	1.0	24	2.3	0.9	41	2.4	1.0
8	אנחנו שומרים על החוקים	8	2.9	0.8	23	3.2	0.9	39	3.1	0.8
9	מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה	9	2.7	1.1	24	2.8	0.9	41	2.7	1.0
10	איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל	9	2.9	0.9	23	2.8	1.0	40	2.9	0.9
הציר: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר היהודי										
11	סיפורי תולדות המשפחה	5	1.8	0.8	22	2.7	1.2	34	2.6	1.2
12	סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה	5	1.8	0.8	22	2.5	1.3	34	2.3	1.2
13	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	8	2.9	1.1	22	2.9	1.2	36	2.9	1.2

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 30 (המשך)

מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים	מורים משתלמים			מורים מודרכים			שם המודולה	מס' הפריט		
	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N			ממוצע	ס"ת
1.1	2.4	37	1.1	2.3	23	1.0	2.3	7	14	סיפורי אתרים יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה
1.0	1.7	31	0.8	1.5	19	1.3	1.8	5	15	(נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית
הציר: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הערבי										
1.0	2.3	17	1.1	2.3	10	0.8	2.5	6	16	סיפורי תולדות המשפחה
1.2	2.3	15	1.3	2.0	9	0.8	2.7	6	17	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
1.1	2.3	18	1.2	2.4	11	1.0	2.3	7	18	המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ
1.0	1.8	17	1.0	1.9	11	0.8	1.7	6	19	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל
הציר: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הדרוזי										
1.3	2.3	12	1.3	2.6	8	1.2	1.7	3	20	סיפורי תולדות המשפחה
1.4	2.4	12	1.4	2.8	8	1.7	2.0	3	21	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
1.2	2.1	13	1.2	2.4	9	0.6	1.3	3	22	החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל
1.2	2.1	12	1.3	2.4	8	1.2	1.7	3	23	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

מלוח 30 עולה כי התנסות המורים הייתה רבה בציר האזרחות, במודולות: "אני וזולתי" ו"אנחנו שומרים על החוקים". התנסות פחותה, ביחוד בקרב המורים מהמגזר הערבי, דווחה במודולה "שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן" ובמודולות השייכות לציר ההיסטורי, "החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל". במבחן t שעשינו לא נמצאו באף אחד מתחומי הדעת הבדלים מובהקים סטטיסטית במוצעים שהתקבלו בקרב מורים מודרכים לעומת מורים משתלמים בהיבט של התנסות בהוראת הנושא בכיתה.

**לוח 31: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע לעצמאותם
בבניית מערכי שיעור**

מס' הפריט	שם המודולה	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
הציר: לחיות בסביבות משתנות										
1	סביבות חיים שונות	11	2.9	0.9	28	3.0	0.9	47	3.0	1.0
2	שינויים סביבנו	11	2.9	0.9	23	2.9	1.1	42	3.0	1.0
3	שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן	9	2.3	0.7	26	2.4	1.3	42	2.4	1.2
4	שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד	9	2.7	1.1	25	2.8	1.1	42	2.9	1.1
הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל										
5	אני וזולתי	11	2.8	1	27	2.9	0.9	46	3.0	0.9
6	מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל	11	2.9	1	25	2.8	1.1	44	2.8	1.0
7	כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?	10	2.7	0.9	26	2.5	1.1	44	2.6	1.1
8	אנחנו שומרים על החוקים	8	3.0	0.8	24	3.3	0.8	40	3.2	0.8
9	מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה	9	2.8	1.0	26	2.8	1.0	43	2.9	1.0
10	איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל	9	2.9	1.3	24	2.9	1.0	41	3.0	1.0
הציר: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר היהודי										
11	סיפורי תולדות המשפחה	7	2.4	1.1	22	3.0	1	36	2.9	1.1
12	סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה	6	2.0	0.9	20	2.7	1.1	33	2.5	1.1
13	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	8	2.9	1.1	22	3.1	1.1	36	3.1	1.1
14	סיפורי אתרים, יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה	8	2.5	1.2	23	2.6	1.2	38	2.6	1.2
15	(נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית	6	2.0	1.2	20	2.1	1.1	33	2.2	1.2

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 31 (המשך)

מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים			מורים משתלמים			מורים מודרכים			שם המודולה	מס' הפריט
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N		
									הציר: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הערבי	
0.9	2.9	15	1.1	2.9	9	0.6	3.0	6	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	16
0.9	2.8	19	1.0	2.8	12	0.7	2.9	7	המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ	17
1.0	2.5	16	1.1	2.6	10	0.8	2.3	6	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל	18
									הציר: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הדרוזי	
1.1	2.8	12	0.7	3.3	8	1.2	1.7	3	סיפורי תולדות המשפחה	19
1.1	2.9	13	0.7	3.3	9	1.7	2.0	3	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	20
1.1	2.6	12	0.8	3.1	8	0.6	1.3	3	החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל	21
1.3	2.3	11	1.3	2.7	7	1.2	1.7	3	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל	22

מלוח 31 עולה שבדרך כלל המורים חשים עצמאות גבוהה בתכנון מערכי השיעור במרבית המודולות. עצמאות גבוהה יחסית לאחרות דווחה בנוגע לתכנון המודולות: "אנחנו שומרים על החוקים", ו"תולדות היישוב שבו חיים הלומדים". לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין ממוצעי הקבוצות מבחינת עצמאותן בתכנון מערכי שיעור.

לוח 32: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע לסיוע ההשתלמות להוראת המודולות שבתכנית

מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים			מורים משתלמים			מורים מודרכים			שם המודולה	מס' הפריט
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N		
									הציר: לחיות בסביבות משתנות	
0.9	3.1	46	0.8	2.8	27	1.1	3.4	11	סביבות חיים שונות	1
1.0	3.0	44	1.0	2.8	25	1.0	3.1	11	שינויים סביבנו	2
1.1	2.6	40	1.1	2.6	25	1.1	2.6	8	שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן	3

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 32 (המשך)

מס' הפריט	שם המודולה	מורים מודרכים			מורים משתלמים			מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים		
		N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
4	שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד	9	2.8	1.2	26	2.7	1.0	43	2.8	1.1
הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל										
5	אני וזולתי	11	2.8	1.1	25	2.7	0.9	44	2.8	1.0
6	מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל	10	2.8	1.2	24	2.5	1.1	42	2.7	1.1
7	כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?	10	2.4	1.1	23	2.4	1.0	41	2.4	1.0
8	אנחנו שומרים על החוקים	8	2.8	0.9	23	3.0	0.9	39	2.9	0.9
9	מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה	9	2.7	1.1	24	2.8	0.9	41	2.7	1.0
10	איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל	9	2.6	1.1	23	2.8	1.0	40	2.7	1.0
הציר: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר היהודי										
11	סיפורי תולדות המשפחה	6	2.3	1.0	22	2.8	1.2	35	2.9	1.2
12	סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה	5	2.3	1.1	20	2.7	1.3	32	2.6	1.2
13	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	7	3.1	0.9	22	2.7	1.2	25	2.7	1.2
14	סיפורי אתרים יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה	7	2.4	1.1	23	2.4	1.0	37	2.4	1.0
15	(נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית	5	2.0	1.2	20	1.8	1.2	32	1.9	1.1
הציר: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הערבי										
16	סיפורי תולדות המשפחה	6	2.5	1.2	11	2.5	1.3	18	2.4	1.2
17	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים	6	2.7	1.2	10	1.7	1.3	16	2.7	1.2
18	המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ	7	2.6	1.1	11	2.5	1.1	18	2.5	1.1
19	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל	6	2.2	1.3	11	2.6	1.0	17	2.4	1.1

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 32 (המשך)

מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים	מורים משתלמים			מורים מודרכים			שם המודולה	מס' הפריט		
	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	ס"ת				
							הציר: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הדרוזי			
	2.5	13	1.1	2.9	9	1.0	2.0	3	20	סיפורי תולדות המשפחה
	2.8	13	1.1	3.1	9	1.5	2.3	3	21	תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
	2.5	13	0.8	2.9	9	0.6	1.7	3	22	החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל
	2.1	12	1.3	2.3	8	1.0	2.0	3	23	החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

מלוח 32 עולה כי בהערכת מידת הסיוע שהעניקה ההדרכה או ההשתלמות למורים בהוראת הנושאים, התקבלו ממוצעים דומים בנושאים השונים. ממוצעים גבוהים יחסית התקבלו במודולות האלה: "סביבות חיים שונות", "שינויים סביבנו", "שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד", "אנחנו שומרים על החוקים" ו"סיפורי תולדות המשפחה". לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין ממוצעי הקבוצות בשאלת סיוע ההדרכה או ההשתלמות להוראה.

לסיכום נושא תחומי הדעת שבתכנית אפשר לומר, כי ההדרכה סייעה למורים בעיקר במודולות השייכות לציר "לחיות בסביבות משתנות", בהתמקדות בהיבט ההיסטורי של היישוב שבו חיים הלומדים ובסיפורי תולדות המשפחה (ציר "משפחות ויישובים"). מבחינת מידת השליטה, דיווחו המורים על שליטה גבוהה במודולות השייכות לציר "אנחנו אזרחים במדינת ישראל", אף שההשתלמות וההדרכה כנראה לא התמקדו בכך. נמצאו ארבע מודולות שהיו פחות מטופלות בכל ההיבטים, ואלו הן: "שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן", "מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל", "כיצד אפשר לפתור מחלוקות" ו"סיפורי משפחות בראי העליות". אשר להתנסות המורים בהוראה, בולט חוסר הניסיון בהוראת המודולות השונות, גם כאשר מידת השליטה שלהם בתכנים ומידת הסיוע של ההשתלמות או ההדרכה הן גבוהות. עבור שבעת המורים מן המגזר הערבי, רמת השליטה בתכנים מהציר ההיסטורי זכתה לממוצעים גבוהים מממוצע הסיוע שהעניקה ההדרכה באותם נושאים. העיסוק בנושא "החיים בעשורים הראשונים במדינת ישראל" זכה לממוצעים הנמוכים ביותר בכל ההיבטים שנבחנו אצל המורים מן המגזר הערבי ומהמגזר הדרוזי.

המורים גם נתבקשו לחוות דעה על נושא שחסר לדעתם בתכנית (שאלה 20 בשאלונים – שאלה פתוחה). רק 10 מורים (2 מורים מודרכים ו-8 משתלמים) השיבו לשאלה זו. להלן מקבץ תשובותיהם בעניין זה:

"חסרות דוגמאות למיקוד הלמידה" (מורה אחד)

- "התכנית עצמה חסרה כי היא עדיין לא תורגמה לערבית" (מורה אחד)
 "יש הרבה בחירה שמקשה" (מורה אחד)
 "מדע" (מורה אחד)
 "חוסר אמצעים/חומרי למידה" (שני מורים)
 "חינוך לערכים" (מורה אחד)
 "שילוב אזרחות – דרוזים בכיתות הגבוהות ומלחמות ישראל" (מורה אחת)
 "חברות עבודה לתלמיד ותכנית עבודה למורה לפי נושאים" (מורה אחת)

לשאלתנו בדבר נושא או עניין בתכנית המעורר התנגדות השיבו רק שתי מורות מקבוצת המורים המשתלמים (שאלה 22 בשאלונים – שאלה פתוחה). האחת ציינה כי נושא היחס לערבים מעורר בה התנגדות, משום שלדעתה יש צורך להתמקד קודם כל "ביחס בינינו לבין עצמנו לפני שעוברים ליחס לערבים", והאחרת ציינה כי לא כל הנושאים מתאימים לכיתות ב'.

מוקדי עניין (N = 54)

המורים נתבקשו להתייחס למידת התמקדותם בכל אחד ממוקדי העניין שסביבם מאורגנות מטרות התכנית (שאלה 21 בשאלונים). כדי ללמוד כיצד תופסים המורים את מכלול המוקדים ביצענו ניתוח גורמים בשיטת Varimax. נמצאו שני גורמים מרכזיים הממקדים סביבם את מוקדי העניין: גורם 1 מבטא ערכים חברתיים-מקומיים (ישראל), וגורם 2 מבטא ערכים חברתיים-אוניברסליים. בלוח 33 מוצג מבנה הגורמים של הפריטים המייצגים את מוקדי העניין.

לוח 33: מוקדי העניין בתכנית, לפי מקדמי הגורמים (טעינות) של הפריטים

מס' פריט	תוכן הפריט	טעינות עם גורם 1	טעינות עם גורם 2
גורם 1: ערכים חברתיים-מקומיים (ישראל)			
3	אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש	.83	.07
1	מדינת ישראל: מדינה יהודית ודמוקרטית	.72	.06
8	התמצאות ותפקוד בסביבה	.69	.43
6	הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים	.67	.09
גורם 2: ערכים חברתיים-אוניברסליים			
7	קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי	.15	.81
9	שמירת הסביבה וטיפוחה	.14	.80
10	טיפוח מיומנויות וכישורים	.23	.70
4	המסגרות הארגוניות של החברה	.10	.69
2	מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב תרבותית	.22	.57
5	מעורבות חברתית-אזרחית	.50	.52

מלוח 33 עולה כי למוקד העניין "מעורבות חברתית-אזרחית" טעינות כמעט זהה עם גורם 1 וגורם 2. ההסבר לכך הוא שיש בו היבט אוניברסלי בצד ההיבט המקומי.

בלוח 34 להלן מוצגים ממוצעי התשובות שהתקבלו בשאלה זו בקרב שלוש אוכלוסיות המורים (מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים) על פי מקבצי הפריטים בשני הגורמים (התפלגות מפורטת מוצגת בנספח 9).

לוח 34: התפלגות תשובות המורים המודרכים, המשתלמים והעתודאים בנוגע להתמקדותם במוקדי העניין בתכנית

מורים מודרכים, מורים משתלמים ועתודאים			מורים משתלמים			מורים מודרכים			מוקד העניין	מס' פריט
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N		
0.9	3.9	54	0.7	3.9	30	0.7	4.0	17	גורם 1: ערכים חברתיים-מקומיים (ישראל)	
0.8	4.4	54	0.8	4.3	30	0.8	4.5	17	אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש	3
0.9	4.1	54	0.9	4.0	30	0.9	4.2	17	התמצאות ותפקוד בסביבה	8
1.1	3.8	53	1.1	3.8	30	1.0	3.7	16	מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית	1
0.9	3.5	53	0.9	3.4	30	0.9	3.5	17	הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים	6
0.8	4.0	54	0.6	3.9	30	0.7	4.1	17	גורם 2: ערכים חברתיים-אוניברסליים	
0.7	4.5	54	0.8	4.4	30	0.7	4.6	17	שמירת הסביבה וטיפוחה	9
0.8	4.2	53	0.8	4.1	30	0.9	4.2	16	טיפוח מיזמוניות וכישורים	10
1.0	4.1	53	0.9	4.0	29	1.1	4.2	1	קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי	7
0.8	4.1	54	0.8	3.9	30	0.6	4.4	17	מעורבות חברתית-אזרחית*	5
0.9	3.7	53	0.9	3.5	30	0.9	3.8	16	מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב תרבותית	2
0.8	3.5	52	0.6	3.5	29	1.0	3.4	16	המסגרות הארגוניות של החברה	4

* ההבדל בין בין קבוצת המורים המודרכים לקבוצת המורים המשתלמים הוא מובהק ($p < .01$).

מלוח 34 עולה כי שני הגורמים זוכים להתמקדות דומה אצל המורים. במבחנים שערכנו לבדיקת מובהקות ההבדלים שבין הקבוצות (מבחן MANOVA), לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין ממוצעי שני הגורמים בכלל האוכלוסייה ובין המורים המודרכים למורים המשתלמים. במוקדי עניין ספציפיים נמצא הבדל מובהק סטטיסטית בין ממוצעי שתי הקבוצות. אשר למוקד העניין "מעורבות חברתית ואזרחית": קבוצת המורים המודרכים הדגישה מוקד זה יותר מקבוצת המורים המשתלמים, $t = 2.25, p < .05$.

בניתוח נוסף מצאנו קשר בין מידת ההתמקדות של המורים במוקדי העניין ובין השתייכותו המגזרית של בית הספר (יהודי מול ערבי ודרוזי), $Wilks' \lambda = 0.77, F(2,51) = 7.7, p < .01$ (ראו לוח 35).

לוח 35: מוקדי העניין בתכנית – ממוצעי הגורמים וס"ת, לפי מגזר

ממוצע גורם 2 ערכים חברתיים- אוניברסליים	ממוצע גורם 1 ערכים חברתיים-מקומיים (ישראל)	
4.1 (ס"ת 0.6)	4.2 (ס"ת 0.3)	מגזר יהודי (N = 32)
3.9 (ס"ת 0.6)	3.5 (ס"ת 0.8)	מגזר ערבי ודרוזי (N = 22)

מלוח 35 עולה כי מידת ההתמקדות של המורים מן המגזר היהודי במוקדי העניין של הערכים החברתיים-מקומיים (גורם 1) היא גבוהה ממידת ההתמקדות של המורים מן המגזר הערבי והדרוזי במוקדים אלה. אשר למוקדי העניין בערכים החברתיים-אוניברסליים (גורם 2), נמצא שמידת ההתמקדות בהם מצד המורים משני המגזרים היא דומה.

ח. ממצאים מהשאלון למנהלים לא-מודרכים

הדיווח להלן יהיה על כלל המדגם, ורק בשאלות שבהן מצאנו (באמצעות מבחני MANOVA, t או χ^2) הבדלים משמעותיים בין המנהלים במשתנים השונים (פיקוח, ותק ומחוז), ידווחו הממצאים הפרטניים בנוגע לכל אחת מן האוכלוסיות. נדגיש כי בכל מקרה חשוב לציין כי בשל מספר המשיבים הקטן, יש להתייחס בזהירות הראויה לממצאים הפרטניים.

אפיון קבוצת המנהלים

לשאלון השיבו 145 מנהלים. 37.9% מהם בעלי ותק של עד 5 שנים, 20.7% בעלי ותק של 6 עד 9 שנים, ו-20.7% בעלי ותק של למעלה מ-10 שנים.

קבלת התכנית בבתי הספר והחשיפה אליה (N = 145)

כ-71% מן המנהלים דיווחו כי קיבלו את התכנית בעת שהופצה לבתי הספר בחודש דצמבר 2002, כ-12% דיווחו כי קיבלו את התכנית עוד לפני שהופצה רשמית, וכ-17% השיבו בקיץ 2003 כי הם עדיין לא קיבלו את התכנית (נדגיש כי התכנית נשלחה ממשרד החינוך אל כל מוסדות החינוך היסודיים).

בבתי הספר המשתייכים לחינוך הממלכתי-דתי, אחוז גבוה (כ-36%) של מורים ציינו כי לא קיבלו את התכנית, לעומת כ-9% מן המורים מבתי הספר המשתייכים לחינוך הממלכתי. כ-30% מן המנהלים במחוז צפון דיווחו כי לא קיבלו את התכנית, כ-23% מן המנהלים במחוז תל אביב דיווחו אף הם כי לא קיבלו את התכנית, ו-3 מנהלים מתוך 7 מנהלי מנח"י שהשתתפו במחקר דיווחו כי לא קיבלו את התכנית.

בסך הכול קיבלו את התכנית 121 מנהלים מהמדגם (97 מן החינוך הממלכתי ו-24 מן החינוך הממלכתי-דתי). הממצאים שיופיעו להלן מתייחסים ל-121 בתי הספר שבניהולם.

כ-49% מן המנהלים שדיווחו כי קיבלו את התכנית, לא נחשפו אליה לפני שקיבלו אותה, וכ-51% מהמנהלים נחשפו אליה עוד לפני שהופצה רשמית. בלוח 36 מפורטות הדרכים שבהן נחשפו המנהלים לתכנית (שאלה 2 בשאלון).

לוח 36: דרכי החשיפה של המנהל לתכנית – התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים

מס' פריט	דרך החשיפה	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 72)	אחוז מתוך המשיבים (N = 62)
	חשיפה מחוץ למסגרת בית הספר		73.6	74.2
2	חשיפה באמצעות הפיקוח/מחוז	25	34.7	40.3
5	חשיפה באמצעות מפגש מיוחד	19	26.4	30.6
8	חשיפה באמצעות מפגשי מנהלים	7	9.7	11.3
7	חשיפה באמצעות השתלמויות בפסג"ה	1	1.4	1.6
9	חשיפה באמצעות מכללה	1	1.4	1.6
	חשיפה בבית הספר		13.9	16.1
4	חשיפה באמצעות מדריכים מבית הספר	8	11.1	12.9
3	חשיפה באמצעות צוות בית הספר	2	2.8	3.2
6	חשיפה באמצעות חוזר מנכ"ל	9	12.5	14.5

מלוח 36 עולה כי דרך החשיפה העיקרית הייתה באמצעות מפגשים שיועדו לכך מחוץ למסגרת בית הספר (באמצעות הפיקוח/מחוז או באמצעות מפגש מיוחד).

פעולות המנהל לאחר קבלת התכנית (N = 121) (שאלה 5)

כ-58% מן המנהלים דיווחו כי העבירו את התכנית לאנשי צוות שונים, כ-15% כינסו ישיבת צוות, כ-11% טענו כי עדיין לא הספיקו להתייחס לתכנית, כ-3% קראו את התכנית, כ-7% קראו וערכו פעולה נוספת, וכ-7% מן המנהלים פנו לקבלת עזרה חיצונית ליישום התכנית. בהשוואה בין המחוזות השונים (מבחן χ^2) לא נמצאו הבדלים משמעותיים, מלבד מחוז תל-אביב שבו נמצא כי לצד אחוז גבוה (44%) של מנהלים שהעבירו את התכנית לאנשי צוות מבית הספר, דיווחו כ-31% מהם כי בכוונתם לכנס ישיבת צוות. משתמע מכך כי הם יזמו פעולה בית-ספרית כלשהי ולא הסתפקו בהעברת התכנית לאנשי הצוות.

חשיפת המורים לתכנית (N = 121) (שאלה 3)

כ-21% מן המנהלים דיווחו כי אף אחד מאנשי הצוות בבית הספר לא נחשף לתכנית. אחוז זה גבוה יותר בבתי הספר מן החינוך הממלכתי-דתי, שבהם כ-38% מן המנהלים ציינו כי אף אחד מאנשי הצוות לא נחשף לתכנית, לעומת כ-17% של המנהלים מן החינוך הממלכתי. בלוח 37 להלן מוצגים סוגי הצוותים שנחשפו לתכנית בבתי הספר.

לוח 37: איש הצוות מבית הספר שנחשף לתכנית – התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים

אנשי צוות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 107)	אחוז מתוך המשיבים (N = 96)
מורים		72.0	71.8
מחנכי כיתות	45	42.1	46.9
רכזי המקצוע	32	29.9	33.3
צוותי עבודה		15.9	16.6
צוותי מורים לפי שכבות	5	4.7	5.2
צוות מוביל בבית הספר	5	4.7	5.2
צוות הניהול	4	3.7	4.2
צוותי עבודה שעוסקים בתכניות לימודים	3	2.8	3.1
כל צוות המורים בבית הספר	10	9.3	10.4
מדריכה בית-ספרית/מדריכה פדגוגית	3	2.8	3.1

מלוח 37 עולה כי אנשי הצוות שנחשפו לתכנית היו בעיקר מורים (מחנכי כיתות). שכיחות היחשפות של מחנכי כיתות ורכזי מקצוע הייתה גבוהה מזו של מורים בצוותי עבודה.

כשנשאלו המנהלים היכן נחשפו לתכנית אנשי צוותם, עלה כי החשיפה העיקרית של המורים לתכנית הייתה בבית הספר (71%). מקורות חשיפה נוספים שצינו היו השתלמויות (16%) ובכ-6% מבתי הספר החשיפה התרחשה הן בבית הספר והן בהשתלמויות.

היערכות בתי הספר לקראת יישום התכנית

למנהלים הופנו שאלות בנוגע להיערכות בית הספר ליישום התכנית: הם נשאלו על צעדיהם הספציפיים ליישומה (שאלה 6) ואם לא היו צעדים כאלה, הם נשאלו מדוע (שאלה 7). בשאלות אלה ערכנו את הניתוח בשני שלבים בעיתוי האפשרי: הניתוח הראשון כלל את המדגם הראשוני של 129 מנהלים שאליהם הועברו השאלונים בקיץ 2003, והניתוח השני כלל את כל המדגם – 145 מנהלים ובהם המנהלים שהועברו אליהם שאלונים במהלך שנת הלימודים תשס"ד.

מדגם המנהלים הראשון (קיץ 2003): 107 מתוך 129 מנהלים שאליהם הועברו השאלונים, קיבלו את התכנית. כ-41% מן המנהלים החלו ביישום התכנית כבר בתשס"ג וכ-38% נערכו ליישומה בשנת הלימודים תשס"ד. כ-21% מן המנהלים ציינו כי הם כלל לא נערכים ליישום התכנית בשנת הלימודים תשס"ד. סיבותיהם היו מגוונות:

"אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית" (6 מנהלים).

"סדרי עדיפויות של תקציב/שעות מונעים מאתנו ליישם את התכנית" (6 מנהלים).

"אנו מלמדים ברוח התכנית כבר שנים ולכן אין צורך בתכנית חדשה" (3 מנהלים).

"התכנית לא הגיעה או הגיעה מאוחר" (2 מנהלים).

"יש צורך בהדרכה כדי ליישם את התכנית" (2 מנהלים).
 "צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית" (מנהל אחד).
 סך הכול, 23 מתוך 107 בתי הספר לא נערכו ליישום התכנית בשנת הלימודים תשס"ד.

מדגם המנהלים השני (מהלך שנת הלימודים תשס"ד): 14 מתוך 16 מנהלים שאליהם הועברו השאלונים, קיבלו את התכנית. 9 מנהלים ציינו כי נערכו כבר ליישום התכנית באותה שנה (תשס"ד), ו-5 מנהלים דיווחו כי יערכו ליישומה בשנת תשס"ה.

כל המדגם (קיץ 2003 ושנת הלימודים תשס"ד): בסך הכול קיבלו את התכנית 121 מנהלים מתוך 145 המנהלים שאליהם הועברו השאלונים. מסיכום שני שלבי הניתוח עלה כי 98 מנהלים (91% דיווחו כי הם מלמדים את התכנית או מתכוונים להיערך ליישומה (76 מן החינוך הממלכתי ו-22 מן החינוך הממלכתי-דתני). בבדיקת ההבדלים בין המחוזות (מבחן χ^2) נמצא, כי במחוז מרכז היה שיעור המנהלים הגבוה ביותר (88%) שציין כי נערך ליישום התכנית.

למנהלים שדיווחו כי הם נערכו או נערכים ליישום התכנית הופנו שאלות בנושאים האלה:

הקצאת שעות ($N = 89$) (שאלות 8 ו-9): כ-40% מן המנהלים שנערכים ליישום התכנית מתכוונים להקצות להוראתה פחות מ-3 שעות, כ-37% מתכוונים להקצות לה 3 שעות שבועיות, כ-13% מתכוונים להקצות לתכנית יותר מ-3 שעות שבועיות, כ-3% יתנו את הבחירה בשעות הלימוד למורה וכ-2% מן המנהלים טענו כי הדבר תלוי בהקצאה של משרד החינוך. כ-3% מן המשיבים ציינו כי בשלב זה הם אינם יודעים לענות על השאלה. במחוז חיפה, תל אביב, ירושלים ומנח"י אף אחד מן המנהלים אינו מתכוון להקצות לתכנית יותר מ-3 שעות. לעומת זאת, במחוזות מרכז וצפון כ-20% מהמנהלים יקצו לתכנית יותר מ-3 שעות.

כאשר נשאלו המנהלים כמה שעות דרושות להוראת התכנית, מתוך 79 המנהלים שהשיבו על השאלה, כ-32% השיבו "יותר מ-3 שעות", כ-39% השיבו "3 שעות" וכ-24% השיבו "פחות מ-3 שעות". במילים אחרות, המנהלים מקצים לתכנית פחות שעות ממה שהם חושבים שדרושות לה. במחוז חיפה כ-64% מן המנהלים סבורים כי יש להקצות לתכנית יותר מ-3 שעות, לעומת מחוז דרום שבו מנהל אחד בלבד מתוך 18 המנהלים סבור כי יש להקצות לה יותר מ-3 שעות.

הכשרת המורים: המנהלים התבקשו להשיב בדבר הדרכים שבהן יוכשרו המורים בבית הספר ללימוד התכנית (שאלה 10). בלוח 38 מופיעה שכיחות תשובותיהם בנוגע לכל אחת מהדרכים הללו.

לוח 38: הדרכים המתוכננות להכשרת המורים לתכנית – התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים

מס' פריט	דרך ההכשרה	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 162)	אחוז מתוך המשיבים (N = 93)
2	ישיבות צוות מיוחדות	35	21.6	37.6
1	אחד מימי ההיערכות	29	17.9	31.2
5	הדרכה בית-ספרית	28	17.3	30.1
3	מורי המקצוע יקראו את התכנית	23	14.2	24.7
4	חלק מהמורים ישתתפו בהשתלמויות בפסג"ה	20	12.3	21.5
7	הדרכה באמצעות אחד המורים	16	9.9	17.2
6	המנהל ו/או איש צוות נוסף ישתתפו ביום חשיפה לתכנית	7	4.3	7.5
8	אחר: פורומים מחוץ לבית הספר שאינן השתלמויות	4	2.5	4.3

מלוח 38 עולה כי המנהלים מתכוונים להכשיר את המורים בלימוד התכנית בישיבות בית-ספריות: ישיבות צוות (כ-38% מן המשיבים), יום היערכות שיוקדש לכך (כ-31% מן המשיבים). רק כ-4% מן המנהלים השיבו כי בכוונתם להפנות את המורים ללמוד את התכנית בפורומים מחוץ לבית הספר.

בהשוואה שערכנו בין החינוך הממלכתי לחינוך הממלכתי-דתי (מבחן χ^2) מסתמנת מגמה שבה מנהלים מבתי ספר מהחינוך הממלכתי-דתי מתכננים להפנות את המורים להשתלמויות בפסג"ה (כ-38%), לעומת מספר גדול של מנהלים מבתי ספר מהחינוך הממלכתי המתכננים לקבל הדרכה בית-ספרית (כ-32%).

המנהלים גם התבקשו להשיב בדבר הדרכים המועדפות עליהם ללימוד התכנית (שאלה 11). בלוח 39 מופיעה שכיחות תשובותיהם בנוגע לכל אחת מהדרכים הללו.

לוח 39: הדרכים המועדפות ללימוד התכנית – התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים

מס' פריט	דרך הלימוד	שכיחות	אחוז מתוך התשובות (N = 145)	אחוז מתוך המשיבים (N = 94)
3	למידה עצמית של הצוות	53	36.6	56.4
1	קבלת הדרכה בית-ספרית אישית	40	27.6	42.6
2	ישיבות צוות עם המדריכה	27	18.6	28.7
5	קריאה עצמית של התכנית	16	11.0	17.0
6	אחר: השתלמות/פורומים מחוץ לבית הספר	9	6.2	9.6

מלוח 39 עולה כי המנהלים שלא קיבלו הדרכה בית-ספרית, חושבים שהדרך הטובה ביותר ללימוד התכנית היא למידה עצמית של צוות המורים (כ-56% מהמשיבים). בניתוח דפוסי התשובות מצאנו כי דרך זו צוינה במרבית המקרים יחד עם דרכי לימוד נוספות.

פיתוח תלבי"ס ($N = 93$) (שאלה 12): כ-74% מן המנהלים דיווחו כי יש בכוונתם לפתח תלבי"ס בבית הספר בנושא "מולדת, חברה ואזרחות". רובם מעריכים כי המורים יתכננו את מערכי השיעור בצוותים, בין אם התכנון יהיה שכבתי (כ-49%) ובין אם התכנון יהיה בית-ספרי (כ-26%). רק כ-13% מהם מעריכים כי כל מורה יתכנן בעצמו את מערכי השיעור. נמצאו הבדלים בין בתי הספר מן החינוך הממלכתי לבתי הספר מן החינוך הממלכתי-דתי בנוגע לנושא תכנון התלבי"ס (מבחן χ^2). כ-82% ממנהלי בתי הספר בחינוך הממלכתי דיווחו כי בכוונתם לפתח תלבי"ס, לעומת כ-50% ממנהלי בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי. אשר לדפוסי העבודה של המורים בעקבות התכנית, נמצא כי בחינוך הממלכתי-דתי כ-46% מן המנהלים סבורים כי כל מורי התכנית בבית הספר יתכננו את מערכי השיעור במשותף, וכ-22% מהם דיווחו כי המורים יתכננו את מערכי השיעור ברמה השכבתית. בקרב בתי הספר מן החינוך הממלכתי הסתמנה מגמה הפוכה: כ-54% מן המנהלים דיווחו כי המורים יכינו את מערכי השיעור ברמה השכבתית, לעומת כ-18% שדיווחו כי מערכי השיעור יוכנו בידי המורים ברמה הבית-ספרית.

קשיים הנובעים מהתכנית ($N = 111$)

כדי ללמוד מה הם התנאים שעשויים לסייע להטמעת התכנית בבתי הספר או לעכב את הטמעתה, נשאלו המנהלים על מידת הקושי שעשוי לגרום כל אחד מן החידושים שבתכנית למורי בית הספר (טווח התשובות היה מ-1 – "כלל לא קשה" עד 4 – "קשה במידה רבה מאוד") (שאלה 14). מהימנות סולם זה, כפי שמתבטאת בהומוגניות הפריטים ובעקיבות הפנימית ביניהם, נמדדה באמצעות פרוצדורת אלפא לפי קרונבך. המהימנות שהתקבלה היא גבוהה ($\alpha = .88$). משמע, כי אפשר לומר שהפריטים מודדים במידה רבה את אותו עולם תוכן. כמו כן ניסינו לבחון אם בתוך הסולם נוכל להבחין בגורמים המרכיבים אותו. בניתוח גורמים בשיטת Oblimin מצאנו כי ניתן להבחין בשני גורמים: גורם 1, יכולות מקצועיות-פדגוגיות, כולל את הקשיים הנובעים מן החידושים המקצועיים-פדגוגיים הנדרשים מן המורים, וגורם 2, אמצעים להפעלה, כולל את הקשיים שמקורם במחסור באמצעים הטכניים של ההוראה (עזרי הוראה וחומרי לימוד). להלן בלוח 40 מופיעה התפלגות התשובות שהתקבלו מן המנהלים:

לוח 40: התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים בנוגע לקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית

מס' פריט	החידוש הצפוי	כלל לא קשה (1)	קשה במידה מועטה (2)	קשה במידה בינונית (3)	קשה במידה רבה (4)	קשה במידה רבה מאוד (5)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 1: יכולות מקצועיות-פדגוגיות									
3	השילוב בין תחומי הדעת למסגרת אינטגרטיבית	29 (26.6%)	20 (18.3%)	35 (32.1%)	22 (20.2%)	3 (2.8%)	109	2.6	1.2
10	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד	27 (24.5%)	30 (27.3%)	34 (30.9%)	15 (13.6%)	4 (3.6%)	110	2.5	1.1
11	שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים	24 (22.2%)	30 (27.8%)	35 (32.4%)	14 (13.0%)	5 (4.6%)	108	2.5	1.1
1	מבנה מורכב של הטקסט	27 (25.0%)	29 (27.9%)	33 (31.7%)	12 (11.5%)	3 (2.9%)	104	2.4	1.1
4	ארגון לימודים מודולרי	32 (29.6%)	25 (23.1%)	35 (32.4%)	9 (8.3%)	7 (6.5%)	108	2.4	1.2
5	נקיטה דרכי הוראה חדשות	25 (22.7%)	41 (37.3%)	34 (30.9%)	9 (8.2%)	1 (0.9%)	110	2.3	0.9
9	הוראה אינטגרטיבית	32 (29.6%)	28 (25.9%)	32 (29.6%)	12 (11.1%)	4 (3.7%)	108	2.3	1.1
8	עצמאות בתכנון מערכי שיעור	36 (33.3%)	28 (25.9%)	33 (30.6%)	7 (6.5%)	4 (3.7%)	108	2.2	1.1
2	הוראת נושאים חדשים	37 (33.9%)	34 (31.2%)	31 (28.4%)	6 (5.5%)	1 (0.9%)	109	2.1	1
גורם 2: אמצעים להפעלה									
7	היעדר חומרי לימוד לתלמידים	12 (10.9%)	16 (14.5%)	33 (30.0%)	27 (24.5%)	22 (20.0%)	110	3.3	1.3
6	היעדר עזרי הוראה	22 (20.0%)	12 (11.0%)	29 (26.6%)	27 (24.8%)	19 (17.4%)	109	3.1	1.4

מלוח 40 עולה כי לדעת המנהלים, הגורם של היעדר אמצעי הפעלה יקשה הרבה יותר על המורים (ממוצע 3.2) לעומת החידושים הפדגוגיים (ממוצע 2.3). זאת גם על פי מבחן *t*. החידושים המקצועיים ששיערנו כי עלולים לעכב את הטמעת התכנית בבתי הספר, אינם נראים למנהלים כקשיים משמעותיים. הקושי הספציפי המשמעותי ביותר, לדעת המנהלים, הוא "היעדר חומרי לימוד לתלמיד". 45% מהם סבורים כי זהו קושי ניכר ביותר עבור המורים.

בניתוח שונות חד-כיווני (MANOVA) נמצא כי יש קשר בין זרם החינוך (ממלכתי או ממלכתי-דתי) לבין האופן שבו המנהלים תופסים את הקשיים העשויים לנבוע מהתכנית, $Wilks' \lambda = 0.92$, $F(2,107) = 4.4$, $p < .05$ (ראו לוח 41).

לוח 41: הקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית – ממוצעי הגורמים וס"ת, לפי סוג פיקוח

ממוצע גורם 2 היעדר אמצעי הפעלה	ממוצע גורם 1 חידוש מקצועי-פדגוגי	
3.1 (1.2)	2.3 (0.8)	בתי ספר מחינוך ממלכתי ($N = 89$)
3.8 (1.1)	2.8 (0.8)	בתי ספר מחינוך ממלכתי-דתי ($N = 22$)

מלוח 41 עולה כי נמצאו הבדלים בין זרמי החינוך בדירוג הקשיים: בגורם 1, "חידוש מקצועי פדגוגי", דורג הקושי ברמות גבוהות יותר בחינוך הממלכתי-דתי (ממוצע 2.8), יחסית לחינוך הממלכתי (2.3). גם גורם 2, "היעדר אמצעי הפעלה", דורג כקשה יותר בקרב המנהלים בחינוך הממלכתי-דתי (ממוצע 3.8 בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 3.1 בחינוך הממלכתי).

בנוסף, נרשמו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין המנהלים משני זרמי החינוך בנוגע לחידושים הספציפיים שבתכנית:

מבנה מורכב של הטקסט: כ-48% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי-דתי טענו כי חידוש זה יהיה קשה במידה בינונית, לעומת כ-61% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי שטענו כי חידוש זה לא יהיה קשה כלל.

נקיטה דרכי עבודה חדשות: כ-18% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי-דתי טענו כי חידוש זה הוא קשה מאוד, לעומת כ-7% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי שטענו כך.

עצמאות בתכנון מערכי שיעור: כ-23% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי-דתי טענו כי יש קושי רב בחידוש זה, לעומת כ-7% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי שטענו כך.

היעדר חומרי לימוד לתלמידים: כ-63% מן המנהלים בחינוך הממלכתי-דתי טענו כי היעדר חומרי לימוד יקשה על המורים, לעומת כ-40% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי שטענו כך.

בהשוואה בין המנהלים לפי המחוזות (מבחן χ^2) נמצא, כי יותר מ-70% מן המנהלים במחוז חיפה ובמחוז ירושלים ציינו כי היעדר חומרי הלימוד לתלמידים יקשה מאוד על יישום התכנית. זהו שיעור גבוה יחסית למחוזות האחרים שבהם נמצא כי בסביבות 10% מהמנהלים חשבו שזה יקשה על יישום התכנית.

כמו כן עשינו ניתוח שונות חד-כיווני (MANOVA) בסוגיית הקשיים, לפי ותק הניהול של המנהלים. נמצא כי קיים קשר בין תפיסת הקשיים ובין הוותק בניהול של מנהלי בתי הספר (ראו לוח 42).

לוח 42: הקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית – ממוצעי הגורמים וס"ת, לפי ותק בניהול

ממוצע גורם 2 היעדר אמצעי הפעלה	ממוצע גורם 1 חידוש מקצועי-פדגוגי	
3.5 (ס"ת 1.0)	2.6 (ס"ת 0.8)	מנהלים בעלי ותק של עד 5 שנים ($N = 53$)
2.6 (ס"ת 1.3)	2.0 (ס"ת 0.6)	מנהלים בעלי 6-9 שנות ותק ($N = 28$)
2.8 (ס"ת 1.3)	2.1 (ס"ת 0.8)	מנהלים בעלי ותק של יותר מ-10 שנים ($N = 26$)

מלוח 42 עולה כי מנהלים בעלי ותק נמוך רואים את הקשיים שעשויה לעורר התכנית, הן בגורם 1 והן בגורם 2, ככבדים יותר, יחסית למנהלים בעלי ותק בינוני או גבוה.

בניתוח שונות נוסף (חד-כיווני, MANOVA) שעשינו, לקחנו בחשבון את שלוש דרגות ההיערכות של בתי הספר ("חוסר היערכות ליישום", "כוונה לעיסוק בימי היערכות" ו"הוראה ממשית של התכנית"). נמצא כי יש קשר בין רמת ההיערכות של בית הספר לתכנית לבין תפיסת המנהל את הקשיים שיישומה עשוי לעורר, $F(4,210) = 2.9, p < .05, \lambda = 0.89$ (ראו לוח 43).

לוח 43: הקשיים שעשויים לעורר החידושים שבתכנית – ממוצעי הגורמים וס"ת, לפי מדרג ההיערכות של בית הספר

ממוצע גורם 2 היעדר אמצעי הפעלה	ממוצע גורם 1 חידוש מקצועי-פדגוגי	
4.0 (ס"ת 1.1)	2.8 (ס"ת 0.9)	חוסר היערכות ליישום ($N = 20$)
3.1 (ס"ת 1.1)	2.3 (ס"ת 0.8)	כוונה לעיסוק בימי היערכות ($N = 41$)
3.0 (ס"ת 1.2)	2.2 (ס"ת 0.7)	הוראה ממשית של התכנית ($N = 49$)

מלוח 43 עולה כי החידוש המקצועי-פדגוגי נתפס כבעייתי יותר בקרב מנהלים שלא נערכו ליישום התכנית, לעומת מנהלים שכבר החלו ליישמה, והיעדר אמצעי הפעלה נתפס כבעייתי יותר בקרב מנהלים שלא נערכו ליישום התכנית לעומת מנהלים שנערכים ליישומה או מנהלים שכבר החלו ליישמה. ממצא זה מלמד כי החשש מהנושא של היעדר אמצעי הפעלה עשוי להתפוגג עם ההיערכות ליישום, ואילו החששות בגין החידוש המקצועי-פדגוגי שבו המורים עשויים להיתקל – עשוי להתפוגג רק עם יישום התכנית בכיתות.

קיומה של תשתית להטמעת התכנית ($N = 108$)

למנהלים הוצגו תחומים שונים העשויים לשמש תשתית להטמעה וליישום מוצלח של התכנית. המנהלים התבקשו לדרג את המידה שבה מתקיימת בבית הספר פעילות עבור כל אחד מהתחומים, בסולם מ-1 = "כלל לא מתקיימת" עד 4 = "מתקיימת בשכיחות גבוהה מאוד" (שאלה 15). מנהלים רבים ציינו כי בבית ספרם יש עיסוק בסוגיית הערכת תלמידים (כ-86%),

פיתוח תכניות אינטגרטיביות (כ-76%), תרבות עבודה בצוותי מורים (כ-95%) ותכנון לימודים עצמאי (כ-80%). חשוב לציין כי אף שלא נמצאו הבדלים בין החינוך הממלכתי לחינוך הממלכתי-דתי (מבחן χ^2), קיימת נטייה (אם כי לא מובהקת סטטיסטית) של המנהלים מן החינוך הממלכתי לדווח על רמות גבוהות יותר של עיסוק בסוגיית הערכת תלמידים (כ-89%), לעומת מנהלים מן החינוך הממלכתי-דתי (כ-78%).

כ-62% מן המנהלים דיווחו כי בבית הספר אין רכז למקצוע, ו-כ-38% מן המנהלים דיווחו כי בבית הספר יש רכז או בעל תפקיד אחר שאחראי גם על המקצוע.

עמדות כלפי התכנית (N = 111)

בפני המנהלים הוצגו היגדים המבטאים עמדות כלפי התכנית ויישומה בבית הספר. על המורים היה לדרג את תשובותיהם בסולם מ-1 (כלל לא נכון) עד 4 (נכון במידה רבה מאוד) (שאלה 16). מהימנות הסולם על פי אלפא של קרונבך היא בינונית ($\alpha = .57$), עובדה המרמזת כי כלולים בו כמה עולמות תוכן. ואכן, בניתוח גורמים שבוצע בשיטת Varimax מצאנו הפריטים התקבצו לארבעה גורמים:

1. נכונות אישית כלפי התכנית.
2. נכונות להיערכות בבית הספר.
3. הזדקקות המורים להדרכה.
4. מורכבות היישום בכיתה.

בלוח 44 להלן מוצגת התפלגות תשובות המנהלים לפי ארבעת הגורמים (בנספח 10 מוצגים ביתר פירוט המתאמים הפרטניים בין העמדות השונות).

לוח 44: התפלגות תשובות המנהלים הלא-מודרכים בנוגע לתכנית ויישומה

מס' פריט	עמדה כלפי התכנית	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
גורם 1: נכונות אישית כלפי התכנית								
10	המקצוע הכרחי בסל המקצועות	0 (0.0%)	2 (1.8%)	24 (19.8%)	85 (76.6%)	111	3.8	0.5
14	כדי להבין את התכנית יש לשבת בצוות	3 (2.8%)	5 (4.6%)	33 (30.3%)	68 (62.4%)	109	3.5	0.7
11	הדרך לשילוב תחומי הדעת היא מובנת	0 (0.0%)	4 (4.0%)	39 (39.4%)	56 (56.6%)	99	3.5	0.6
9	התכנית מייצגת את השונות בחברה הישראלית	0 (0.0%)	3 (2.9%)	44 (41.9%)	58 (55.2%)	105	3.4	0.6

המשך הלוח בעמ' הבא

לוח 33 (המשך)

מס' פריט	עמדה כלפי התכנית	כלל לא נכון (1)	נכון במידה מועטה (2)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה רבה מאוד (4)	סה"כ משיבים	ממוצע	ס"ת
1	אני מכיר את התכנים שבתכנית	6 (5.5%)	26 (23.6%)	58 (52.7%)	20 (18.2%)	110	2.8	0.8
גורם 2: נכונות להיערכות בבית הספר								
8	חשוב שאני כמנהל אכיר את התכנית	0 (0.0%)	2 (1.8%)	21 (18.9%)	88 (79.3%)	111	3.8	0.5
12	תכנית הלימודים כפי שהיא מוצגת במסמך מובנת	4 (4.0%)	13 (12.9%)	52 (51.5%)	32 (31.7%)	101	3.1	0.8
5	המורים בבית הספר מביעים עניין בתכנית	9 (8.8%)	43 (42.2%)	30 (29.4%)	20 (19.6%)	102	2.6	0.9
4	מורים נוספים שאינם מלמדים את המקצוע יקראו את התכנית	32 (29.4%)	35 (32.1%)	25 (22.9%)	17 (15.6%)	109	2.3	1.0
גורם 3: הזדקקות המורים להדרכה								
13	חשוב שמורים ישתתפו בהשתלמויות בתכנית	1 (0.9%)	9 (8.1%)	50 (45.0%)	51 (45.9%)	111	3.4	0.7
3	המורים יזדקקו להדרכה	2 (1.8%)	33 (30.0%)	49 (44.5%)	26 (23.6%)	110	2.9	0.8
2	המורים בבית הספר יתקשו ללמד לפי התכנית ללא השתלמות	19 (17.6%)	30 (27.8%)	40 (37.0%)	19 (17.6%)	108	2.6	1.0
גורם 4: מורכבות היישום בכיתה								
6	התאמת התכנית לאוכלוסיית בית הספר תהיה מורכבת	26 (23.9%)	40 (36.7%)	26 (23.9%)	17 (15.6%)	109	2.3	1.0
7	התאמת התכנית לדגשים שלנו בבית הספר תהיה מורכבת	40 (36.7%)	39 (35.8%)	19 (17.4%)	11 (10.1%)	109	2.0	1.0

מלוח 44 עולה כי בדרך כלל עמדות המנהלים כלפי התכנית הן חיוביות: כ-99% מהם סבורים כי המקצוע הכרחי בסל המקצועות וכי חשוב להם להכיר את התכנית. כ-92% מהמנהלים סבורים שיש לעבוד על התכנית בצוות.

בבחינת הקשר בין הגורמים שאותרו מצאנו כי קיים קשר מתון ומובהק סטטיסטית. בין גורם 1, נכונות אישית כלפי המקצוע, לבין גורם 2, נכונות להיערכות בית הספר, $r = .41, p < .01$. עובדה זו מלמדת כי הנכונות האישית של המנהל כלפי התכנית קשורה בהיערכות בית הספר ואינה קשורה לעמדותיו כלפי הזדקקות המורים להדרכה וכלפי מורכבות היישום בכיתה. קשר מתון ומובהק סטטיסטית נוסף נמצא בין נכונות להיערכות בית הספר ובין הזדקקות המורים להדרכה, $r = .27, p < .01$.

בניתוח ספציפי של ההבדלים בתשובות שניתנו בפריטים השונים (מבחן χ^2) מצאנו כי כ-77% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי-דתי הסכימו עם העמדה "המורים בבית הספר יתקשו ללמד את התכנית ללא השתלמות", לעומת כ-45% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי שהסכימו עם אמירה זו. בנוסף, כ-51% מן המנהלים מהחינוך הממלכתי הסכימו עם האמירה "המורים בבית הספר מביעים עניין בתכנית", לעומת כ-32% מן המנהלים מן החינוך הממלכתי-דתי שהסכימו עם אמירה זו.

לסיכום ממצאי השאלון למנהלים הלא-מודרכים, יצוין שאחוז גבוה למדי (כחמישית) מן המנהלים שהשתתפו במחקר דיווחו כי לא קיבלו את התכנית. מבין המנהלים שקיבלו את התכנית, כמחציתם נחשפו אליה לפני קבלתה. בדרך כלל עולה כי עמדות המנהלים כלפי התכנית הן חיוביות, ואכן, רוב המנהלים (81%) מדווחים כי נערכו או ייערכו ליישומה. האמצעי השכיח להיערכות בתי הספר ליישום התכנית הוא קיום ישיבות צוות בנושא. 30% מן המנהלים השיבו כי בכוונתם להיעזר בהדרכה בית-ספרית. נמצא כי הנכונות האישית של המנהל כלפי התכנית קשורה בהיערכות של בית הספר, וכי המנהלים צופים שהחידושים הקשורים לאמצעי ההפעלה של התכנית יהיו קשים יותר למורים, לעומת החידושים המקצועיים-פדגוגיים. בהיבטים רבים נמצאו הבדלים בין בתי הספר מן החינוך הממלכתי לבין בתי הספר מן החינוך הממלכתי-דתי, בעיקר בסוגיות האלה: חשיפת המורים לתכנית, נכונות לפיתוח תלב"ס ותפיסת הקשיים הנובעים מן התכנית.

ט. ממצאים מתצפיות ומראיונות בבתי ספר לא-מודרכים

במסגרת התצפיות ביקרנו בשלושה בתי ספר. להלן תיאור הממצאים.

בית הספר "אלון"

בבית הספר "אלון" נערכו תצפיות וריאיון. בית הספר נמצא במחוז מרכז ולומדים בו כ-480 תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה. המנהלת היא מובילת התכנית בבית הספר, ודווח כי בית הספר רגיל ומיומן לעבוד באמצעות צוותי עבודה. התצפית נערכה בישיבת צוות שבה השתתפו שלוש מחנכות כיתה ד', והריאיון נערך עם המנהלת.

נראה כי המוטיבציה ליישום התכנית היא גבוהה. במהלך הישיבה ובריאיון לא דווח על התנגדויות עקרוניות לתכנית ולתכניה. המנהלת היא הגורם הדומיננטי בתהליך יישום התכנית והיא זו שניהלה את הישיבה והובילה אותה. בחלק הראשון של הישיבה פתרה המנהלת את הלבטים שהועלו לגבי אופן יישום התכנית, ובחלק השני היא כיוונה את העבודה של תכנית ההוראה. הפנייה של המורות אל המנהלת נעשתה לשם קבלת הדרכה וייעוץ והיא הייתה הפוסקת הסופית, בכל המובנים. נראה אם כן כי בבית הספר יש **מוטיבציה גבוהה המושפעת ממעורבות והכוונה של המנהלת.**

לבטים בתכנון: בבית הספר "אלון" שם המקצוע במערכת השעות הוא כשם התכנית: "מולדת, חברה ואזרחות", ומוקדשות לו במערכת השעות שעתיים שבועיות בכל כיתה, אם כי "בפועל זה הרבה יותר". המורה למקצוע היא המורה הכוללת ועל כן לעתים היא "לוקחת" למקצוע שעות ממקצועות אחרים. כצפוי, יישום התכנית מלווה גם בקשיים. הישיבה הראשונה שבה עסק הצוות בתכנית הייתה ארוכה יחסית (כ-4 שעות), ובה התלבטו "לאיזה כיוון לפנות". המנהלת אשר השתתפה בעבר במפגש חשיפה על התכנית, הבינה שניתן לבחור ציר אחד או שניים, ובהתאם לצרכים של בית הספר לבחור ממנו את המודולות. לדעתה, הן צריכות לבחור ציר מרכזי שיתאים לעיר ושהפן ההיסטורי שבו יהיה משמעותי. אחת המשתתפות במפגש החשיפה (לא מבית הספר) הבינה כי יש להתייחס לשלושת הצירים ביחד, וללמד את כל החומר במהלך שלוש השנים. המנהלת מוסיפה כי בישיבת הצוות עלתה התלבטות שהביאה ל"מבוי סתום": המורות חשו שהן זקוקות להכוונה מהאגף. המנהלת טענה כי "לא היה מזיק לנו ליווי, מכיוון שאז היינו קולטים את הראש שכתב את התכנית וזה יכול לעזור – מה היו המטרות ומהם השילובים". בסוף הישיבה הן החליטו "להתפזר" ולחשוב על כך. המנהלת מדגישה כי עדיין לא מצאה פתרון להתלבטות זו. לפיכך, הוחלט לפנות לעזרה של מדריכה באגף לתכ"ל שתכוון את הצוות ותאשר את הצעדים המתוכננים.

השלב בתכנון הלימודים בבית הספר היו כדלקמן: בשלב הראשון, ולאחר שערכו את תכנית ההוראה לנושא, שינו את הכתוב בה בהתאם למטרות ולמושגים מתכנית הלימודים. בשלב השני החלו המורות לנתח את המושגים ולהוסיף לתכנית ההוראה שלהן את הנדרש והרלוונטי מתוך תכנית הלימודים. בדרך זו התווספו לתכנית ההוראה שלהן מושגים שלא הופיעו בה קודם לכן (כגון: שושנת רוחות, מצפן, מפה). בשלב השלישי גובשו הפעילויות הפרטניות בכיתה, הכלים להשגתן והתוצרים המצופים.

המנהלת הדגישה את הקושי המרכזי הכרוך באיתור ובבחירה של ציר שיארגן את שלוש שכבות הגיל. קושי אחר שהתעורר נגע לאופן השילוב בין תחום האזרחות לתחום המולדת. הם הגדירו קושי זה כקושי טכני-פדגוגי בשילוב ולא כקושי ערכי.

בריאיון שבוצע בשלב מאוחר יותר עם מנהלת בית הספר דווח על התקדמות מסוימת. המנהלת סיפרה כי היא נפגשה עם מדריכה מטעם האגף וכי בפגישה זו הוחלט שהציר שייבחר הוא "העיר בראי מגילת העצמאות". הרציונל לנושא זה נובע מכך שמוקדי העניין בתכנית הלימודים די דומים לרעיונות המובעים במגילת העצמאות, ובאלה טרם עסקו בבית הספר. כך נבחר רעיון שיתאים לתכנית, ישמש ציר אורך המקשר בין הכיתות, ויבטא משהו חדש שלא נלמד עד כה בבית הספר. המנהלת ישבה עם המורות ולכל שכבת גיל הותאם משפט מתוך מגילת העצמאות, למשל: "אנו מושיטים יד לשלום" ולגביו נעשה קישור לתכנית הלימודים עבור כל שכבה.

לשאלה האם התדריך היישומי סייע להם, השיבה המנהלת כי בתדריך מובאים אותם התכנים המצויים בתכנית הלימודים ולכן אין בו מן החידוש. "בכל מקרה אי אפשר להספיק את כל החומר הזה". הצוות ביקש את הסכמת המשרד לא ללמד את כל הנושאים, וזו אכן ניתנה.

התכנים שנבחרו להילמד: הנושאים העיקריים שהמורים מתמקדים בהם במסגרת התכנית הם אלה: בכיתות ב' – אזור המגורים המצומצם, בהתאם למילים ולמשפטים המתאימים מתוך מגילת העצמאות. בכיתות ג' – השכונה, ובכיתות ד' – העיר שלי (בתקופה שקדמה להקמת המדינה ובתקופה שלאחריה). שיטת העבודה כללה את בחירת נושא הלימוד, סקירת תכנית הלימודים ואיתור אבני היסוד והמושגים המתאימים לו. בתוך כך הוחלט שלא לוותר על המושגים הקשורים לגיאוגרפיה, לאזרחות ולסוציולוגיה. תכנית הלימודים הבית-ספרית היא עדיין בגדר טיוטה. הצוות מעוניין לבדוק קודם כול את עצמו – האם הספיקו ללמד את כל החומרים שבחרו והאם התוצר המתוכנן אכן יצא לפועל (בין התוצרים שעליהם חשבו – אלבום תמונות, מילון דיגיטלי של מושגים שילמדו בכל אחת משכבות הגיל). חומרי העזר שבהם משתמש הצוות כוללים מפות ומסמכים נוספים שהמורות מאתרות בעצמן.

תגובות כלפי התכנית ויישומה: מבחינת תגובות התלמידים, לדברי המנהלת "עוד מוקדם לדעת". לדעתה, רק בעוד חודשיים אפשר יהיה אולי לשמוע הדים, והיא מסכמת: "זוהי תכנית שלקח לנו המון זמן להכיר – היה צריך לקרוא את החומר ולהבין אותו, ואז להיות מבולבלים ומתוסכלים ואחר כך להחליט באיזו דרך ללכת. זה גזל המון שעות של ישיבות... הבעיה שאין בתכנית משהו מובנה. ההחלטה על מה לקחת ומה להוריד הייתה קשה". קושי נוסף נבע לדבריה מהעומס והמורכבות של החוברת עצמה: "אולי כדאי יהיה לחלק אותה לחוברות-חוברות". עוד ציינה המנהלת כי אם לא הייתה משתתפת בהשתלמות או שומעת מעט על התכנית – היא לא הייתה יודעת איך לגשת אליה כלל.

בית הספר "בן גוריון"

בית הספר "בן גוריון" שייך למחוז מרכז ולומדים בו כ-490 תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה. דווח כי בבית הספר מורגלים לעבוד בצוותי היגוי. בבית הספר נערך ריאיון אחד בלבד עם מורה המשמשת סגנית פדגוגית של המנהל ואחראית על תכניות הלימודים בבית הספר. בבית הספר החליטו להשתמש בהדרכה חיצונית רק במתמטיקה, מקצוע שהתלמידים מתקשים בו, ולא בתחום שבו אנו דנים. הסגנית הדריכה אישית את המורות בתכנית החדשה ב"מולדת, חברה ואזרחות", אם כי לא תמיד יכלה להידרש לכך כשהמורות התקשו להתמודד עם התכנית בעצמן. בבית הספר משולב המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" עם נושא החינוך הלשוני.

לדברי הסגנית הפדגוגית התגובה לקראת התכנית הייתה "צוננת": "עוד פעם תכנית חדשה, עוד פעם מנחיתים עלינו, שוב צריך לשנות הכול". ואכן היו התנגדויות (לא עקרוניות לתכנים), אך המורה האחראית הכניסה את השינוי בקצב איטי, בעיקר בעזרת "פירוק" התכנית לחלקים קטנים. להפגת חששן של המורות היא השתמשה בטקטיקה של: "אתן מכירות את זה". נראה

שלמורה האחראית יש מוטיבציה גבוהה המחלחלת במידה מסוימת אל המורים האחרים: "אני אוהבת את התכנית, אוהבת את הרעיון להכניס את נושאי האזרחות לבית הספר היסודי (הכרת המדינה, אהבת ארץ ישראל, הכרת השלטון). אוהבת את החיבור ל'אני', לילד. אוהבת לעבוד עם רעיון של צירים, כי ציר אומר שזה פתוח לשני הכיוונים". המורה האחראית היא זו שקיבלה את ההחלטות ולמעשה בנתה את התכנית עבור בית הספר.

התכנית נלמדת במסגרת השיעור "כישורי שפה: ארץ ישראל". לשיעור זה מוקדשות 3 שעות שבועיות, ולטובת התכנית החדשה הופחתו חלק מן השעות שהוקדשו במקורן לכישורי שפה וספרות. דווח כי נערכו גם פעילויות בית-ספריות הקשורות לתכנית, כיוון שהיא הפכה לנושא בית-ספרי. פעילויות אלה כללו בין השאר ארגון יום שירה והזמנת אישים. התלמידים אוהבים את המקצוע והשיעורים: "זה מדבר אליהם. מערבים אותם, זה קשור לחיים שלהם".

קשיי המורים בגין היעדר מיומנות בתכנון: לדעת הסגנית הפדגוגית התכנית איננה ספירלית, אף שהיא מתיימרת להיות כזו. המורים היו צריכים ליצור את הספירליות בעצמם. לדבריה, התכנית אינה יישומית ויש בה פערים: חסרים בה הסברים בדבר המקור והרציונל של התכנים והקשר בין התכנים. לטענתה, היא מיומנת בתכנון לימודים, אולם למורים זה לא קל: "אם נותנים תכנית למורים היא צריכה להיות מסודרת – למשל, מה המטרות בכל שנה. בתכנית הזו אני צריכה להיות מתווכת. לי זה קל כי למדתי לקרוא תכניות לימודים. למורים שלא למדו יהיה קשה. מישו צריך לעשות אינטרפטציה". מורה אינו יכול להבין את התכנית בעצמו מקריאה בלבד, התכנית מחייבת תיווך. המורה האחראית פירקה את התכנית, והסבירה כל ציר בנפרד. היא ניסתה לפשט את הדברים כך שישתלבו עם נושאים המוכרים למורות: "ללכת מתוך המוכר כדי שזה לא ייתפס חדש. הלימוד נעשה כמו לילדים".

נכונות המורים ליישום התכנית: קושי נוסף שעלה קשור לחוסר מוטיבציה של מורים להתמודד עם תכניות חדשות, כדברי אחת המורות: "אני יוצאת לפנסיה, אין לי כוח, אז תתלונני עליי". לטענתה, זו לא עצלות אלא רוויה ועייפות מריבוי תכניות: "יש הצפה אמיתית של תכניות". קושי אחר קשור לכך שהתכנית כוללת רעיונות המתאימים לדעתה לכיתות ז' או ח', ולא לכיתות היסוד, לדוגמה, תכנים העוסקים בדרוזים, בבדואים וכן נושאים גיאוגרפיים בעלי השקת רבות לתכניות הלימודים של כיתות ה'-ו'. כמו כן נטען כי לא ניתן ללמד את החומר בשלוש שנים. כדי להקל את הקשיים היה צריך, לדעתה, לצרף לתכנית הלימודים מטרות והישגים, לפי שכבות גיל, וכן רעיונות לספרי עזר, חוברות לימוד ("למרות שהמשרד לא אוהב חוברות"). כל אלו יהוו "רשת ביטחון למורים". לדבריה, המורות כלל לא שולטות בתכנית, צוות ההיגוי עשה את התכנית, והמורות רוצות לקבל את המוכן: "תני לנו ונעשה".

שלבים בהתארגנות הבית-ספרית ובתכנון הנושא: השלבים בתכנון הלימודים הבית-ספרי: השיטה הייתה עבודה על התחום בהיבט של החינוך הלשוני ושל ההישגים הנדרשים. בשלב ראשון קיימו המורות ישיבות מליאה של כלל הצוות והמורה האחראית הסבירה את התכנית – מהן

מטרותיה ומה יש בה. בשלב השני הוחלט שהנושא הבית-ספרי יהיה "מולדת – ארץ ישראל שלי". בעקבות ישיבות אלו הוקם צוות היגוי שהורכב מנציגה של כל שכבת גיל. צוות ההיגוי בחר מטרות שעליהן רצו לעבוד במהלך השנה. המורות בנו שבע מטרות-על והחליטו שמטרה אחת תהיה בית-ספרית (ארץ ישראל שלי) והשש האחרות תלווינה את שכבות הגיל (א'-ו') – מטרה שנתית לכל שכבת גיל. על בסיס המטרות הללו נוסחו מטרות אופרטיביות. נכללו מטרות גם מתחום השפה ונעשתה עבודה משולבת על המטרות של שתי התכניות לדעת המורה האחראית "שתי התכניות הן אותו דבר, מכיוון שהן בונות ביחד מקשה חשיבתית אחת. מאליו הלשון מקשרת ביניהן". דיווח כי בתחילה הן חשבו להכליל בתכנית הבית-ספרית גם את נושא הטבע, אך לאחר מכן נוכחו לדעת ששילוב זה בתכנית הוא מלאכותי ולכן הוחלט לוותר על הרעיון.

בסוף מחצית שנת הלימודים נערכה ישיבת מליאה נוספת לשם הערכת מצב. במהלכה הוערך תהליך ההוראה ונבחנו התוצרים. המורות הסיקו כי כל אחת מן המטרות שהוגדרו רחבה מכדי להשיגה במהלך שנה אחת ולכן הן מצפות כי מעתה יוגדר הנושא הנבחר כנושא דו-שנתי.

הנושאים העיקריים הנלמדים במסגרת התכנית הם: ארץ ישראל, קיבוץ גלויות, שירים (הפיקו חוברות שירים), סמלי מדינה, שוויון זכויות, תקנון בית-ספרי, גופים ציבוריים, חובות (נושאי אזרחות), סיפורי הראשונים (החל מכיתה ה'), זכויות הפרט, נבחר ציבור (החל מכיתה ד'), אכיפת חוקים (א'-ו'). רוב הנושאים נלמדים ברמות שונות של העמקה גם בשכבות הגיל האחרות (ספירליות).

בית הספר "התקווה"

בית הספר "התקווה" נמצא במחוז ירושלים ולומדים בו כ-500 תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה. בבית הספר נערכה תצפית אחת במפגש חשיפה שערכה מדריכה מהאגף לתכ"ל וריאיון עם המדריכה הבית-ספרית לאוריינות, האחראית גם על תחום זה. המנהלת החליטה שבית הספר יתמקד בנושא האורייני וישלב בו את התכנית "מולדת, חברה ואזרחות", בסיועה של המדריכה הבית-ספרית לחינוך לשוני.

במפגש החשיפה השתתפו המנהלת, מחנכת כיתה ג', 3 מחנכות כיתה ד' והמדריכה לאוריינות. המשתתפות הפגינו מוטיבציה גבוהה והתעניינות בתכנית הלימודים החדשה. המדריכה לאוריינות אמרה שהיא "מתחברת" לתכנית: "התכנית טובה, מאוד גמישה ונוחה וכל אחד יכול לבנות מה שהוא רוצה. היא לא מקובעת ואפשר להתחבר אליה מכל מיני כיוונים". במפגש עלו גם חששות, כמה מורות הוטרדו מחוסר ספרי לימוד.

המנהלת ככוח מניע: במפגש ניכרה הדומיננטיות של המנהלת, ועם זאת נערך דיון ער ופורח בין המשתתפות. דיווח כי בבית הספר נהוג לעבוד בצוותים. הישיבה עם המדריכה שילבה הצגה פרונטלית ולמידה בצוות, המדריכה הסבירה ואחר כך הפעילה את המשתתפות.

שלבם בהתוודעות המורות לתכנית: עד למפגש עם המדריכה לא הכירו המשתתפות (מלבד המנהלת) את תכנית הלימודים וכלל לא קיבלו אותה. רק המנהלת קיבלה עותק אחד של תכנית הלימודים, לאחר שנחשפה אליה לקראת סוף שנת הלימודים תשס"ג באמצעות מדריכה מטעם האגף לתכ"ל. בה בעת היא קיבלה גם את תכנית הלימודים בחינוך לשוני ואף נאמר לה שעומדים לקשר בין שתי התכניות וכי אין אפשרות ללמד כל אחת מהן בנפרד. בעקבות זאת קראה המדריכה לאוריינות את התכנית ואילו המורות רק עיינו בה. לדברי המדריכה: "הן מכירות את החוברת ואת המודולות אך לא לעומק". בדרך כלל הקושי העיקרי שליווה את המורות נבע מהצורך להכיר את התכנית, וכלשונן: "מי שלא נחשף לתכנית באופן מסודר, זה מבלבל". נטען כי החשיפה של המדריכה סייעה מאוד: "בלי הדרכה לא מבינים מה הרציונל של הספר... אמנם יש מודולות וסעיפים אך זה לא יישומי... ההדרכה עזרה לזה להיות יותר יישומי".

במפגש החשיפה הסבירה המדריכה מהאגף לתכ"ל כיצד בנוי הספר וכיצד יש להשתמש במודולות. המורות לא הכירו את תכנית הלימודים ולכן הפגישה התמקדה בהכרת התכנית. המדריכה הדגישה שלמעשה התכנית אינה חדשה, וכי בבתי ספר שונים עוסקים בנושאים המופיעים בה. הוסבר כי התכנית נסמכת על דו"ח קרמניצר ומטרתה להקנות לילדים את אהבת הארץ ולחזק את הקשר אליה. לכן הוחלט שיש להקנות לילדי בית הספר היסודי מושגים בסיסיים באזרחות. הוסבר כי התכנית בנויה על פי פלטפורמה מרחבית – מהתא המשפחתי דרך הסביבה הקרובה, השכונה, העיר והמדינה. נערך דיון במוקדי העניין ובמטרות העל לפי תחומי הדעת השונים, והוצג עקרון הספירליות שבתכנית ועקרונות הלימוד האקטיבי, המתבטא בעיסוק בבעיות הקרובות לתלמידים מחיי היום-יום ובשיתוף התלמידים בפעילות למען הקהילה, השכונה או היישוב. לאחר מכן ניתנה למשתתפות התכנית עצמה והן נתבקשו לעיין בה במשך כחמש דקות, כדי לראות אם יש בה יסודות שהן "מתחברות" אליהם מתוך מה שנעשה כבר בבית הספר. הן עיינו בתכניות, עברו על הרציונל ומצאו שהוא מתאים לתפיסת ה"אני מאמין" של בית הספר. גם המטרות נמצאו מתאימות לתל"ב"ס ולמטרות החינוכיות של בית הספר. לאחר מכן התנהלה שיחה, וכל אחת מהמשתתפות הציגה את הדברים ש"דיברו" אליה (אזרחות, אהבת הארץ, הכרת היישוב). נערך דיון בנושאים המתקשרים לתל"ב"ס שאפשר יהיה ללמד בבית הספר, וכן עלה נושא ההערכה.

המדריכה מהאגף לתכ"ל העלתה את עניין תלונות המורים על היעדר חומרי למידה והציעה כמה אפשרויות: שימוש בעיתון של השכונה או היישוב שמופיעות בו בעיות רלוונטיות, אינטרנט, תקליטורים, מאגר משימות, חוברות שונות ועוד. המדריכה סיפרה כי כמה בתי ספר הכינו אוגדנים על עירם, שכללו חומרים מתחומים שונים כגון היסטוריה, גיאוגרפיה וכלכלה.

שלבם בתכנון בית-ספרי: לאחר מפגש החשיפה עבדה המדריכה לאוריינות עם שכבות כיתות ב' ו-ד'. שכבת כיתות ב' בחרה בנושא "המשפחה" ואילו שכבת כיתות ד' בחרה בנושא "ירושלים" (הוחלט כי בשכבת כיתות ג' ילמדו רק בשנה הבאה את נושא "השכונה שלי"). המורות בנו את יחידות הלימוד ואת תת-היחידות. הן החליטו מה יהיו המטרות ואילו מושגים הם רוצים ללמד.

לאחר מכן בחנו אילו מודולות מתוך התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" מתאימות למטרות ולמושגים שבהם הן בחרו. על סמך סקירה זו הן הכינו חומרי למידה ופעילויות ובחנו כיצד כל אלה מתאימים גם לתכנית בחינוך לשוני. תהליך זה נמשך כחודש ימים. במהלך השנה מתקיימת, אחת לחודש, פגישה של המורות מכל שכבה עם המדריכה לאוריינות. יחד עם זאת, המדריכה לאוריינות מרגישה כי חשוב לערוך השתלמויות בנושא גם למדריכים הבית-ספריים, וזאת כדי ללמוד "איך ניתן לייעל ולעשות זאת טוב יותר".

הנושאים העיקריים שעליהם עובדים במסגרת התכנית תוכננו באופן שכבתי. בכיתות ב' הכינו במסגרת הנושא חוברת לתלמיד בנושא המשפחה ובכיתות ד' בנו מרכז למידה. נושאי מיקוד אלה נבחרו בהתאמה להנחיות משרד החינוך, ובהלימה עם החינוך לערכים ולאחריות המודגשים בבית ספר.

לסיכום, בתצפיות בבתי הספר שלא הודרכו, נוכחנו לגלות כי צוות המורים זקוק לדמות דומיננטית ומכוונת בהטמעת התכנית בבית הספר. שלושת בתי הספר בחרו לתכנן את התכנית הבית-ספרית מנקודת המוצא של בית הספר ולשלב בתכנית הלימודים בהתאם לצרכים האינדיבידואליים המקומיים (במקרה אחד עם התכנית בחינוך לשוני). מיומנות התכנון הנדרשת מן המורים הייתה בכל בתי הספר אחד ממקורות הקושי בקבלת התכנית וביישומה. עם זאת, מדווח כי למרות שתהליך ההסתגלות של המורים הוא ארוך ואולי קשה, התלמידים נהנים מן התכנית.

פרק רביעי: סיכום הממצאים לפי שאלות ההערכה

מטרת פעולת ההערכה הייתה לבחון תגובות ועמדות של מורים, מנהלים ומדריכים שנחשפו לתכנית הלימודים החדשה "מולדת, חברה ואזרחות", בשלוש מסגרות למידה. התכנית, נוסף על התכנים החדשים הכלולים בה, היא חדשנית בתפיסתה הקוריקולרית ומעוגנת בה ציפייה לשינוי הרגלי העבודה היומיומיים של המורים בכל הקשור לתכנון ההוראה, שיפור מיומנויות ההוראה האינטגרטיבית וחיזוק רמתם המקצועית בדרכי ההוראה וההערכה.

מחקר ההערכה התמקד באוכלוסיות הרלוונטיות לשלוש מסגרות הלמידה של התכנית: מורים ומנהלים שהודרכו לתכנית בהדרכה בית-ספרית, מורים שהשתתפו בהשתלמויות במרכזי פסג"ה ומנהלים שקיבלו את תכנית הלימודים בדואר ולא הודרכו בה בהדרכה ממוסדת ושיטתית. בנוסף, נתבקשו לתאר את תהליך ההכשרה של קבוצת מורים מובילים (עתודאי הדרכה) המיועדים להדריך בתכנית מעגלי מורים נוספים.

תיאור מערך ההטמעה של התכנית (בשנתיים הראשונות של הפצתה) ועמדות הנמענים כלפיה (שאלות הערכה 1, 2)

מערך ההטמעה של התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" כלל כאמור שלושה מודלים של מסגרות למידה. על פי המודל האחד, הדרכה בית-ספרית, תוכננה הטמעת התכנית ב-75 בתי ספר. על פי המודל השני, הדרכה יישובית, נעשתה הטמעת התכנית ב-14 השתלמויות מורים במרכזי פסג"ה ברחבי הארץ. על פי המודל השלישי, המודל הפתוח, נשלחה התכנית בדואר לבתי ספר וההנהלות החליטו על למידה עצמאית שלה לפי הבנתן. נוסף על שלושת המסלולים הללו נערכה בשנת הלימודים תשס"ג השתלמות ל-25 מורים מובילים – "עתודת מדריכים" (לוח 4 מפרט את אוכלוסיות המחקר ואת הכלים שהופעלו לאיסוף הנתונים בעבור כל אחת מהן).

משאלוני המנהלים ומן התצפיות למדנו כי הדומיננטיות של מדריכות התכנית בהפעלת התהליך ובהנעתו היא גבוהה ושהן והמנהלים כאחד רואים ביכולותיהם של המורים את המפתח להצלחה. המדריכות עצמן ציינו מגוון קשיים העומדים בפני מורים המיישמים את התכנית; על מסירותן ומאמציהן בסיוע למורים דיווחנו לעיל. התרשמנו כי בבתי הספר המודרכים שבהם מיישמים את התכנית, נעשית עבודה רצינית וכי התכנית משולבת באופן אינטגרטיבי עם יסודות מארגנים כלל בית-ספריים וגם עם תכנית הלימודים בחינוך לשוני. המדריכות העידו כי פעמים רבות הביעו המורים את חששם מגודש התכנית עצמה, ועל כן הן נטו "לרכך" את הנושאים ואת אופן הגשתם למורים.

היבטים מרכזיים בהשתלמויות במרכזי הפסג"ה

יתרון של ההשתלמויות הוא בעובדה שהן מקבצות סביבן מורים מבתי ספר שונים, אשר יכולים להיתרם זה מזה. לדעת המשתתפים התרומה המשמעותית של ההשתלמויות הייתה בהבנת

התפיסה הרעיונית של התכנית ובהבנת התכנים הכלולים בה. גם הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע נרשמה כאחת מתרומות ההשתלמות, ונראה כי קיימת בקרב המשתלמים מחויבות גבוהה למדי למקצוע.

בהשתלמויות הושם דגש על התפיסה הרעיונית שבבסיס התכנית. רצף התכנים שנכללו בהשתלמויות, עד כמה שניתן היה להסיק מן התכניות הכתובות (הסילבוסים), היה מטבע הדברים מובנה ומוגדר יותר. על פי התכניות שתוכנו נראה כי ההשתלמויות ניסו להקיף את מרבית התכנים המופיעים בתכנית הלימודים, אם כי יש נושאים שזכו לבלטות יתר ובהם: "שמירה על החוקים", "לחיות בסביבות משתנות", "סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה ותולדות היישוב".

לדעת המדריכות אפשר היה להגיע בהשתלמויות לתוצרים קבוצתיים של אמצעי הוראה-למידה, אם כי ממצא זה לא אומת בדיווחי המורים (רק מורים מעטים ציינו את "מתן כלים יישומיים" כאחת מתרומות ההשתלמויות). בנוסף, על פי דיווחי המורים נראה כי בהשתלמויות קבוצתיות אפשר היה לעסוק פחות ברעיון ההתאמה לתלמידים, אף שלפי המתוכנן מרבית ההשתלמויות כללו בתכניתן מפגש אחד לפחות שיעסוק בנושא של הערכת התלמידים כחלק מתהליך ההוראה.

מסלול הלמידה בבתי ספר שלא הודרכו

מדיווחי המנהלים למדנו כי כמחציתם (51%) נחשפו לתכנית באמצעות מפגשי חשיפה מחוזיים, עוד לפני מועד משלוח התכניות לבתי הספר או במקביל אליו. נראה כי הציפייה לכך שהמנהלים יקבלו את התכנית בדואר ויבינו על סמך הכתוב כיצד לנהוג בה – אינה מתגשמת. אמנם התכנית הוצגה בכמה חוזרי מנכ"ל (משרד החינוך 2003, 2004) ורבים מן המנהלים אכן נחשפו אליה, אך רבים גם דיווחו כי העבירו אותה לאחד המורים או שלא עשו עמה דבר (48%). נדגיש כי התכנית "מולדת, חברה ואזרחות" הופצה לבתי הספר בסמיכות זמנים להפצת תכנית הלימודים בחינוך לשוני.

הערכת המורים המודרכים את מסלולי הלמידה

ניכר כי רוב המשיבים מקרב המנהלים והמורים שקיבלו הדרכה בתכנית סבורים שיש צורך בהדרכה בית-ספרית ו/או בהשתלמויות המוצעות למורים. צורך זה נשען על דבריהם ועל דברי המדריכות, שצינו כי המורים אינם מנוסים במיומנויות קריאה עצמאית של תכנית לימודים ובנקיטת צעדים מעשיים בעקבותיה.

יחס המורים כלפי ההדרכה או ההשתלמות נמצא יחסית חיובי וגבוה, ולא נמצאו הבדלים בין המודרכים למשתלמים בנושא זה (למעט בעניין השימוש בחומרים מן ההדרכה שקבוצת המודרכים דיווחה על רמות גבוהות של שימוש כזה יחסית למשתלמים).

מהשוואה בין תרומת ההדרכה הבית-ספרית לבין תרומת ההשתלמות במרכזי הפסג"ה עולה, כי תרומתה העיקרית של ההדרכה היא בהתאמת התכנית לבית הספר, ותרומתה העיקרית של ההשתלמות היא בהבנת התפיסה של התכנית, בפיתוח חומרי למידה ובהפריה הדדית של רעיונות. כמו כן נוכחנו לגלות כי המורים המודרכים בבית הספר טרודים הרבה יותר בשאלות פרקטיות שיקדמו את יישום התכנית. גם על פי דיווחי המורים המודרכים עולה כי הם מיישמים את התכנית בשיעורים גבוהים יותר מן המורים המשתלמים (12 מתוך 17 לעומת 15 מתוך 40, בהתאמה). ואכן, בדיווחי המשתלמים איתרנו גורמים העשויים לעכבם ביישום, וכן קשה היה ללמוד עד כמה השתנו דרכי העבודה שלהם בהתאם לרוח התכנית. המשתלמים חשו שהם זקוקים ליתר הכוונה וסיוע לקראת יישום התכנית (מקצתם אף העירו הערות על מבנה ההשתלמות ועל הדרך שבה היא אורגנה).

כיצד מעריכים המודרכים והמשתלמים את היבטי התכנית השונים (שאלת הערכה 3)

תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" מבטאת כאמור את השינוי בתפיסת תכנית לימודים ממסמך עקרוני ומטרות כללי למסמך נגיש וידידותי שאמור לשמש את המורים בעבודתם המקצועית. בהקשר זה בחנו אם המורים תופסים את המסמך כידידותי ונגיש, אם הם זקוקים לסיוע בהבנתו, וכן מה יחסם לתחומי הדעת, למטרות ולעקרונות היסוד שהתכנית כוללת.

בדרך כלל עולה כי העמדות של משתתפי המחקר כלפי התכנית הן חיוביות: המדריכות חשות תחושה של שליחות, של אחריות כלפי התכנית וניכר כי הן מזדהות עם עקרונותיה. תחושה זו מחלחלת אל בתי הספר שבהם הן מדריכות, כך שגם המורים "נדבקים" בהתלהבות. הן המורים שקיבלו הדרכה בבתי הספר והן המורים שקיבלו הדרכה במרכזי הפסג"ה היו חיוביים כלפי המקצוע ועולה כי ישנה מוטיבציה גבוהה ללמדו ("המקצוע 'מולדת, חברה ואזרחות' הכרחי בסל המקצועות" היא העמדה שהסכים עמה מספר המורים הגדול ביותר). המורים אף מדווחים כי התלמידים אוהבים את המקצוע, בעיקר משום שהוא רלוונטי לחייהם, וכי הלימוד הוא אקטיבי.

מעמדות המנהלים שקיבלו הדרכה עולה כי הם רואים באור חיובי את התכנית, את נחיצותה בסל המקצועות ואת חשיבות הערכים שבה. עם זאת, נראה כי העמדה החיובית כלפי התכנית אינה באה בהכרח לידי ביטוי בשילובה במערך הבית ספרי באותם בתי ספר, ואכן נמצא שיותר ממחצית המנהלים המודרכים (כ-57%) דיווחו על הקצאה יחסית מועטה של שעות להוראת התכנית, על אי מינוי רכוז למקצוע, וכן ציינו כי אינם סבורים שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית. גם בבתי ספר שכלל לא קיבלו הדרכה עולה כי המנהלים הם בעלי עמדות חיוביות כלפי התכנית, אם כי גם במקרה זה יש פער בין עמדות אלו לבין הנכונות של המנהלים לשלב את התכנית במערך הבית-ספרי.

עמדות כלפי המסמך

אף שהמטרה של כותבי התכנית היא שהמורים ישתמשו בה ללא סיוע של גורם מתווך, עולה כי אין הדבר כך בפועל. כל הנשאלים טענו כי התכנית מחייבת ליווי והדרכה. במיוחד מתבטא הדבר אצל המנהלים (הן המודרכים והן הלא-מודרכים) שטענו כי יש צורך בהדרכה ו/או בהשתלמויות כדי ללמד את התכנית. ואכן, נראה כי בתחילה המורים נרתעים מן התכנית: היא נראית להם גדושה ועמוסה, אינה מובנת די כמסמך, והם אינם יודעים במה להתמקד. אף שהמורים לא דיווחו שהמבנה המודולורי של התכנית קשה להם, נראה כי מבנה זה מקשה על ההתמקדות (על סמך התצפיות בישיבות הצוות ועל סמך דברי המדריכות). ההדרכה המלווה מסייעת להפיכת המסמך לנגיש ומסייעת למיקוד בנושאים ספציפיים: "בזכות התיווך של ההדרכה התחלנו לעבוד לפי תכנית הלימודים" (מורה בתצפית). תחושה זו, שעולה בקרב המורים המודרכים, עולה ביתר שאת בקרב מורים שלא קיבלו הדרכה: "זוהי תכנית שלקח לנו המון זמן להכיר. היה צריך לקרוא את החומר ולהבין אותו, ואז להיות מבולבלים ומתוסכלים ואחר כך להחליט לאיזה דרך ללכת. זה גזל המון שעות של ישיבות" (מורה בתצפית). בבתי הספר הללו הייתה דמות דומיננטית מתוך בית הספר שהובילה את התכנית, והמורים אף פנו לעזרה חיצונית ממדריכה שתסייע להם בבחירת התכנים שסביבם ייבנה התלב"ס.

עמדות מורים כלפי התכנים

אשר לתכנים הספציפיים של התכנית מצאנו כי בשתי הקבוצות המודרכות, מידת השליטה בתכנים היא יחסית מתונה וכי אין הבדלים בולטים בין שני מסלולי הלמידה בהתנסות בהוראת התכנים ואף לא במידת הסיוע שההשתלמות או ההדרכה נתנו למורים בתכנים הספציפיים. נראה שהתיווך של המדריכה הביא לכך שהמורים בבתי הספר המודרכים נחשפו לתכנית הכתובה במידה מעטה יותר - בכך פג "האיום" שהם חשו כלפי התכנית. בבתי ספר אלה התמקדו המדריכות בעיקר בהבהרת מטרות תכנית הלימודים כבסיס לתהליכים הלימודיים, ולאחר מכן עסקו בנושאים הרלוונטיים להוראה בבית הספר. ובהלימה לממצא זה, הן המורים והמנהלים המודרכים והן המורים המשתלמים דיווחו כי התרומה העיקרית של ההדרכה או ההשתלמות הייתה בהבנת התפיסה הרעיונית של התכנית.

שליטתם הנמוכה יחסית של המורים בטקסט התכנית עולה בקנה אחד עם הממצאים מן השאלות הספציפיות על המודולות שבתכנית. מורים רבים (לעתים יותר ממחציתם) העדיפו לדלג על שאלות אלו, ייתכן שמפאת חוסר היכרות מספקת עם תחומי הדעת והמודולות. מן המורים שהשיבו לשאלות אלו, ניתן ללמוד כי שליטתם בתכנים הקשורים לציר האזרחות היא גבוהה יותר. שליטה והתנסות אלה לא דווחו כקשורים להדרכה בית-ספרית ולהשתלמויות. נראה אפוא כי זהו נושא שהמורים מלמדים והם מיומנים בו – ללא קשר למסגרת למידה ספציפית. המורים מעידים על מידה פחותה ביותר של שליטה בתכנים הנכללים בציר ההיסטורי "משפחות ויישובים", ככל הנראה עקב מיעוט בהתנסות קודמת.

עמדות כלפי מטרות התכנית

המטרות הכלולות בתכנית הלימודים הן מטרות ערכיות-חברתיות, והיו שחששו כי מקצתן עלולות לעורר דילמות פוליטיות וערכיות בבית הספר ובקרב המורים והתלמידים בכיתה (למשל: היחס השוויוני לאוכלוסייה הערבית והתמודדות ראשונה של המורים בבית הספר היסודי עם המושג מדינה יהודית ודמוקרטית). ככלל עולה כי נמעני התכנית רואים חשיבות רבה במטרותיה, והמורים אף סבורים שיש להדגיש מטרות אלו בהוראה. בעוד ההתמקדויות של המורים מן המגזר היהודי, הערבי והדרוזי אינן שונות זו מזו במטרות הקשורות לערכים חברתיים אוניברסליים, המצב שונה במטרות הקשורות לערכים חברתיים מקומיים (של מדינת ישראל) – המורים מן המגזר הערבי והדרוזי מתמקדים בהן פחות מאשר המורים מן המגזר היהודי. נראה אפוא כי הנושאים הרגישים יותר זוכים להתייחסות פחותה במגזר הערבי והדרוזי. עניין זה גם בא לידי ביטוי בעיסוק הנמוך יחסית של מורים מן המגזר הערבי והדרוזי במודולה "החיים בעשורים הראשונים במדינת ישראל". מודולה זו קיבלה ממוצעים נמוכים בכל ההיבטים שנבחנו. עם זאת חשוב לציין כי חוץ ממורה אחד, המורים לא הביעו התנגדות גלויה לתכנית ולעקרונותיה, על אף שנשאלו על כך.

סוגיית היישום של התכנית

על פי המידע שנאסף בעיקר בשנת הלימודים תשס"ג לא נראה כי התכנית אכן מיושמת ונלמדת בבתי ספר רבים בארץ. המורים המודרכים אמנם דיווחו בשיעורים גבוהים (80%) על הוראת התכנית, אך בקרב המשתלמים יורדים השיעורים הללו (לכ-50%), והם נמוכים אף יותר בבתי הספר שקיבלו את התכנית וישירות בדואר ולא הודרכו בה (44%). מבחינת תכנון ההוראה מצאנו כי הוראת התכנית לא הביאה בהכרח לפיתוח תלבי"ס למקצוע, וכי תכנון עצמאי של תכנית הוראה יושם רק בחלק מבתי הספר (55% מהמודרכים ו-37% מהמשתלמים דיווחו על כך). זאת אף על פי שבעמדות כלפי קשיים צפויים, דיווחו המורים המודרכים והמשתלמים על מידה נמוכה של קושי בגין הגורם "תכנון ההוראה", שכלל בין היתר את ההיגדים: "תכנון לימודים מודולרי" ו"שילוב תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית".

נמצא מגוון פרשנויות לדרכי היישום של התכנית בבתי הספר. מן התצפיות למדנו כי בתי ספר אכן הבינו כי יש לשלב את התכנית בתלבי"ס ושיש להחיל אותה על שכבות גיל רבות ככל האפשר. משמעות הדבר הייתה שמלאכת התכנון נמשכה זמן רב ולוותה בהתלבטויות מצד הצוותים (בייחוד במקרים שבהם בית הספר פעל ללא הדרכה). ההתלבטויות נבעו לא רק מקשיים בארגון ובתכנון הלימודים, אלא גם מן הרצון לשלב את התכנית עם תכניות בית-ספריות נוספות כגון חינוך לשוני או איכות הסביבה. בתצפיות שערכנו בישיבות צוות בבתי ספר מודרכים ובבתי ספר לא-מודרכים מצאנו, כי המכנה המשותף לכולם היה הצורך בדמות מקצועית מכוונת ומלווה. בבתי הספר המודרכים המדריכה הייתה מקור הסמכות והיא שקבעה את קצב יישום התכנית ואת עומק ההוראה בכל שכבת גיל, ואילו בבתי הספר שלא הודרכו, התרשמנו שהעמקה, הקצב וההספק היו נתונים לבחירתה של המורה הבודדת. בבתי הספר שהודרכו ובבתי הספר שלא קיבלו כלל הדרכה החל תהליך התכנון בהגדרת מטרות ובהתאמת המטרות של תכנית הלימודים

למטרות ההוראה של התכנים המועדפים בבית הספר. ככלל, הנושאים שנבחרו ליישום והעמקה היו אלה שבתי הספר הכירו או היו מורגלים לעסוק בהם בכיתות ב'–ד'. גם משאלוני המורים (כ-53% מן המודרכים וכ-50% מהמשתלמים) עלה, כי הנושאים שבחרו ללמד היו בדרך כלל אלה הקשורים לנושא המרכז של בית הספר. גם החשש מן החידוש שבתכנית היה דומה בשני סוגי בתי הספר שבהם קיימנו תצפיות, אם כי ייתכן שבבתי הספר המודרכים, תחושות המורות הופגו ותועלו בסיוע המדריכה, ואילו בבתי הספר שלא קיבלו הדרכה או השתלמות הביאו התחושות הללו במקרים רבים לבלבול ולאבדן כיוון (גם אם זמני).

עמדות כלפי התכנית לפי מגזרי החינוך

תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" מיועדת לבתי ספר בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי וכן למגזר הערבי והדרוזי. מטבע הדברים היא מכילה תכנים ומטרות המיועדים למגזרים השונים, וייתכן אף שתפיסת המטרות והתכנים הללו במגזרי החינוך היא דיפרנציאלית.

מגזר ערבי ודרוזי: בעת עריכת המחקר עדיין התכנית לא תורגמה לשפה הערבית, ובתי הספר שהחלו ליישמה השתמשו בטיוטות למיניהן ובתכנית בשפה העברית. המורים ממגזר זה יצאו להשתלמויות וכמה בתי ספר אף קיבלו הדרכה. עקב מספרם הקטן של הנדגמים במחקר זה, לא ניתן להסיק מסקנות בנוגע ליישום התכנית במגזר הערבי והדרוזי. יחד עם זאת נציין כמה ממצאים היכולים להעיד על מגמות ביישום התכנית במגזר זה. ראשית, נראה כי בדרך כלל, רמת השליטה של המורים מן המגזר הערבי בתכנים של הציר ההיסטורי הייתה גבוהה. העיסוק בנושא הספציפי "החיים בעשורים הראשונים במדינת ישראל" לא היה דומיננטי במגזר הערבי ובמגזר הדרוזי. בנוסף, נראה כי מידת ההתמקדות של המורים מן המגזר הערבי והדרוזי במקבץ הערכים החברתיים-מקומיים היא נמוכה, יחסית למגזר היהודי, בעוד שבמקבץ הערכים החברתיים-אוניברסליים מידת התמקדותם הייתה דומה לזו שבמגזר היהודי.

חינוך ממלכתי-דתי: נראה כי יישום התכנית בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי-דתי הוא אטי יותר מזה שבבתי הספר בחינוך הממלכתי. יש הסבורים כי ברציונל התכנית יש קושי ערכי עבור מערכת החינוך הדתית, וייתכן שדבר זה גם השפיע על הקשיים שנצפו ביישום התכנית בחינוך הממלכתי-דתי. אחד החששות שהועלו נגע לעובדה שרוב מדריכי התכנית השתייכו לחינוך הממלכתי, עובדה שהייתה עשויה להקשות את כניסתם לבתי ספר מן החינוך הממלכתי-דתי, מתוך חשש שהמורים במגזר זה ירגישו שהתכנית נכפית עליהם. ואכן, התקשינו לאתר בתי ספר מודרכים מן החינוך הממלכתי-דתי. רבים מאלה שאיתרנו סירבו לשתף פעולה. גם במודל הפתוח של שליחת התכנית בדואר לבתי הספר נראה כי בתי הספר המשתייכים לחינוך הממלכתי-דתי מטמיעים פחות את התכנית ואף לא נחשפו אליה – אחוז גבוה (כ-36%) ממנהלי בתי הספר במגזר הממלכתי-דתי ציינו כי לא קיבלו את התכנית.

הסתמנו כמה מגמות שאפיינו את החינוך הממלכתי-דתי. ראשית, מנהלי בתי הספר במגזר זה סבורים כי הדרך היעילה ללמוד את התכנית היא באמצעות השתלמויות, ולא דווקא באמצעות

הדרכה בית-ספרית. כמו כן, נראה כי הם מעדיפים תכנון לימודים בית-ספרי על פני תכנון לימודים שכבתי. בנוסף, נמצא כי מנהלי בתי הספר מן החינוך הממלכתי-דתי תופסים את החידושים שהתכנית מציבה כקשים יותר יחסית למנהלים מן החינוך הממלכתי.

אסטרטגיות ההוראה הנקטות בעקבות התכנית (שאלת הערכה 4)

במחקר זה ביקשנו ללמוד גם על אסטרטגיות ההוראה שנוקטים המורים, אולם עקב אי-קיומן של תצפיות בכיתות יכולנו ללמוד על כך רק מדיווחים עצמיים. לפי דיווחי המורים נראה כי אמצעי ההוראה השכיחים העומדים לרשותם בעת הוראת התכנית הם תמונות, תצלומים ומפות. במקומות הנמוכים ביותר דורגו שימוש בתקליטורים ובאינטרנט וסיוורים מחוץ לכיתה.

המורים המודרכים דיווחו על שינוי בהרגלי ההוראה שלהם יותר מן המורים המשתלמים. נוכחנו לדעת כי מבחינת פיתוח חומרי הוראה-למידה ציפו המורים שההדרכה או ההשתלמות יענו על צורך זה, אך לא היה אפשר לדעת באיזו מידה הצליחו ההדרכה וההשתלמויות לעודד יוזמות עצמאיות במסגרת הבית-ספרית.

הגורמים השונים רואים את הפתרון להיעדר חומרי הוראה-למידה בכמה דרכים: קובעי המדיניות והמדריכים מצפים שהמורים יתמודדו בעצמם עם הנושא. המדריכים אף סבורים שכישורים ומוטיבציה מסבירים את השונות בין המורים, ואילו המורים והמנהלים רואים בהיעדר חומרי ההוראה קושי אובייקטיבי חיצוני למורה, שאינו תלוי בכישוריו המקצועיים.

נראה אפוא כי בנוגע לשינוי דפוסי העבודה של המורים, הדרכה בית-ספרית עדיפה על ההשתלמות, אם כי בהיבט של הבנת התכנית עדיפה דווקא השתלמות על הדרכה בית-ספרית.

עתודאי ההדרכה: דרכי הכשרתם, יישומם את התכנית ועמדותיהם כלפיה (שאלת הערכה 5)

תוך כדי פיתוח תכנית הלימודים הוחלט באגף לתכ"ל להכשיר מערך הדרכה שיפעל בעתיד בצורת "מניפה". נבנתה השתלמות אשר מטרתה הייתה להכשיר מורים לתפקיד מוביל כמדריכים בבתי הספר שבהם הם מלמדים ובבתי ספר אחרים.

ככלל אפשר לומר כי מטרת ההשתלמות של הכשרת מורים מובילים הושגה. המורות המובילות שהוכשרו כעתודת מדריכים טענו כי הכשרתם יעילה ונראה כי רובן הצליחו להשפיע על מעגל המורים בבתי הספר שלהן ואף מחוצה להם. מורות רבות אכן ממלאות תפקיד מוביל בבית הספר או באזור מגוריהן, ותפקיד זה עונה לרוב על ציפיותיהן. עם זאת נראה כי המורות המובילות נתקלות בקשיים מערכתיים בבתי הספר שבהם הן מלמדות. ברוב בתי הספר לא בוצעו שינויים מערכתיים לשם הכנסת המקצוע, לא תמיד מוקצים המשאבים הדרושים (שעות הדרכה)

ובמקצתם יש גם מורים המתנגדים לשינויים הצפויים. למעשה, נראה כי זהו דפוס שחוזר על עצמו: האווירה כלפי התכנית חיובית, אולם כשמגיע השלב של הכנסת התכנית למערך הבית-ספרי - הקשיים רבים. רוב המורות רואות את עצמן כמובילות את התכנית למרות הקשיים הללו, אם כי לא כולן נושאות בתפקיד מוביל כלשהו בבית הספר (שלוש מורות שראיינו אינן ממלאות תפקיד נוסף מלבד הוראת המקצוע).

בקרב עתודאי ההדרכה ניכרת הפנמה של עקרונות התכנית והבנת הרציונל שמאחוריה, ונראה כי המורות המובילות כבר בקיאות ומנסות בתכנית והן אף מודעות לאתגרים שהיא מציבה. ניכרת מוטיבציה גבוהה בקרב המורות ליישום התכנית, ונראה שרובן אוהבות את המקצוע ואוהבות את תפקיד ההדרכה המוביל שמוטל עליהן.

חוות הדעת של המורות על ההשתלמות לעתודאי הדרכה שבה השתתפו הייתה טובה מאוד. לדבריהן, ההשתלמות תרמה בעיקר להבנת מבנה התכנית, הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית והתכנים הכלולים בה. ואכן המורות דיווחו בנוגע למרבית המודולות רמה גבוהה של שליטה, התנסות ועצמאות. עם זאת, חשוב לציין כי גם בהשתלמות זו, בדומה להשתלמויות המורים האחרות, הושם לדבריהן דגש מועט יחסי במודולה "שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן".

ההשתלמות אף סייעה בהיבט היישומי. בד בבד עם לימוד תוכני התכנית התבקשו המורות להתנסות בבניית יחידת הוראה-למידה ולהעבירה בכיתה. הן היו צריכות להגיש את סיכום התנסותן בעבודה שנבדקה. נראה כי התנסותן ביישום הדברים הייתה חשובה ותרמה לתוצר הסופי, ובעיקר אפשרה להן להתנסות בתכנון הוראה על-פי התכנית ובכך להכירה באופן מעמיק יותר.

אשר לשאלה 6, **מקרי הצלחה: אפיון המקרים המבטאים הטמעה מוצלחת**, ראו להלן בפרק הדיון.

פרק חמישי: דיון והמלצות

הצעד הראשון במחקר הערכה הוא סימון הנחות היסוד והתפיסות של מושא ההערכה. לאחר מכן יש לקשור ביניהן ולבחון כיצד חשבו או תכננו המעורבים בדבר לבצע את התהליכים שיביאו למימושן של הנחות היסוד והתפיסות הללו (פרידמן, 2004), במקרה שלנו – להטמעתה של תכנית לימודים במערכת החינוך. לפיכך התמקדנו בשלב הראשון בסימון התפיסות בנוגע להטמעה הרצויה בעיני קובעי מדיניות ומדריכים בתכנית. התפיסות בנוגע להטמעה מיטבית של תכנית לימודים הוצגו בתרשים 1. ראינו כי שלושת הרכיבים העיקריים הנחוצים להטמעה מיטבית של תכנית הם אלה: (1) העברת המסרים והציפיות של התכנית לרמות השונות בשטח (מפקחים, מנהלים, מורים וכו'); (2) הבנת התכנית ויישומה בבית הספר; (3) תוצאות ותוצרים מדידים.

מטרתו הראשונית של מחקר זה הייתה להעריך את הטמעתה של תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" במערכת החינוך. אולם במהלך פעולת ההערכה השתנה כיוון ההערכה, והתבקשו להתמקד בעמדות ובתגובות של המעורבים בתכנית כלפי היבטים תוכניים של התכנית. חשוב לציין שקשה להפריד בין שני הדברים, שכן הטמעתה של התכנית הייתה קשורה בהיערכות הארגונית של בתי הספר לקלוט אותה ובעמדות של המורים כלפי תכניה השונים. עוד יצוין שלא יכולנו להעריך את הרכיב השלישי הדרוש להערכה מיטבית של הטמעת תכנית לימודים, כלומר לא יכולנו למדוד את תוצאותיה ותוצריה, כי הערכה נעשתה בשלב מוקדם ונעדר פרספקטיבה הדרושה למטרה זו. ההתייחסות לרכיב זה היא על כן תיאורטית ויש להתייחס לממצאים בתחום זה בזהירות הראויה.

ההנחות העומדות בבסיס תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות", לא כולן יכולו להיבחן בפעולת ההערכה שעקבה אחר ההטמעה. בין ההנחות הללו נכללים עקרונותיה של התכנית מבחינת תחום הידע והערכים שהיא שואפת להקנות (משרד החינוך, 2002), וכן עקרונות תכנון לימודים, הדגשת כישורי הלומד וההתאמה לתכנית ההוראה של המורה ושל בית הספר (משרד החינוך, 2004). לא היה אפשר לתאר מקרוב ובמדויק את תמונת ההוראה והתכנון בבתי הספר ועל כן התבססנו במקרים רבים על דיווחים שלאחר מעשה שעלו מראיונות עם מדריכים בתכניות ההשתלמות, מראיונות עם מנהלי בתי ספר ומתשובותיהם של מורים לשאלונים. הנחנו כי יש קשר בין עמדות המנהלים והמורים כלפי התכנית ובין מידת ההצלחה של הטמעתה בשטח, שהרי ידוע כי תהליכי שינוי משמעותיים מושפעים מתהליכים של שינוי עמדות ולא רק משינוי התנהגות (ענבר, 2000; פרידמן, 1993).

מצאנו, כצפוי, כי עמדת המנהלים כלפי התכנית היא קריטית ביותר משום שהיא זו שבסופו של דבר קובעת אם התכנית תשתלב בבית הספר. מעמדות המנהלים שקיבלו הדרכה עולה כי הם רואים באור חיובי את התכנית, את נחיצותה בסל המקצועות ואת חשיבות הערכים שבה. ככל הנראה עמדה זו היא שהניעה אותם לקבל הדרכה בית-ספרית, ועם זאת נראה כי העמדה החיובית כלפי התכנית באותם בתי ספר לא באה לידי ביטוי בהכרח בשילובה במערכת הלימודים

בבית הספר. ייתכן כי אי-ההלימה בין העמדות החיוביות שהמנהלים (הן המודרכים והן הלא מודרכים) מציגים כלפי התכנית לבין שילוב המקצוע במערכת הלימודים בבית הספר, קשור למשאבים מוגבלים ולעומס רב של תכניות לימודים. למשל, מתשובות המנהלים עולה כי יש פער בין מספר השעות שהם מקצים בפועל להוראת התכנית לבין מספר השעות שהם סבורים שיש להקצות לה. חשוב להעלות את הסברה, כי הפער בין העמדות כלפי התכנית לבין אי-שילובה בבית הספר יכול גם לנבוע מרצייה חברתית: המנהלים הביעו עמדות חיוביות יותר מאלו הקיימות בפועל, כאשר נשאלו על כך. בעניין זה נציין כי חלק ממדריכות התכנית "התלוננו" שמנהלים אינם פותחים בקלות את דלתות בית הספר לתכנית, וכי הן מתקשות בתפקיד השיווק שמוטל עליהן. דומה כי אם ייווצר מצב שיחייב את בתי הספר לעסוק בתכנית הלימודים, כגון החלת מבחני מיצ"ב בנושאים הללו בבית הספר היסודי או בתחילת חטיבת הביניים, הדבר יעודד את הגברת העיסוק בתכנית.

צעדים לקראת יישום התכנית בבית הספר

בספרות המחקר מוזכרים שלבים אחדים הנחוצים להנהגת שינוי ארגוני (ענבר, 2000). בהקשר של הנהגת שינוי בתכנית לימודים ניוכח כי כמה מהשלבים הללו זכו לתשומת לב מוגבלת בהיערכות המערכת לקראת הטמעת התכנית "מולדת, חברה ואזרחות". השלב הראשון, גיבוש החזון, בוצע מבחינתו של המטה עם פרסומה של התכנית והפצתה. השלב השני, "עיצוב ציפיות", נעשה רק בחלקו ונראה כי המסרים והציפיות שהוגדרו לשטח לא היו אינטנסיביים דיים וחד-משמעיים (ראו פרסומה של תכנית הלימודים חינוך לשוני בעברית (התשס"ג)). השלב השלישי, העצמה, ניתן רק למורים שהודרכו בבית הספר או בהשתלמויות, ולא לכל האחרים. בתי ספר רבים לא ידעו אל מי היו אמורים לפנות בשלבי התלבטות שונים, וכל אחד מהם השתמש במקורות המוכרים לו. השלב הרביעי, תמיכה, לא בוצע דיו ונראה כי יש לחזקו כדי לתמוך בצוותים באופן מתמשך וכדי להרחיב את מעגל השינוי ככל האפשר.

לימודי "מולדת, חברה ואזרחות" הוגדרו אמנם כלימודי חובה במסגרת אשכול רוח וחברה (משרד החינוך, 2003, 2004), אך על פי המידע שנאסף בעיקר בשנת הלימודים תשס"ג לא נראה כי התכנית אכן מיושמת ונלמדת בבתי ספר רבים. המורים המודרכים אמנם דיווחו בשיעורים גבוהים (80%) על הוראת התכנית, אך בקרב המשתלמים יורדים השיעורים הללו (לכ-50%), והם נמוכים אף יותר בבתי הספר שקיבלו את התכנית במישרין בדואר (44%). ההדרכה הבית-ספרית מעידה על התעוררות עניינית בנושא והיא כמובן מעודדת את היישום. אין ספק שלאווירה בבתי הספר הלל יש משמעות מרכזית. זאת, בשונה מהאפקט המינורי שעשוי להיווצר מהשתתפותם של מורים בודדים בהשתלמויות (לעתים אף לא ביוזמתם). מצאנו כי הוראת התכנית לא הביאה בהכרח לפיתוח תלבי"ס למקצוע, וכי תכנון עצמאי של תכנית הוראה יושם רק בחלק מבתי הספר – כד דיווחו (55% מן המורים המודרכים ו-37% מן המורים המשתלמים). לפיכך, מוצע למצוא דרך לשילוב הוראת התכנית כמטלה בהכשרות למיניהן, ואולי אף להבטיח מראש את מחויבות בית הספר ליישום התכנית.

עוד מצאנו כי קיים מגוון פרשנויות לתכנית ולדרכי היישום שלה על ידי המורים. מן התצפיות למדנו כי בתי-ספר אכן הבינו כי התכנית צריכה להשתלב בתלב"ס ולכלול כמה שיותר שכבות גיל, ואולם מלאכת התכנון נמשכה פרק זמן ארוך ורב-התלבטויות מצד הצוותים (בייחוד במקרים שבהם בית-הספר פעל ללא הדרכה). ההתלבטויות נבעו לא רק מקשיים בארגון ובתכנון הלימודים אלא גם מרצון לשלב את התכנית עם תכניות בית-ספריות נוספות כגון חינוך לשוני או איכות הסביבה. לא הערכנו את התוצר הסופי של התכנון הכולל, אם כי מומלץ שהדבר ייעשה.

קשיים ביישום

אין ספק שיישום התכנית מחייב מינוי רכו לנשא (בין אם יהיה זה מינוי רשמי ובין אם יהיה זה אחד המורים ה"משוגע לעניין"). זאת למדנו מן התצפיות בבתי הספר שלא הודרכו, ובהם הוכתרו בהצלחה מאמצי הצוותים בקידום תכנון התלב"ס ובהוראת התכנית באותם מקרים שבהם היה רכו לנשא (בין אם היה זה המנהל עצמו ובין אם אחד המדריכים בבית הספר). סיבה נוספת לקושי ביישום מיטבי של התכנית נעוץ בחוסר ניסיונם והכשרתם של המורים במלאכת תכנון ההוראה, בעוד התכנית עצמה ומסמכי המדיניות האחרים מניחים כי המורים יודעים כיצד יש לעשות זאת. נדגיש כי גם לדעת המנהלים, הקושי שבהיעדר אמצעים להפעלת התכנית הוא גדול מן הקושי שעשוי לנבוע מהיעדר יכולות מקצועיות של מורים. בכל מקרה מוסכם כי כדי להביא לשינוי אמיתי יש לקחת בחשבון את רצונם של המועורבים ואת יכולותיהם (פרידמן, 1993). על כן אנו ממליצים לתת את הדעת להיבט היכולת כבר בשלב תכנון מערך ההטמעה ולא רק לפעול להעלאת הרצון ולהגברת המוטיבציה.

עוד למדנו מדיווחי המנהלים המודרכים ומהתצפיות כי המפתח להצלחה ביישום התכנית נובע מן היכולות המקצועיות של המורים והדומיננטיות של המדריכה בבית ספרם. החשיבות שהעניקו המרואיינים ליכולות המקצועיות של המורים עשויה להוביל להמלצה כי כדאי לצוות אל ההדרכה את אותם מורים שיפיקו את המרב ממנה, בהיותה משאב מצומצם ומדוד.

בנוגע להוראת התכנים בכיתות מצאנו כי בקרב שתי קבוצות המורים שהודרכו בתכנית, מידת השליטה בתכנים היא מתונה למדי, וכי אין הבדלים ניכרים בין שתי מסגרות הלמידה (הדרכה בית-ספרית והשתלמות במרכזי הפסג"ה) במידת ההתנסות של המורים בהוראת תכניה ואף לא במידת הסיוע שהשתלמות או ההדרכה העניקו להבנתם של תכנים ספציפיים. ממצא זה משמעו שייתכן שהמורים מתמקדים בתכנים שבהם הם מנוסים ממילא ולא בתכנים רבים אחרים. מניסיוננו לאפיין את העדפות המורים בנוגע לאמצעי ההוראה אפשר לשער, כי המורים מעדיפים להיעזר בחומרי למידה "סטטיים" וחד-משמעיים מבחינת הלמידה (תצלום, מפה) מאשר באמצעים בעלי גבולות נזילים המזמנים פתיחות רבה יותר בתהליך ההוראה-למידה. נדגיש, כי ניתן גם לייחס זאת למידת זמינותם של המשאבים השונים במסגרת הבית-ספרית: תצלומים ומפות לעומת אינטרנט וסיוורים מחוץ לכיתה. ייתכן שיש בממצאים אלה כדי למתן במעט את דיווח המורים על אודות ההיקף של יישום התכנית ועל השינוי בהרגלי ההוראה הצפוי בעקבותיה.

עמדות כלפי עקרונות התכנית

לא יכולנו לבדוק במדויק את עמדותיהם של המנהלים והמורים מן החינוך הממלכתי-דתי. ייתכן כי הקשיים שלנו באיסוף הממצאים והקשיים שעליהם דיווחו המדריכות, מעידים על חוסר הסכמה מסוים עם עקרונות התכנית. עוד מצאנו כי המורים מן המגזר היהודי, הערבי והדרוזי אינם שונים אלו מאלו במידת ההתמקדות שלהם במטרות הקשורות לערכים חברתיים-אוניברסליים, אולם במטרות הקשורות בערכים חברתיים מקומיים (ישראל) המצב שונה: המורים מן המגזר הערבי והדרוזי מתמקדים בהם פחות מאשר המורים מן המגזר היהודי. נראה כי הנושאים הרגישים יותר זוכים לפחות התייחסות במגזר הערבי והדרוזי. ייתכן שנושאים אלו מעוררים במורים מן המגזר הערבי והדרוזי התנגדות, רתיעה או חשש מתגובות תלמידיהם. עניין זה בא לידי ביטוי גם בעיסוק של מורים אלה במודולה: "החיים בעשורים הראשונים במדינת ישראל", שזכה לממוצעים נמוכים בכל ההיבטים שנבחנו. עם זאת חשוב לציין כי על אף שנשאלו על כך, אף אחד מן המורים לא הביע התנגדות גלויה לתכנית ולעקרונותיה, מלבד מורה אחת מהמגזר היהודי.

המלצות בנוגע לעתודאי הדרכה

נראה כי הכשרת עתודאי ההדרכה הייתה אפקטיבית בהשגת מטרתה, הן מבחינת העמקתן של המורות שהוכשרו בתוכני התכנית (בהשתלמות) והן מבחינת המוטיבציה שלהן להורות את התכנית ולהוביל את המקצוע בבית הספר ומחוץ לו. ייתכן כי תהליך הבחירה של עתודאי ההדרכה בידי משרד החינוך אפשר הכללתם של מורים בעלי רמה אישית ומקצועית גבוהה יותר. כמו כן ייתכן שאיתורם ודרך הכשרתם תרמו להגברת מחויבותם ליישום התכנית לא רק בכיתותיהם אלא גם בכיתות ובבתי ספר אחרים. יצוין כי שאלה זו לא הוערכה על ידינו במחקר זה. כמו כן המסלול הדו-שנתי של ההכשרה, שבו בשנה הראשונה לומדים לעומק את התכנים ובשנה השנייה מצטרפים לקבוצת המדריכים, מאפשר לעתודאי ההדרכה לראות את עצמו כחלק אינטגרלי של המערכת. לדברי עתודאי ההדרכה ההשתלמות לא התמקדה בפיתוח חומרי למידה, ולכן היה עליהם לעשות זאת בעצמם. בדרך זו יכלו משאבי ההדרכה להיות מופנים להתנסות בהדרכת עמיתים (סדנאות סימולציה שונות) ורפלקציה על התנסויותיהם בכיתות.

עקב הקשיים המערכתיים שבהם נתקלו עתודאי ההדרכה, מומלץ לספק להם גם כלים להתמודדות עם התנגדויות מערכתיות, כאשר מנסים לשלב את התכנית בבתי הספר. כמו כן מוצע לשקול להאריך את משך ההכשרה (עד 3 שנים), כדי שהתמיכה בעתודאי ההדרכה מובילי השינוי תהיה חזקה יותר.

דגם מוצע להטמעת תכנית הלימודים

המידע שנאסף במסגרת המחקר אודות הטמעה מוצלחת לא מאפשר לספק אמירה מבוססת דיה, ולכן נציג להלן דגם להטמעה אפקטיבית של תכנית לימודים כפי שעולה מן הממצאים. **ברמת המטה** יש להציג את התכנית בפני הדרגים הגבוהים של מנהלי המחוזות והמפקחים. חשוב ליצור

בדרגים אלה ובקרב מנהלי בתי הספר מודעות לחשיבות התכנית ולמידת הרלוונטיות שלה עבור התלמידים, כך הם יכירו אותה ויקצו לה שעות לימוד. החשיפה צריכה להיות מעמיקה יותר למפקחים הקרובים יותר לתחום, מאשר לאלו שאינם קרובים אליו. בשל המבנה המורכב של התכנית מומלץ תחילה להציג את התכנית לפני מנהל בית הספר ומוריו ולהסביר את עקרונותיה ואת המבנה הכללי שלה. כמו כן, יש לאפשר מסגרת תמיכה שתסייע לצוותים מבתי הספר בתכנון ההוראה. **מנהל בית הספר** עצמו צריך לגלות נכונות לשלב את התכנית בכלל הפעילויות בבית הספר. אין להסתפק בעמדות חיוביות כלפיה, אלא חשוב שיבין את החשיבות שבשילוב התכנית במערך הבית-ספרי ואת הצורך בהקצאת מספר הולם של שעות. על **המורים** לתכנן את יחידות ההוראה-למידה בצוותים, כך שהתכנון יהיה שכבתי ובית-ספרי וייווצר רצף אורכי בין השכבות בלימוד התכנית. המורה צריך להיות בעל ידע בתחומי הדעת של התכנית, להכיר את המודולות הכלולות בה ולשלבן במקצועות שונים. בנוסף, חשוב לאפשר למורים לקבל ייעוץ והכוונה באמצעות מסגרות תמיכה כגון מרכזי פסג"ה או הדרכות בית-ספריות, כדי לאפשר למורים המתמודדים עם היישום להיעזר בהן מעת לעת לפי מידת הצורך של בית הספר.

מערך התמיכה במורים

אשר להיקף השעות המצומצם של ההשתלמות החד-שנית, נראה כי יש מקום להגדיל את מספר השעות, אם אכן רוצים שהמורים יבינו את התכנית וידעו ליישמה. בנוסף, מוצע למסד השתלמות דו-שנתית שבה בשנה הראשונה ייחשפו המורים כקבוצה לעקרונות ולמבנה של התכנית, ובשנה השנייה יתחייבו ללמוד בכיתות, וישמשו מקור תמיכה וסיוע בתכנון יחידות ההוראה-למידה.

מוצע שההשתלמויות יכוונו גם אל מורים שהחלו כבר ליישם את התכנית ולא יינתנו רק למורים הנחשפים לה בפעם הראשונה. חשוב לפתח היצע מגוון של השתלמויות וסדנאות לאוכלוסיות מורים שונות שיעסקו בהיבטים האלה: הקניית התפיסה שבבסיס התכנית, הקניית תחומי הדעת והידע הדיסציפלינרי הדרוש, הקניית ידע בתכנון לימודים וכן השתלמות סדנאית שתיועד לפיתוח יחידות הוראה-למידה. כל אחת מן ההשתלמויות צריכה להיות בהיקף שעות נרחב ועליה להטיל על המורות מטלה ליישום הנלמד בכיתות.

לסיכום, יש לזכור כי בשנים תשס"ג-תשס"ד ליוותה ההערכה את התכנית כמעט למן השלבים הראשונים של יציאת התכנית אל השטח. כותבי התכנית ומטמיעיה סברו כי היא (וצפוי שעוד רבות בעקבותיה) תוכל "לדבר בעד עצמה", ציפייה שנגזרו ממנה משמעויות רבות עבור דרגים במערכת, ואלה לא תמיד נלקחו בחשבון, למשל: נדרש מן המדריכים לדעת במה להתמקד בהדרכתם, מן המנהלים להבין מה דרוש ממוריהם, ומן המורים להעריך מה מצפים מהם נוסף על הוראת התכנים. חשוב לזכור כי בעת ביצוע המחקר טרם פורסמו חומרי הוראה-למידה, וזה כשלעצמו קושי גדול עבור מורים. נראה כי מגוון הכלים שבהם נעשה שימוש במחקר הנוכחי אפשר לחשוף עמדות ולהפיק לקחים שביכולתם לתרום בעתיד לארגון מערך היישום וההטמעה של תכניות לימודים במערכת החינוך.

מקורות

- בן-פרץ, מ' (1995). המורה ותכנית הלימודים – התרת כבלי הטקסט הכתוב. תל-אביב: מופ"ת.
- בק, ש' וגורדון, ד' (2000). תכניות בית-ספריות: האם הן מבטיחות את העצמת בתי הספר?: הקשר בין תכניות עבודה לבין האוטונומיה של בית הספר, תפיסות הזמן שלו ודרישת המערכת. המרכז לצמיחה במערכות החינוך, אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע.
- זילברשטיין, מ' (1994). ניתוח מצבי הוראה: דיוקנו של מורה מקצועי. תל-אביב: מופ"ת
- משרד החינוך (תשל"ט). תכנית לימודים בלימודי המולדת והחברה לכיתות ב-ד בבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (תשמ"ט). תכנית הלימודים בתולדות היישוב לכיתות ב-ו בבית הספר הממלכתי ובבית הספר הממלכתי דתי. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (תשנ"ו). להיות אזרחים, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל (דוח קרמניצר). ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (2002). תכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות" לבית הספר היסודי (כיתות ב-ד) לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (2003). חוזר מנכ"ל תשס"ג, 10(א). ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (2004). חוזר מנכ"ל תשס"ד, 1(א). ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (2004). קווים מנחים לכתיבת תכנית לימודים (סילבוס) למקצוע או לנושא לימודי בעברית, ערבית ואנגלית. ירושלים: המחבר.
- סגן, נ' (דצמבר, 2003). תכנית אינטגרטיבית – אפשרויות וקשיים. הרצאה ביום עיון בנושא: "איך להכשיר מורים לקראת השינויים המתהווים בתכניות הלימודים?" תל אביב: מכון מופ"ת.
- ענבר, ד' (2000). ניהול שונות: האתגר החינוכי. אבן יהודה: רכס.
- פדהצור, ע' ופרליגר, א' (2004). הפרדוקס המובנה של החינוך לאזרחות בישראל. מגמות, 1(1), 83-64.
- פרידמן, י' (1993). מנהיגות ובשלות הצוות – מודל למנהלי בתי-הספר מכניסי שינויים. עיונים במינהל ובארגון החינוך, 19, 46-29.
- פרידמן, י' (2004). מדידה והערכה של תכניות חברתיות וחינוכיות. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- שובל, א' (2000). האם מורים יכולים ליישם תכנית לימודים? תכנית הוראה כמושג נפרד מתכנית הלימודים. החינוך הגופני והספורט, נ"ה(5), 10-9.

נספחים

נספח 1

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

ריאיון עם קובעי מדיניות

בעל התפקיד:

הקשר שלו לתכנית:

שאלות הקשורות להטמעת התכנית על סוגיה השונים

1. מהי הטמעה של תכנית בעיניך?
2. מהם המאפיינים להטמעה מוצלחת של תכנית (באופן כללי)?
3. מהי הדרך האופטימלית שבה רצוי להטמיע את התכנית החדשה ב"מולדת, חברה ואזרחות?"
4. לאור שלושת סוגי ההטמעה שהוגדרו לתכנית (הדרכה בהשתלמויות, הדרכה בבתי ספר ולמידה עצמאית), מהם היתרונות והקשיים של כל אחד. האם קיים שוני ביניהם? מהו, במה הוא בא לידי ביטוי?
5. האם יש להתייחס לדעתך באופן שונה ל"תפוקות" של כל אחד מן הסוגים הללו? - האם למדוד את התפוקות שלהם על אותה סקלה? ומהי? (הבנת התכנים מבחינת הטקסט והרעיונות ויישומם בכיתה, שינוי דרכי הוראה, שינוי בדרכי הערכה, הוספת התכנית לתכנית ההוראה, תכנון עצמי של ההוראה על ידי המורה וניסיון להתאים את התכנית לאוכלוסיית הלומדים).
6. האם ומהו השוני הקיים בין סוגי ההטמעה במגזרים השונים (ממ"ד מול מ"מ ומגזר יהודי מול מגזר ערבי).
7. מהם לדעתך השינויים שאמורים להתבצע בשדה (מערכת כללית, פסגות, בתי ספר, הכיתה) לקראת היערכות ההטמעה לשנת הלימודים הבאה?

שאלות הקשורות ליישום בשטח של תהליך ההטמעה

8. האם המטרות המוצהרות של התכנית ידועות ומיושמות בשטח?
9. במה תכנית ההטמעה אמורה לסייע למורה?
10. מהו השינוי שאמור לחול בקרב המורים (והאם חל שינוי) מבחינת עצמאותם בתכנון ההוראה?
11. מהם הקשיים שבהם נתקל המורה ביישומו את התכנית החדשה? איך ניתן להתגבר עליהם?
12. כיצד המדריכים והמורים מתמודדים עם הנושאים החדשים בתכנית – אזרחות, תולדות היישובים? מהו הקושי והאם נוצר קושי עקב נושאים חדשים אלה?
13. באילו דרכים מוכשרת קבוצת עתודת המדריכים?

נספח 2

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

ריאיון למדריכי התכנית – "מולדת חברה ואזרחות"

תמוז תשס"ג / יולי 2003

תאריך _____ שם המראיינת _____

למראיינת – דברי פתיחה, לפני הריאיון:
האגף לתכנון ולפיתוח לתכניות לימודים, בשיתוף עם מכון סאלד, מבצע פעולת הערכה על הטמעת התכנית מולדת חברה ואזרחות.
כמדריך/ה את/ה זה שמהווה את החוליה המקשרת בין התכנית לשטח, ולכן חשוב לנו להסתייע בניסיוןך ולקבל את חוות דעתך על תהליך ההטמעה.
אנו מודים לך על שיתוף הפעולה ומקווים שתוכל/י בעתיד ליהנות מפירות המחקר.

א. פרטי רקע

שם המרואיינת/ת _____
שנות ותק בהדרכה (כללי) _____ תחום דעת עיקרי _____
שנות ותק בהדרכה במולדת חברה _____ במולדת חברה ואזרחות _____
תדירות ההדרכה בתכנית (בשבוע) _____
אופן ההדרכה (בית ספרי/פסג"ה/אחר) _____

ב. שאלות הקשורות להטמעת התכנית

1. מהי, בעיניך הטמעה מוצלחת של התכנית? מהו השינוי שהמורים אמורים לעבור בעקבות לימוד התכנית והטמעתה? כיצד את/ה עוזר/ת להשיג ציפיות אלה?
2. מהם הקשיים בהם נתקלת, כשלימדת את התכנית (כמורה בכיתה, בהדרכת מורים)?
3. בהתייחס לשני סוגי ההדרכה שהוגדרו לתכנית (הדרכה בהשתלמויות והדרכה בבתי ספר), מהם הביטויים והקשיים של כל שיטה, בכל אחד מן התחומים הבאים: תרגום התפיסה הרעיונית ויישומם הלכה למעשה בכיתה, שינוי דרכי הוראה, עצמאות בתכנון ההוראה, הוראה בכיתות בהיעדרם של ספרי לימוד חדשים המותאמים לתכנית, שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים, התאמת התכנית לאוכלוסיית הלומדים בבי"ס ולתלבי"ס, המוטיבציה של המורים המודרכים ליישום התכנית בכיתה, וכן התייחסויות נוספות.
4. אנחנו מודעים לכך שההטמעה לא מלווה בחומרי/עזרי הוראה. כיצד, לדעתך, ניתן להתגבר על חוסר זה? האם היו מורים שנקטו באמצעים אלה, או באמצעים אחרים?
5. מהן הדרישות השכיחות שהופנו אליך מצד המורים במהלך ההשתלמות/ההדרכה?

6. האם שמרת על קשר מקצועי עם המורים או בתי הספר לאחר סיום ההדרכה/ההשתלמות? לאיזו מטרה?
7. האם מורים שלא עברו הדרכה (השתלמות או הדרכה בבי"ס) יוכלו לדעתך ללמד לפי התכנית ולפתח תלב"ס ללא עזרה? מהם הקשיים בהם עלולים להיתקל?
8. על אילו שינויים תמליץ/י, לקראת הטמעת התכנית בשנת הלימודים תשס"ד (מערכתיים, במחוזות, בפסגות, בבתי ספר, בכיתה)?

ג. שאלות כלליות על התכנית ויישומה בכלל המערכת

למראינת – להדגיש למראיין כי שאלות אלו מבוססות על היכרותו של המדריך את התכנית, והן נוגעות לכלל המורים/בתי הספר, ולא רק לאלו שעברו הדרכה.

9. מהן נקודות החוזק שקיימות, לדעתך, בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות?
10. האם לדעתך התכנית עלולה לעורר חששות? במי? ומדוע?
11. התכנית מציבה למורים חידושים שונים. אנא דרג/י את רמת הקושי שעשוי ליצור כל אחד מהחידושים הללו עבור המורה:

						החידוש הצפוי
קשה מאוד				לא קשה כלל		
6	5	4	3	2	1	מבנה מורכב של הטקסט בתכנית
6	5	4	3	2	1	הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב
6	5	4	3	2	1	ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)
6	5	4	3	2	1	נקיטה בדרכי הוראה חדשות
6	5	4	3	2	1	היעדר עזרי הוראה
6	5	4	3	2	1	היעדר חומרי לימוד לתלמידים
6	5	4	3	2	1	הוראה אינטגרטיבית
6	5	4	3	2	1	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד
6	5	4	3	2	1	אחר:

12. האם קיימות סיבות נוספות, לדעתך, שיקשו על יישומה של התכנית?
13. כיצד לדעתך ניתן להתמודד עם הקשיים העיקריים שהעלית ביישום התכנית? כיצד אתה כמדריך יכול לסייע בכך?
14. ולבסוף, שאלה כללית, כיצד אתה/תופס/ת את תפקידך כמדריך/ה בתכנית "מולדת חברה ואזרחות"? (כיצד אתה/מדריך/ה בפועל ומהי החוויה החזקה ביותר שלך בהדרכה -

למראינת: האם ההדרכה ענתה על ציפיותיו, האם הוא חש כי המורים הבינו את מה שהעביר וכיו"ב).
 למראינת – בסיום הריאיון לשאול את המדריך/ה אם קיימים בתי ספר, המוערכים על ידו, כמיישמים בהצלחה את התכנית? אם כן, לבקש מהם את פרטיהם, כיוון שיתכן ונרצה לפנות אליהם בהמשך.

נספח 3

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שאלון למנהל בית ספר שקיבל הדרכה בתכנית "מולדת חברה ואזרחות" חשון כסלו תשס"ד/נובמבר 2003

א. שאלות רקע המתייחסות להדרכה הבית ספרית (שנה"ל תשס"ג)

1. כמה שעות שבועיות הוקצו להדרכה בבית הספר? _____
2. סמך/י את שכבת הגיל שעבורה ניתנה ההדרכה (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת):
1. כיתות ב' 2. כיתות ג' 3. כיתות ד' 4. כיתות ה'-ו'
3. לאורך איזו תקופה נמשכה ההדרכה (מאיזה חודש עד איזה חודש)? _____
4. כמה מורים השתתפו בהדרכה? _____
5. מי השתתף בהדרכה? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת):
1. מחנכי כיתות 2. מורי אשכול חברה 3. מנהל/ת בית הספר 4. רכז/ת המקצוע
5. כל המורים בביה"ס 6. אחר: _____
6. כיצד היית מאפיין/ת את חלוקת זמן ההדרכה שקיבלתם? (מתוך 100% שעות הדרכה)
1. הדרכה אישית לכל מורה (____%)
2. הדרכה קבוצתית (____%)
3. אחר: _____ (____%)
_____ 100%
7. האם, בנוסף להדרכה הבית ספרית, אחד או יותר ממורי בית הספר השתתפו בהשתלמות מתמשכת, מחוץ לבית הספר, הקשורה לתכנית?
1. כן (מספר המורים: _____ מספר שעות ההשתלמות: _____) 2. לא
8. מי יזם את ההדרכה שהתקיימה בבית ספרך? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
1. יוזמה אישית שלי כמנהל/ת 4. יוזמה של מדריך/ה חיצוני/ת המתמחה בנושא
2. יוזמה של אחד או יותר ממורי בית הספר 5. יוזמה של מדריכה פדגוגית אחרת
3. יוזמה של הפיקוח 6. יוזמה של גורם אחר: _____

9. במה, לדעתך, תרמה ההדרכה ליישום התכנית בכיתות?

10. נסה/י לאתר את נקודות החולשה בהדרכה שקיבל צוות בית הספר, וציין/י כיצד ניתן לשפרן לדעתך?

מתוך מודעות לכך שהטמעת התכנית עשויה לעורר קשיים בקרב המורים, נבקש בשאלות הבאות לקבל את חוות דעתך בנוגע למספר היבטים:

11. כיצד התגברתם על היעדר חומרי הוראה/למידה? האם וכיצד ההדרכה סייעה בנושא זה?

12. האם הופנו אליך פניות בנושאים שונים (אחרים), מצד המורים או המדריך/ה במהלך ההדרכה? אם כן, מהן?

13. כתכנית חדשה הדורשת תהליך "הסתגלות" של המורים, נא העריך/י עד כמה ובמה סייעה ההדרכה להסתגלות זו?

14. מהי לדעתך הדרך הנכונה ביותר, עבור מורה, ללמוד תכנית לימודים זו? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. קריאה עצמאית של התכנית
2. קבלת הדרכה ממורה אחראית/נוסף/ת אשר עברה/ה השתלמות או הדרכה בעצמו/ה
3. קבלת הדרכה ממנהל/ת
4. קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית ספרי
5. קבלת הדרכה בית ספרית ממדריך/ה חיצוני/ת המתמחה בנושא
6. השתתפות בהשתלמות בנושא מחוץ לבית הספר
7. אחר :

15. ההיגדים הבאים כוללים מגוון של דעות ועמדות כלפי ההדרכה הבית ספרית שקיבלתם. נא סמני לגבי כל היגד את מידת הסכמתך עמו.

נכון במידה רבה מאוד	נכון במידה רבה	נכון במידה מועטה	כלל לא נכון	
4	3	2	1	1. ההדרכה תרמה למורים בהבנת התכנית
4	3	2	1	2. ההדרכה חיזקה את ביטחון המורים בהוראת המקצוע
4	3	2	1	3. ההדרכה הייתה אפקטיבית עבור בית הספר
4	3	2	1	4. ההדרכה העשירה את הידע של המורים במגוון תחומים
4	3	2	1	5. ההדרכה עזרה למורים להכיר את מבנה התכנית - "להתמצא בה"
4	3	2	1	6. ההדרכה עזרה למורים לשלב בין תחומי הדעת השונים
4	3	2	1	7. ההדרכה סייעה ליישום התכנית בכיתה
4	3	2	1	8. מורה שלא עבר הדרכה יתקשה ללמד את התכנית בכיתות
4	3	2	1	9. ההדרכה הגבירה את המוטיבציה של המורים ללמד את המקצוע
4	3	2	1	10. ההדרכה העמיסה עבודה על המורים
4	3	2	1	11. המורים יזדקקו להדרכה נוספת בכדי ליישם היטב את התכנית
4	3	2	1	12. המורים בבית הספר ימשיכו להטמיע את התכנית גם ללא הדרכה
4	3	2	1	13. המורים יפתחו חומרים בעצמם כדי ללמד את התכנית

ב. שאלות הקשורות לתכנית ליישומה בבית הספר

אנו מניחים כי תכנית הלימודים החדשה מצריכה תשתית הכנה ליישומה בבית הספר. בחלק זה נרצה ללמוד את עמדותיך בנושאים אלה ואת הדרכים בהן נערכתם ליישומה בבית ספרכם.

16. ההיגדים הבאים מתייחסים לתחומים שונים שעשויים להוות תשתית להטמעה ויישום של התכנית 'מולדת חברה ואזרחות'. באיזו מידה מתקיימות בבית ספרך פעולות בתחומים הללו?

מתקיים במידה רבה מאד	מתקיים במידה רבה	מתקיים במידה מעטה	כלל לא מתקיים	
4	3	2	1	1. פיתוח תכניות אינטגרטיביות
4	3	2	1	2. תכנון לימודים בית ספרי
4	3	2	1	3. עיסוק בסוגיית הערכת תלמידים
4	3	2	1	4. תרבות עבודה בצוותי מורים לצורך תכנון והערכה
4	3	2	1	5. דגש על מודעות סביבתית
4	3	2	1	6. דגש על תכניות ערכיות
4	3	2	1	7. דגש על חינוך לאזרחות
4	3	2	1	8. דגש על היכרות עם תרבויות שונות
4	3	2	1	9. דגש על מעורבות חברתית-אזרחית
4	3	2	1	10. דגש על היכרות של התלמידים עם אישים ופועלים

17. מהם הצעדים בהם נקטת לקראת יישום התכנית בבית הספר בשנת הלימודים תשס"ד?

1. עסקנו בתכנית בימי ההיערכות בקיץ (לקראת תשס"ד)
 2. כבר במהלך ההדרכה נערכנו ליישום תכנית הלימודים בתשס"ד
 3. המורים נערכו באופן עצמאי
 4. לא נערכתי ליישומה בשנת הלימודים תשס"ד
- אם לא נערכת ליישום התכנית, סמך/י מדוע (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
 1. המורים חשים עדיין חוסר ביטחון, למרות ההדרכה
 2. היעדר חומרי למידה מרתיע את המורים
 3. צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית
 4. סדרי עדיפויות במסגרת שעות התקן
 5. המורים שהודרכו לא משובצים השנה להוראת התכנית
 6. "הוראות מגבוה" מנעו מאתנו ליישמה השנה
 7. הסתבר לי שהתכנית איננה מחייבת
 8. אחר:

18. כמה שעות שבועיות את/ה מתכוונת להקצות לכיתה, לשם הוראת התכנית השנה?

1. פחות מ - 3 שעות שבועיות לכיתה
 2. 3 שעות שבועיות לכיתה
 3. יותר מ - 3 שעות שבועיות לכיתה
 4. לכל שכבת גיל הוקצו מספר שעות שונות
(לכיתה ב': _____; לכיתה ג': _____; לכיתה ד': _____)
 5. המורים יבחרו כרצונם את מספר השעות להוראת התכנית
 6. אחר: _____
19. כמה שעות שבועיות דרושות, לדעתך, להוראת התכנית בכיתה?
1. לכיתה ב': _____
 2. לכיתה ג': _____
 3. לכיתה ד': _____
20. האם ישנו בעל תפקיד האחראי לריכוז המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' בבית ספרכם? אם כן, מיהו?
1. כן, בכל שכבה יש רכז למקצוע
 2. כן, יש רכז בית ספרי למקצוע
 3. הטלתי את האחראיות על בעל תפקיד אחר (מיהו? _____)
 4. לא הוטלה אחראיות ספציפית (מדוע? _____)
21. האם בכוונתכם לפתח (או שפיתחתם) תלבי"ס (תכנית לימודים בית ספרית) בנושא מולדת חברה ואזרחות?
1. כן (האם בשילוב מקצוע נוסף? כן/לא. איזה? _____) 2. לא
 - אם פיתחתם תלבי"ס, כיצד מתכננים המורים בבית ספרך את תכנית ההוראה לכיתות?
 1. כל מורה מתכננת את תכנית ההוראה ומערכי השיעור בעצמו/ה
 2. תכנית ההוראה ומערכי השיעור יוכנו באופן אחיד על ידי כל מורי המקצוע (כיתות ב'-ד')
 3. המורים מכל שכבה מכינים את תכנית ההוראה ואת מערכי השיעור באופן אחיד לשכבה
 4. אינני יודע
 5. אחר: _____

22. בהיגדים הבאים מופיעות דעות ועמדות שונות המתייחסות לתכנית עצמה וליישומה בבית הספר. נא סמך/י לגבי כל היגד את מידת הסכמתך עמו.

	כלל לא נכון	נכון במידה מועטה	נכון במידה בינונית	נכון במידה רבה	נכון במידה רבה מאד	אין לי דעה בעניין
1. התכנית כפי שהיא מוצגת במסמך - מובנת	1	2	3	4	5	9
2. המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' הוא הכרחי בסל המקצועות	1	2	3	4	5	9
3. התכנית מקיפה בצורה מספקת את כל התחומים הקשורים למקצוע	1	2	3	4	5	9
4. לימוד התכנית מאפשר לתלמידים להרחיב אופקים	1	2	3	4	5	9
5. התכנית מכוונת להתמודדות עם השונות בחברה הישראלית	1	2	3	4	5	9
6. התכנית היא בעלת עומס רב מדי של תכנים	1	2	3	4	5	9
7. בכדי ליישם את התכנית יש לעבוד ולתכנן בצוות	1	2	3	4	5	9
8. מורים נוספים, שאינם מלמדים את המקצוע יקראו את התכנית	1	2	3	4	5	9
9. המורים בבית הספר מביעים עניין בתכנית	1	2	3	4	5	9
10. אני מכיר/ה היטב את התכנים שבתכנית	1	2	3	4	5	9
11. התכנית תשתלב עם הנושאים הבית ספריים	1	2	3	4	5	9
12. חשוב שיהיה בבית הספר מורה מוביל למקצוע	1	2	3	4	5	9
13. חשוב שאני כמנהל/ת אכיר את תכני התכנית	1	2	3	4	5	9
14. חשוב שמורים ישתתפו בהשתלמויות בתכנית	1	2	3	4	5	9

23. האם לדעתך טווח השנים (בי-ד') שנקבע להוראת התכנית הוא בר ביצוע?

1. כן, בהחלט 2. בשלב זה קשה לי לדעת 3. אני בטוח/ה שהטווח אינו מספיק

24. ההיגדים הבאים מבטאים מספר חידושים הצפויים למורים בעת יישום התכנית. נא דרג/י את רמת הקושי שעלול לדעתך ליצור כל אחד מהחידושים הללו עבור המורים בבית ספרך:

קשה במידה רבה מאוד	קשה במידה רבה	קשה במידה בינונית	קשה במידה מועטה	כלל לא קשה	החידוש הצפוי
5	4	3	2	1	1. הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב
5	4	3	2	1	2. שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית
5	4	3	2	1	3. ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מבדולות בתכנית)
5	4	3	2	1	4. יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה
5	4	3	2	1	5. שימוש באמצעי הוראה מגוונים
5	4	3	2	1	6. אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור
5	4	3	2	1	7. בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה
5	4	3	2	1	8. קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד
5	4	3	2	1	9. שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים
5	4	3	2	1	10. התאמת התכנית לסביבת התלמידים

ולבסוף, הרשה/י לנו לשאול אותך מספר שאלות רקע ובהן פרטים עלייך ועל בית הספר אותו את/ה מנהל/ת

1. מין: 1. זכר 2. נקבה

2. השכלה: (ציין את השלב הגבוה ביותר של השכלתך. יש לציין רק דרגת השכלה אחת)

1. תואר ראשון
2. תואר שני
3. תואר שלישי
4. אחר: _____

3. שנות ותק בניהול בית ספר:

1. פחות מ-5 שנים
2. 6-10 שנים
3. 11 שנים ומעלה

4. בבית הספר שבו אני מנהל/ת ישנם:

1. פחות מ-400 תלמידים
2. בין 400 ל-700 תלמידים
3. בין 400 ל-1000 תלמידים
4. יותר מ-1000 תלמידים

5. פרטים לגבי מספר הכיתות שבהן מלמדים השנה את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות':

כיתות ב'	כיתות ג'	כיתות ד'
מספר הכיתות בשכבה		
מספר הכיתות שילמדו את המקצוע		

תודה על שיתוף הפעולה

נספח 4

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שאלון למורה שקיבל/ה הדרכה בתכנית

"מולדת חברה ואזרחות"

חשון, כסלו תשס"ד / נובמבר 2003

שלום רב,

תכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' (תשס"ג) הופצה בדצמבר 2002 למערכת החינוך כתכנית לימודים רשמית ומחייבת לכיתות ב'–ד' במגזר היהודי, הערבי והדרוזי.

התכנית מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים הוחלט ללוות את תהליך החשיפה וההטמעה של התכנית בבתי-הספר בפעולת הערכה. מטרת פעולת הערכה היא לעמוד על טיבו של תהליך ההטמעה, כשהמוקד הוא שיפור התהליך והתאמתו לצורכי המורים והתלמידים. מכון הנרייטה סאלד זכה במכרז למתן שירותי הערכה והוא נתבקש לאסוף, לרכז ולנתח את המידע, כך שיוכל לשמש את אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים.

בשנת הלימודים תשס"ג השתתף בית הספר, בו אתה מלמד, בהדרכה על תכנית הלימודים החדשה. כמשתתף/ת בהדרכה אנו מבקשים ממך למלא את השאלון המצורף ולקבל את חוות דעתך בנושאים שונים הקשורים להדרכה, לתכנית עצמה ולהטמעתה.

לאחר מילוי השאלון, נא הכנס/י אותו למעטפה המצורפת ושלח/י למכון סאלד (הכתובת על המעטפה המבוללת).

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה ומקווים שתוכל/י בעתיד ליהנות מפירות המחקר.

א. שאלות הקשורות להדרכה

1. כמה שעות בשבוע, בממוצע, נפגשת עם המדריך/ה? _____
2. מי היו המשתתפים בהדרכה? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
 1. מחנכי כיתות 2. מורי אשכול חברה 3. מנהל/ת בית הספר 4. רכז/ת המקצוע
 5. כל המורים בביה"ס 6. אחר: _____
3. כיצד היית מאפיין/ת את חלוקת זמן ההדרכה שקיבלתם? (מתוך 100% שעות הדרכה)
 1. הדרכה אישית לכל מורה (____%)
 2. הדרכה קבוצתית (____%)
 3. אחר: _____: (____%)

100%
4. האם ההדרכה בבית הספר כללה דגשים נושאים ותחומי דעת נוספים על מולדת חברה ואזרחות?
 1. כן (אלו הם? _____)
 2. לא, ההדרכה עסקה אך ורק בתכני התכנית
5. האם בנוסף להדרכה שעברת בבית הספר, השתתפת בהשתלמות הקשורה לתכנית?
 1. כן (מספר שעות ההשתלמות: _____): 2. לא
6. נא סמני באילו היבטים ההדרכה תרמה לך? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
 1. הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית
 2. הבנת התכנים הכלולים בתכנית
 3. הבנת מבנה התכנית – "התמצאות בה"
 4. העשרת הידע במגוון תחומים חדשים
 5. שילוב בין תחומי הדעת השונים הכלולים בתכנית
 6. הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע
 7. הגברת הביטחון בהוראת המקצוע
 8. מתן כלים יישומיים להוראת המקצוע
 9. פיתוח רעיונות חדשים (עצמאיים) להוראת התכנית
 10. שיפור איכות ההוראה באופן כללי
 11. אחר: _____

7. האם את/ה יכול/ה להצביע על נקודות חולשה בהדרכה שקיבלת? אם כן - מה הן, וכיצד, לדעתך, ניתן לשפרן

8. ההיגדים הבאים כוללים דעות ועמדות בנוגע להדרכה שקיבלת ב"מולדת חברה ואזרחות" ויישום התכנית. נא סמן/י לגבי כל היגד את מידת הסכמתך עמו.

	נכון במידה רבה מאוד	נכון במידה רבה	נכון במידה מועטה	כלל לא נכון	
עמדות הקשורות להדרכה					
1.	4	3	2	1	החוויה שלי מההדרכה הייתה טובה
2.	4	3	2	1	אני משתמש/ת בחומרים עליהם עבדנו בהדרכה
3.	4	3	2	1	אני מחפש/ת דרכים נוספות (מעבר למה שקיבלתי בהדרכה) ללמד את החומר
4.	4	3	2	1	מורה שלא עבר/ה הדרכה יתקשה/תתקשה ללמד את התכנית
5.	4	3	2	1	בהדרכה הייתה הפריה הדדית של רעיונות בין אנשי הצוות
6.	4	3	2	1	בהדרכה היה חסר מפגש עם מורים מבתי ספר אחרים
7.	4	3	2	1	חשוב שההדרכה תלווה בהשתלמות
8.	4	3	2	1	ההדרכה ענתה על צרכי המקצועיים
9.	4	3	2	1	בכדי ללמד היטב את התכנית אני זקוק/ה להדרכה נוספת
עמדות הקשורות לתכנית ויישומה					
10.	4	3	2	1	התכנית, כפי שהיא מוצגת במסמך – מובנת
11.	4	3	2	1	המקצוע מולדת חברה ואזרחות הנו הכרחי בסל המקצועות
12.	4	3	2	1	אני זקוק/ה להתנסות רבה כדי ליישם היטב את התכנית
13.	4	3	2	1	יהיה לי קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו לי השנה
14.	4	3	2	1	התכנית היא בעלת עומס רב של תכנים
15.	4	3	2	1	אני רואה אתגר בהוראת המקצוע
16.	4	3	2	1	התכנית השפיעה על דרכי ההוראה בהן אני נוקט/ת
17.	4	3	2	1	התכנית השפיעה על דרכי ההערכה שאימצתי
18.	4	3	2	1	חשוב שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית

9. מהי לדעתך הדרך הנכונה ביותר, עבור מורה, ללמוד תכנית לימודים כזו? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. קריאה עצמאית של התכנית
2. קבלת הדרכה ממורה אחראית/נוסף/ת אשר עברה/ה השתלמות או הדרכה בעצמו/ה
3. קבלת הדרכה ממנהל/ת
4. קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית ספרי
5. קבלת הדרכה בית ספרית ממדריך/ה חיצוני/ת המתמחה בנושא
6. השתתפות בהשתלמות בנושא מחוץ לבית הספר
7. אחר: _____

ב. שאלות בנוגע ליישום התכנית

10. האם התחלת ללמד בשנת הלימודים הקודמת (תשס"ג) את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות'?

1. כן (בכיתות: ב' ג' ד') 2. לא

11. האם פיתחתם בבית הספר תלבי"ס (תכנית לימודים בית ספרית) בנושא מולדת חברה ואזרחות? 1. כן 2. לא

12. האם ובאיזה אופן תלמד/י את המקצוע 'מולדת, חברה ואזרחות' בתשס"ד? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. לא אלמד השנה את המקצוע מולדת חברה ואזרחות
{	2. אלמד בכיתות ב'. מספר הכיתות: _____
	3. אלמד בכיתות ג'. מספר הכיתות: _____
	4. אלמד בכיתות ד'. מספר הכיתות: _____
	מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____
5. אחר: _____

13. אם בית הספר בו את/ה מלמד/ת אינו מיישם את התכנית השנה, סמן/י מדוע. (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. מנהל/ת בית הספר אינו מעוניין/ת ביישום התכנית
2. אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית
3. צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית
4. בבית הספר מלמדים ברוח התכנית כבר שנים ולכן אין צורך בתכנית חדשה
5. סדרי עדיפויות במסגרת שעות התקן
6. "הוראות מגבוה" מונעים מאתנו ליישמה השנה
7. אחר: _____

14. האם את/ה מחזיק/ה בתפקיד נוסף במסגרת הוראת המקצוע? 1. כן 2. לא
אם כן, מהו?

1. רכז/ת המקצוע בשכבה
2. רכז/ת המקצוע בבית הספר
3. מדריך/ת המקצוע בבית הספר
4. מדריך/ת המקצוע מחוץ לבית הספר
5. תפקיד אחר: _____

15. נראה כי הוראת התכנית 'מולדת חברה ואזרחות' מציבה בפני המורים חידושים שונים. נא דרג/י את רמת הקושי שעשוי ליצור עבורך כל אחד מהחידושים הללו :

קשה במידה רבה מאוד	קשה במידה רבה	קשה במידה בינונית	קשה במידה מועטה	כלל לא קשה	החידוש הצפוי
5	4	3	2	1	1. הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב
5	4	3	2	1	2. שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית
5	4	3	2	1	3. ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)
5	4	3	2	1	4. יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה
5	4	3	2	1	5. שימוש באמצעי הוראה מגוונים
5	4	3	2	1	6. אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור
5	4	3	2	1	7. בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה
5	4	3	2	1	8. קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים
5	4	3	2	1	9. שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים
5	4	3	2	1	10. התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים

16. האם לדעתך טווח השנים (ב'-ד') שנקבע להוראת התכנית הוא בר ביצוע?
1. כן, בהחלט 2. בשלב זה קשה לי לדעת 3. אני בטוח/ה שהטווח אינו מספיק

17. כיצד בחרת אילו נושאים ללמד בשנת הלימודים תשס"ד? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
1. בחירה על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע
 2. בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי של בית הספר
 3. בחירה על סמך המלצת המדריך/ה
 4. בחירה על סמך ניסיון אישי של הוראת הנושאים
 5. בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר
 6. אחר: _____

18. ברשימה הבאה מופיעים מספר אמצעי הוראה בהם מקובל להסתייע במהלך ההוראה כיתה. נא סמן/י לגבי כל אחד מהם את תדירות השימוש בו בהוראתך את המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות".

שימוש בתדירות גבוהה מאוד	שימוש בתדירות גבוהה	שימוש בתדירות בינונית	שימוש בתדירות נמוכה	כלל לא משתמש/ ת	
5	4	3	2	1	1. אינטרנט
5	4	3	2	1	2. תקליטורים רלוונטיים לתחום התוכן
5	4	3	2	1	3. מפות
5	4	3	2	1	4. עיתונות
5	4	3	2	1	5. סרטי וידאו
5	4	3	2	1	6. מקורות מידע היסטוריים
5	4	3	2	1	7. סיפורי משפחות (זיכרונות ו/או תמונות)
5	4	3	2	1	8. ספרות עזר (אנציקלופדיות וכיו"ב)
5	4	3	2	1	9. תמונות וצילומים
5	4	3	2	1	10. הרצאות של מרצה חיצוני
5	4	3	2	1	11. סיורים מחוץ לכיתה
5	4	3	2	1	12. אחר: _____

ג. המטרות ותחומי הדעת של התכנית (מומלץ להצטייד בתכנית עצמה לשם מילוי חלק זה)

תכנית הלימודים החדשה מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. בחלק זה נרצה לשמוע את חוות דעתך בנוגע לתחומי התוכן ולמטרות שהתכנית כוללת.

19. התכנית מורכבת, כידוע לך, מצירים ומודולות. נא רשום/רשמי לגבי כל אחת מהמודולות את תשובותיך במספר היבטים על פי המשמעות הבאה:

1 = במידה מועטה ביותר 2 = במידה מועטה 3 = במידה רבה 4 = במידה רבה מאוד

ההשתלמות סייעה לי בהוראת הנושא	אני עצמאי/ת בבניית מערכי שיעור	התנסיתי בהוראת הנושא בכיתה	אני שולט/ת בתכנים	שם המודולה
				הציר: לחיות בסביבות משתנות
				1. סביבות חיים שונות
				2. שינויים סביבנו
				3. שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן
				4. שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד
				הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל
				5. אני וזולתי
				6. מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל
				7. כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?
				8. אנחנו שומרים על החוקים
				9. מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה
				10. איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל
				הציר: משפחות וישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל - למגזר היהודי
				11. סיפורי תולדות המשפחה
				12. סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה
				13. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				14. סיפורי אתרים יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה
				15. (נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית
				הציר: משפחות וישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל - למגזר הערבי
				16. סיפורי תולדות המשפחה
				17. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				18. המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ
				19. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל
				הציר: משפחות וישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הדרוזי
				20. סיפורי תולדות המשפחה
				21. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				22. החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל
				23. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

20. מה, לדעתך, חסר בתכנית הלימודים (כגון: תחומי דעת, נושאים, עקרונות, ערכים)?

21. מטרת תכנית הלימודים 'מולדת חברה ואזרחות' מאורגנת סביב מוקדי עניין. מתוך ידיעה שהזמן שניתן להקדיש להן הוא מוגבל, נא סמני/י לגבי כל מוקד עניין את רמת ההתמקדות שצריכה להינתן לו, באופן יחסי, בהוראת המקצוע.

התמקדות מועטה ביותר	התמקדות מועטה	התמקדות בינונית	התמקדות רבה	התמקדות מאוד רבה	מוקדי העניין
1	2	3	4	5	1. מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית
1	2	3	4	5	2. מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב-תרבותית במדינת ישראל
1	2	3	4	5	3. אהבת הארץ ו"אכפתיות למתרחש" במדינה
1	2	3	4	5	4. המסגרות הארגוניות של החברה
1	2	3	4	5	5. מעורבות חברתית-אזרחית
1	2	3	4	5	6. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים
1	2	3	4	5	7. קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי
1	2	3	4	5	8. התמצאות ותפקוד בסביבה
1	2	3	4	5	9. שמירת הסביבה וטיפוחה
1	2	3	4	5	10. טיפוח מיומנויות וכישורים

22. האם קיים נושא/עניין בתכנית המעורר בך התנגדות? מדוע?

ולבסוף, הרשה/י לנו לשאול אותך מספר שאלות רקע, לצורך עיבודים סטטיסטיים:

1. מין: 1. זכר 2. נקבה

2. שנות ותק בהוראה:

1. פחות מ-5 שנים 2. 6-10 שנים 3. 11 שנים ומעלה

3. שנות ותק בהוראת המקצוע מולדת וחברה :
1. פחות מ-5 שנים 2. 6-10 שנים 3. 11 שנים ומעלה
4. השכלה (ציינ את השלב הגבוה ביותר של השכלתך. יש לציין רק דרגת השכלה אחת)
1. תואר ראשון 2. תואר שני 3. תואר שלישי 4. אחר: _____

תודה על שיתוף הפעולה

נספח 5

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שיבת צוות לתכנון יישום התכנית "מולדת חברה ואזרחות"

(בתי ספר מודרכים ולא מודרכים)

אלול תשס"ג / ספטמבר 2003

שם בית הספר: _____ שם המנהל/ת: _____
 פרטי איש הקשר: (שם: _____ טלפון: _____)
 טלפון: _____ מחוז: _____
 האם קיבל הדרכה בית ספרית? כן (שם המדריך: _____) / לא
 תאריך התצפית: _____

דברי פתיחה לפני תחילת התצפית

שלום שמי _____ ואני נציג/ה של מכון סאלד.

כחלק מפעולות ההערכה שמבוצעות בנוגע לאופן בו מוטמעת התכנית "מולדת חברה ואזרחות" בבתי ספר, חשוב לאגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ללמוד האם ובאיזו מידה ניתן ליישם אותה, ללמוד כיצד אתם פועלים ליישומה, האם ישנם אתגרים חדשים או קשיים וכיצד אתם מתמודדים עימם. כל זאת, על מנת לתת מענה לצרכים העולים בשטח ולסייע למורים ולתלמידים בתהליך ההוראה-למידה.

בבית ספר מודרך יש להוסיף: כמי שנבחרו לקבל הדרכה על התכנית בבית הספר, חשוב לאגף ללמוד כיצד אתם מתמודדים עם התכנית וכיצד בחרתם ליישמה השנה.

ברצוננו לצפות בישיבות הצוות, שאתם עורכים בנושא ההיערכות ויישום התכנית הלכה למעשה. בסיום התצפיות (לאחר 2 – בבתי ספר מודרכים, או 3 – בבתי ספר לא מודרכים) נשאל אתכם מספר שאלות קצרות הקשורות לנושא.

ברצוני להדגיש שמטרת התצפית היא לתאר את פעולותיכם ולא להעריך אתכם, כדי שנוכל לספק מידע למשרד כך שיוכל להתאים את פעולותיו לצורכי השטח. כמובן שפרטיכם יישארו חסויים.

דגשים לתצפיתן/ית

- במהלך התצפית את/ה יושבים בצד ורושמים את מה שעולה, תוך התייחסות למוקדים הרשומים לעיל.
- יש לבדוק עם איש הקשר מתי הישיבה הבאה תתקיים.
- בסיום יש לערוך עם המשתתפים ריאיון קצר (הטופס מצ"ב).
- בסיום, אם ניתן, יש לצלם את התוצרים (מערכי שיעור, דפי עבודה וכו') שהופקו.
- יש להקליד את מה שכתבתם, תוך התייחסות למוקדי התצפית.

מוקדים להתבוננות בישיבת צוות לתכנון יישום התכנית**הבנת הרקע וההקשר של הישיבה**

- מיהם המשתתפים (בדיוק) - מה תפקידו של כל אחד מהם, האם ישנם משתתפים בנוסף למחנכים, למשל, מורים למקצוע מסוים, רכזות המקצוע, מנהלת, מדריך חיצוני?
- מה הן ההתנגדויות שמועלות (להחלטות, לתכנית, ליישומה וכו"ב). התנגדויות אידיאולוגיות, ומנגד - האם הבחירות נבעו מאידיאולוגיה. האם עולות בקשות לעזרה - "קריאות לסיוע" (למשל, מספרי לימוד, מנהל, מורה אחר וכו')?
- מהי המוטיבציה שהאנשים מפגינים: עייפות, קיטורים, "קצב" הישיבה. האם ההשתתפות של האנשים רצופה, או שחלקם באים והולכים? באם לא, במה השתתפות זו מופרעת?
- מיהם הגורמים שמקבלים את ההחלטות - האם ישנו גורם דומיננטי (מיהו) או שההחלטות מתקבלות בשיתופיות. האם התקיימה הפריה הדדית של רעיונות, או שכל אחד פעל באופן עצמאי. האם השיטה הייתה פרונטלית או למידה של המשתתפים, האם הלמידה התקיימה בצוות?
- מהם הקשיים שעולים בזמן הישיבה?: האם אלו קשיים שקשורים להבנת התכנית, ליישומה בכיתות או לקשיים סובייקטיביים הקשורים באנשים עצמם.

הבנת התוכן וה"שיטה" של הישיבה

- מידת השליטה של המשתתפים בטקסט תכנית הלימודים.
- האם ישבו ועבדו (באופן ממשי ופיסי) עם הטכסט? כמה תכניות היו בנמצא?
- כיצד התייחסו לטכסט, האם עברו על הרציונל? האם הייתה התייחסות לתפיסה הרעיונית שיש בתכנית או שישר ניגשו לתכילס.
- השיטה: האם עבדו לפי סדר הצירים? עברו ישר לתדריך היישומי והעתיקו? אם המציאו בעצמם - האם יש ניסיון להתאים את התכנית לדגשים של בית הספר. האם וכיצד שילבו בין המודולות? האם העתיקו מהתדריך או שמא יצרו משהו חדש עם דוגמאות משלהם.
- מהם הנושאים העיקריים שהועלו בישיבה.

- באם נושא הישיבה היה תכנון - האם היה זה תכנון אורכי (לטווח זמן כלשהו. איזה?) או שהיה זה תכנון רוחבי (לרוחב הכיתות או שכבות הגיל)?
- חומרי/עזרי הוראה - אילו הצעות ושימושים עלו?
- חשוב לשים לב ולציין: האם ישנן התייחסויות אל התצפיתן/נית? האם את/ה מרגיש/ה שאת/ה מפריעה/ להם? או שהנוכחים התרגלו אליך?

שאלון לאחר התצפית – מבט כולל על התצפיות¹³

1. השתלשלות האירועים עד לריאיון - מה נעשה, האם התקיימו ישיבות, כמה ומתי. מי מבית הספר מעורב בתכנית, האם קיים תלב"ס?
2. באילו נושאים מתכנית הלימודים הם התמקדו? (לבית ספר מודרך: באילו נושאים התמקדו בהדרכה) מדוע ואיך הוחלט להתמקד דווקא בנושאים הללו?
3. האם ומה היו התנגדויות המורים (להחלטות, לתכנית, ליישומה וכיו"ב). האם היו התנגדויות אידיאולוגיות, ומנגד - האם הבחירות נבעו מאידיאולוגיה.
4. כיצד הנושאים משולבים עם רציונל בית הספר, עם הסביבה?
5. כיצד התקבלו ההחלטות - היה גורם דומיננטי שקיבל את ההחלטות או שההחלטות התקבלו בשיתופיות?
6. מהם הקשיים העיקריים בהם נתקלו? האם קיימים קשיים שקשורים להבנת התכנית, ליישומה בכיתות או קשיים סובייקטיביים הקשורים באנשים עצמם.
7. מה היה יכול לסייע בהמעטת קשיים אלה?
8. מהי מידת השליטה של הצוות בטקסט תכנית הלימודים? לבית ספר מודרך: כיצד בהדרכות הם התייחסו לטקסט, האם עברו על הרציונל? האם הייתה התייחסות לתפיסה הרעיונית שיש בתכנית או שישר ניגשו לתכילס.
9. אם ואיזו היערכות (למידה) של המשתתפים נערכה לפני הפגישות (ההדרכות) על התכנית?
10. האם היה צורך בליווי של מדריך/ה בסוג כזה של היערכות? לאילו מטרות?
11. האם בבית הספר נהוג לעבוד בצוותים? אם כן, מהם הבדלים בין ישיבות אלו לישיבות על תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות?
12. באיזו מסגרת מלמדים את התכנית בבית הספר?
13. האם נערכה היערכות בית ספרית מיוחדת ליישומה של התכנית?
14. האם ישנן פעילויות בית ספריות שנובעות או קשורות לתכנית?
15. באיזה אופן התכנית מיושמת - שכבתי או בית ספרי?
16. מהן תגובות התלמידים לתכנית?
17. מה תכניותיהן לקראת יישום שנה הבאה?
18. מהן ממליצות למשרד לעשות בכדי להצליח בהמשך תהליך ההטמעה?
19. האם וכיצד מורה לא מודרך יכול לבצע וליישם את התכנית?
20. באופן כללי מה דעתן על התכנית?

¹³ במקרים בהם לא נתאפשרה לנו התצפית – ביצענו ריאיון זה.

נספח 6

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

מולדת חברה ואזרחות שאלון למורה שהשתתף/ה בהשתלמות

חשון, כסלו תשס"ד / נובמבר 2003

שלום רב,

תכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' (תשס"ג) הופצה בדצמבר 2002 למערכת החינוך כתכנית לימודים רשמית ומחייבת לכיתות ב'–ד' במגזר היהודי, הערבי והדרוזי.

התכנית מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים הוחלט ללוות את תהליך החשיפה וההטמעה של התכנית בבתי-הספר בפעולת הערכה. מטרת פעולת הערכה היא לעמוד על טיבו של תהליך ההטמעה, כשהמוקד הוא שיפור התהליך והתאמתו לצורכי המורים והתלמידים. מכון הנרייטה סאלד זכה במכרז למתן שירותי הערכה והוא נתבקש לאסוף, לרכז ולנתח את המידע, כך שיוכל לשמש את אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים.

בשנת הלימודים תשס"ג השתתפת בהשתלמות בפסג"ה בנושא תכנית הלימודים החדשה במולדת חברה ואזרחות. לכן, אנו מבקשים ממך למלא את השאלון המצורף כדי שנקבל את חוות דעתך בנושאים שונים הקשורים להשתלמות, לתכנית ולהטמעתה.

לאחר מילוי השאלון, נא הכנס/י אותו למעטפה המצורפת ושלח/י אותו בהקדם למכון סאלד (הכתובת על המעטפה המבוללת).

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה ומקווים שתוכל/י בעתיד ליהנות מפירות המחקר.

א. שאלות הקשורות להשתלמות

1. כמה שעות כללה ההשתלמות בה השתתפת?
1. פחות מ-56 שעות
 2. 56 שעות
 3. 56-112 שעות
 4. 113 שעות ומעלה
2. מי יזם את ההשתתפותך בהשתלמות? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
1. יוזמה אישית שלי
 2. יוזמת המנהל/ת
 3. יוזמת מורים בבית הספר
 4. יוזמת מדריך/ה חיצוני/ת
 5. יוזמת הפיקוח או הרשות המקומית
 6. יוזמת הורים
 7. אחר: _____
3. האם ההשתלמות עסקה רק בתכנית החדשה 'מולדת חברה ואזרחות'?
1. כן
 2. לא (תחום נוסף הנכלל בהשתלמות: _____)
4. האם, מלבדך, השתתפו בהשתלמות אנשי צוות נוספים מבית הספר?
1. כן (מה תפקידם? _____)
 2. לא
5. האם בנוסף להשתלמות בנושא תכנית הלימודים קיבלת גם הדרכה בית ספרית למקצוע ממדריך/ה חיצוני/ת?
1. כן
 2. לא
 3. אחר: _____
6. נא סמן/י באילו היבטים ההשתלמות תרמה לך? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
1. הבנת התפיסה הרעיונית של התכנית
 2. הבנת התכנים הכלולים בתכנית
 3. הבנת מבנה התכנית - "התמצאות בה"
 4. העשרת הידע במגוון תחומים חדשים
 5. שילוב בין תחומי הדעת השונים הכלולים בתכנית
 6. הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע
 7. הגברת הביטחון בהוראת המקצוע
 8. מתן כלים יישומיים להוראת המקצוע
 9. פיתוח רעיונות חדשים (עצמאיים) להוראת התכנית
 10. שיפור איכות ההוראה באופן כללי
 11. אחר: _____

7. האם אתה יכול/ה להצביע על נקודות חולשה בהשתלמות שקיבלת? אם כן - מה הן, וכיצד, לדעתך, ניתן לשפרן ?

8. ההיגדים הבאים כוללים דעות ועמדות בנוגע להשתלמות שקיבלת ב"מולדת חברה ואזרחות" וליישומה. נא סמך/י לגבי כל היגד את מידת הסכמתך עמו.

	כלל לא נכון	נכון במידה מועטה	נכון במידה רבה	נכון במידה רבה מאוד
עמדות הקשורות להשתלמות				
1.	1	2	3	4
החוויה שלי מההשתלמות הייתה טובה				
2.	1	2	3	4
אני משתמש/ת בחומרים שחולקו או עובדו בהשתלמות				
3.	1	2	3	4
אני מחפש/ת דרכים נוספות (מעבר למה שקיבלתי בהשתלמות) ללמד את החומר				
4.	1	2	3	4
מורה שלא עברה/ה השתלמות או הדרכה יתקשה/תתקשה ללמד את התכנית				
5.	1	2	3	4
בהשתלמות הייתה הפריה הדדית של רעיונות בין המשתתפים				
6.	1	2	3	4
בהשתלמות היה חסר השילוב של התכנית עם הנושאים הבית ספריים				
7.	1	2	3	4
חשוב שההשתלמות תלווה בהדרכה בית ספרית				
8.	1	2	3	4
ההשתלמות ענתה על צרכי המקצועיים				
9.	1	2	3	4
בכדי ללמד היטב את התכנית אני זקוק/ה להדרכה נוספת				
עמדות הקשורות לתכנית ויישומה				
10.	1	2	3	4
התכנית, כפי שהיא מוצגת במסמך - מובנת				
11.	1	2	3	4
המקצוע מולדת חברה ואזרחות הכרחי בסל המקצועות				
12.	1	2	3	4
אני זקוק/ה להתנסות רבה כדי ליישם היטב את התכנית				
13.	1	2	3	4
יהיה לי קשה ללמד את התכנית במסגרת השעות שהוקצו לי השנה				
14.	1	2	3	4
התכנית היא בעלת עומס רב של תכנים				
15.	1	2	3	4
אני רואה אתגר בהוראת המקצוע				
16.	1	2	3	4
התכנית השפיעה על דרכי ההוראה בהן אני נוקט/ת				
17.	1	2	3	4
התכנית השפיעה על דרכי ההערכה שאימצתי				
18.	1	2	3	4
חשוב שמורים נוספים בבית הספר יכירו את התכנית				

9. מהי לדעתך הדרך הנכונה ביותר, עבור מורה, ללמוד תכנית לימודים כזו? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. קריאה עצמאית של התכנית
2. קבלת הדרכה ממורה אחראית/נוסף/ת אשר עברה/ה השתלמות או הדרכה בעצמו/ה
3. קבלת הדרכה ממנהל/ת
4. קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית ספרי
5. קבלת הדרכה בית ספרית ממדריך/ה חיצוני/ת המתמחה בנושא
6. השתתפות בהשתלמות בנושא מחוץ לבית הספר
7. אחר: _____

ב. שאלות בנוגע ליישום התכנית

10. האם התחלת ללמד בשנת הלימודים הקודמת (תשס"ג) את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות'?

1. כן (בכיתות: ב' ג' ד') 2. לא

11. האם ובאיזה אופן תלמד/י את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' בתשס"ד? (ניתן לסמן יותר

מאפשרות אחת)

1. לא אלמד השנה את המקצוע מולדת חברה ואזרחות
 2. אלמד בכיתות ב'. מספר הכיתות: _____
 3. אלמד בכיתות ג'. מספר הכיתות: _____
 4. אלמד בכיתות ד'. מספר הכיתות: _____
 5. אחר: _____
- מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____
- מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____
- מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____

12. האם פיתחתם בבית הספר תלב"ס (תכנית לימודים בית ספרית) בנושא מולדת חברה ואזרחות? 1. כן 2. לא

13. אם בית הספר בו את/ה מלמד/ת אינו מיישם את התכנית השנה, סמך/י מדוע. (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

1. מנהל/ת בית הספר אינו מעוניין/ת ביישום התכנית
2. אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית
3. צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית
4. בבית הספר מלמדים ברוח התכנית כבר שנים ולכן אין צורך בתכנית חדשה
5. סדרי עדיפויות במסגרת שעות התקן
6. "הוראות מגבוה" מונעים מאתנו ליישמה השנה
7. אחר: _____

14. אם את/ה מחזיק/ה בתפקיד נוסף במסגרת הוראת המקצוע? 1. כן 2. לא
אם כן, מהו?

1. רכז/ת המקצוע בשכבה
2. רכז/ת המקצוע בבית הספר
3. מדריך/ת המקצוע בבית הספר
4. מדריך/ת המקצוע מחוץ לבית הספר
5. תפקיד אחר: _____

15. נראה כי הוראת התכנית 'מולדת חברה ואזרחות' מציבה בפני המורים חידושים שונים.
נא דרג/י את רמת הקושי שעשוי ליצור עבורך כל אחד מהחידושים הללו:

קשה במידה רבה מאוד	קשה במידה רבה	קשה במידה בינונית	קשה במידה מועטה	כלל לא קשה	החידוש הצפוי
5	4	3	2	1	1. הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב
5	4	3	2	1	2. שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית
5	4	3	2	1	3. ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)
5	4	3	2	1	4. יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה
5	4	3	2	1	5. שימוש באמצעי הוראה מגוונים
5	4	3	2	1	6. אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור
5	4	3	2	1	7. בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה
5	4	3	2	1	8. קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים
5	4	3	2	1	9. שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים
5	4	3	2	1	10. התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים

16. האם לדעתך טווח השנים (בי-ד') שנקבע להוראת התכנית הוא בר ביצוע?
1. כן, בהחלט 2. בשלב זה קשה לי לדעת 3. אני בטוח/ה שהטווח אינו מספיק

17. כיצד בחרת אילו נושאים ללמד בשנת הלימודים תשס"ד? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
1. בחירה על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע
 2. בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי של בית הספר
 3. בחירה בנושאים שנלמדו בהשתלמות
 4. בחירה על סמך ניסיון אישי של הוראת הנושאים
 5. בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר
 6. אחר: _____

18. ברשימה הבאה מופיעים מספר אמצעי הוראה בהם מקובל להסתייע במהלך ההוראה בכיתה. נא סמן/י לגבי כל אחד מהם את תדירות השימוש, בהוראתך את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות'.

	שימוש בתדירות גבוהה מאוד	שימוש בתדירות גבוהה	שימוש בתדירות בינונית	שימוש בתדירות נמוכה	כלל לא משתמש/ת	
1.	5	4	3	2	1	אינטרנט
2.	5	4	3	2	1	תקליטורים רלוונטיים לתחום התוכן
3.	5	4	3	2	1	מפות
4.	5	4	3	2	1	עיתונות
5.	5	4	3	2	1	סרטי וידאו
6.	5	4	3	2	1	מקורות מידע היסטוריים
7.	5	4	3	2	1	סיפורי משפחות (זכרונות ו/או תמונות)
8.	5	4	3	2	1	ספרות עזר (אנציקלופדיות וכיו"ב)
9.	5	4	3	2	1	תמונות וצילומים
10.	5	4	3	2	1	הרצאות של מרצה חיצוני
11.	5	4	3	2	1	סיורים מחוץ לכיתה
12.	5	4	3	2	1	אחר: _____

ג. המטרות ותחומי הדעת של התכנית (מומלץ ל"הצטייד" בתכנית עצמה, לשם מילוי חלק זה)

תכנית הלימודים החדשה מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. בחלק זה נרצה לשמוע את חוות דעתך בנוגע לתחומי התוכן ולמטרות שהתכנית כוללת.

19. התכנית מורכבת, כידוע לך, מצירים ומודולות. נא רשום/רשמי לגבי כל אחת מהמודולות את תשובותיך במספר היבטים על פי המשמעות הבאה:

1 = במידה מועטה ביותר 2 = במידה מועטה 3 = במידה רבה 4 = במידה רבה מאוד

ההשתלמות סייעה לי בהוראת הנושא	אני עצמאית/ בבניית מערכי שיעור	התנסיתי בהוראת הנושא בכיתה	אני שולט/ת בתכנים	שם המודולה
				הציר: לחיות בסביבות משתנות
				1. סביבות חיים שונות
				2. שינויים סביבנו
				3. שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן
				4. שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד
				הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל
				5. אני וזולתי
				6. מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל
				7. כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?
				8. אנחנו שומרים על החוקים
				9. מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה
				10. איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל
				הציר: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל - למגזר היהודי
				11. סיפורי תולדות המשפחה
				12. סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה
				13. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				14. סיפורי אתרים יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה
				15. (נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר העברי וביצירה החזותית
				הציר: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר הערבי
				16. סיפורי תולדות המשפחה
				17. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				18. המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ
				19. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל
				הציר: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל - למגזר הדרוזי
				20. סיפורי תולדות המשפחה
				21. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
				22. החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל
				23. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

20. מה, לדעתך, חסר בתכנית הלימודים (כגון: תחומי דעת, נושאים, עקרונות, ערכים)?

21. מטרת תכנית הלימודים 'מולדת חברה ואזרחות' מאורגנת סביב מוקדי עניין. מתוך ידיעה שהזמן שניתן להקדיש להן הוא מוגבל, נא סמני/י לגבי כל מוקד עניין את רמת ההתמקדות שצריכה להינתן לו, באופן יחסי, בהוראת המקצוע.

מוקדי העניין	התמקדות מועטה ביותר	התמקדות מועטה	התמקדות בינונית	התמקדות רבה	התמקדות רבה מאוד
1. מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית	1	2	3	4	5
2. מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב-תרבותית במדינת ישראל	1	2	3	4	5
3. אהבת הארץ ו"אכפתיות למתרחש" במדינה	1	2	3	4	5
4. המסגרות הארגוניות של החברה	1	2	3	4	5
5. מעורבות חברתית-אזרחית	1	2	3	4	5
6. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים	1	2	3	4	5
7. קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי	1	2	3	4	5
8. התמצאות ותפקוד בסביבה	1	2	3	4	5
9. שמירת הסביבה וטיפוחה	1	2	3	4	5
10. טיפוח מיומנויות וכישורים	1	2	3	4	5

22. האם קיים נושא/עניין בתכנית המעורר בך התנגדות? מדוע?

ולבסוף, הרשה/י לנו לשאול אותך מספר שאלות רקע, לצורך עיבודים סטטיסטיים:

1. מין: 1. זכר 2. נקבה

2. שנות ותק בהוראה:

1. פחות מ-5 שנים 2. 6-10 שנים 3. 11 שנים ומעלה

3. שנות ותק בהוראת המקצוע מולדת וחברה:

1. פחות מ-5 שנים 2. 6-10 שנים 3. 11 שנים ומעלה

4. השכלה (ציין את השלב הגבוה ביותר של השכלתך. יש לציין רק דרגת השכלה אחת)

1. תואר ראשון 2. תואר שני 3. תואר שלישי 4. אחר: _____

תודה על שיתוף הפעולה

נספח 7

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

מולדת חברה ואזרחות

ריאיון עם מורה שהשתתפה בהשתלמות מורים מובילים (עתודאי הדרכה)

טבת-שבט תשס"ד/ינואר 2004

למראינת - דברי פתיחה, לפני הריאיון:

תכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' (תשס"ג) הופצה בדצמבר 2002 למערכת החינוך כתכנית לימודים רשמית ומחייבת לכיתות ב'-ד' במגזר היהודי, הערבי והדרוזי.

התכנית מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים הוחלט ללוות את תהליך החשיפה וההטמעה של התכנית בבתי-הספר בפעולת הערכה. מטרת פעולת הערכה היא לעמוד על טיבו של תהליך ההטמעה, כשהמוקד הוא שיפור התהליך והתאמתו לצורכי המורים והתלמידים. מכון הנרייטה סאלד זכה במכרז למתן שירותי הערכה והוא נתבקש לאסוף, לרכז ולנתח את המידע, כך שיוכל לשמש את אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים.

בשנת הלימודים תשס"ג השתתפת בהשתלמות מורים מובילים בנושא תכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' ואנו מעוניינים לקבל את חוות דעתך בנושאים שונים הקשורים להשתלמות, לתכנית ולהטמעתה.

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה ומקווים שתוכלי בעתיד ליהנות מפירות המחקר.

למראינת:

השאלות מוקראות בקול והסימון והכתיבה על הטופס נעשים בהתאמה לתשובות שנאמרות על ידי המורה.

א. פרטי רקע

תאריך: _____
שם המרואיין/ת: _____ שם ביי"ס: _____
מחוז: _____ פיקוח: _____
שנות ותק בהוראה: _____, בהוראת המקצוע מולדת חברה: _____

ב. שאלות הקשורות להשתלמות

1. מי היה הגורם שיזם את השתתפותך בהשתלמות?

1. יוזמה אישית שלי	4. יוזמת מדריך/ה חיצונית
2. יוזמת המנהל/ת	5. יוזמת הפיקוח או הרשות המקומית
3. יוזמת מורים בבית הספר	6. יוזמת הורים
7. אחר: _____	

2. נסי להעריך באילו היבטים ההשתלמות תרמה לך?

(למראינת: להפנות אל המורה את רשימת האפשרויות)

1. הבנת התכנים הכלולים בתכנית
2. הבנת מבנה התכנית - "התמצאות בה"
3. הבנת הקשר בין התפיסה הרעיונית (מטרות ועקרונות) לבין התכנים שבמודולות
4. העשרת הידע במגוון תחומים חדשים
5. שילוב בין תחומי הדעת השונים הכלולים בתכנית
6. הגברת המוטיבציה להוראת המקצוע
7. הגברת הביטחון בהוראת המקצוע
8. מתן כלים יישומים להוראת המקצוע
9. פיתוח עצמי של דרכים להוראת התכנית
10. שיפור איכות ההוראה באופן כללי
11. אחר: _____

3. האם, לדעתך, הדרך של הכשרת מורים מובילים הנה אפקטיבית להטמעת התכנית ויישומה? מדוע?

4. נסי לאתר את נקודות החולשה בהשתלמות שבה השתתפת, וצייני כיצד ניתן לשפרן לדעתך?

בסיומה של ההשתלמות התבקשת להגיש עבודה שבמסגרתה היה עלייך לתכנן יחידת הוראה על פי התכנית החדשה. בשאלות הבאות ברצוננו לשמוע את התייחסותך לעבודה שהגשת:

5. נסי לסכם, במה תרמה לך העבודה (מבחינת הבנת התכנית, העמקה בתחומי דעת, יישומה)?

6. במידה ויישמת בכיתה את הרעיונות שבעבודה, מהן מסקנותייך מהתנסות זו?

ג. שאלות הקשורות ליישום התכנית בכיתות ובבית הספר בו את מלמדת

לפנייך מספר שאלות הנוגעות "לחוות דעתך וליחסך אל התכנית הן כמורה בכיתה והן כמורה מובילה בצוות.

כמורה בכיתה

7. האם לימדת את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' בשנת הלימודים הקודמת (תשס"ג)?

1. כן (בכיתות: ב' ג' ד') 2. לא

8. האם ובאיזה אופן את מלמדת את המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' בתשס"ד (באילו דרגות כיתה את מלמדת וכמה שעות מוקצות לך, בממוצע, לכל כיתה)?

1. לא אלמד השנה את המקצוע מולדת חברה ואזרחות

{	2. כיתות ב': מספר הכיתות: _____
	3. כיתות ג': מספר הכיתות: _____
	4. כיתות ד': מספר הכיתות: _____
	5. אחר: _____
	(מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____)
1. מספר שעות שבועיות ממוצעות לכיתה: _____	

9. כיצד נעשתה בחירת הנושאים הנלמדים בשנת הלימודים תשס"ד?

1. בחירה על סמך החלטה משותפת של צוות מורי המקצוע

2. בחירה בנושאים הקשורים לנושא המרכזי של בית הספר

3. בחירה בנושאים שנלמדו בהשתלמות

4. בחירה על סמך ניסיון אישי בהוראת הנושאים

5. בחירה בנושאים המסקרנים והמאתגרים ביותר

6. אחר: _____

10. תארי כיצד את כמורה מיישמת את התכנית בכיתות (שיטות הוראה, תכנים, דרכי הערכה)?

11. כיצד התגברת על היעדר חומרי הוראה? האם וכיצד ההשתלמות סייעה בנושא זה?

12. מתוך מודעות לכך שהטמעת התכנית עשויה לעורר קשיים בקרב המורים, נבקש בשאלות הבאות לקבל את חוות דעתך בנוגע למספר חידושים. נא דרגי את רמת הקושי שיוצר עבורך כל אחד מהם (למראינת: יש להפנות למורה את הרשימה)

החידוש הצפוי	קשה כלל לא קשה	קשה במידה מועטה	קשה במידה בינונית	קשה במידה רבה	קשה במידה רבה מאוד
1. הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב	1	2	3	4	5
2. שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית	1	2	3	4	5
3. ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)	1	2	3	4	5
4. יצירתיות וגיוון בדרכי הוראה	1	2	3	4	5
5. אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור	1	2	3	4	5
6. פיתוח עצמאי של חומרי למידה	1	2	3	4	5
7. שימוש באמצעי הוראה-למידה מגוונים	1	2	3	4	5
8. בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה	1	2	3	4	5
9. קידום תהליכי למידה עצמאים של התלמיד	1	2	3	4	5
10. שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים	1	2	3	4	5
11. התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים	1	2	3	4	5
12. אחר:	1	2	3	4	5

13. בהתייחסות לכיתות בהן את מלמדת את המקצוע, נסי לסכם כיצד מגיבים תלמידייך לתכנית? (מבחינת, תכנים, רמה, קשיים).

כמורה מובילה

14. האם את מחזיקה בתפקיד נוסף, במסגרת הוראת המקצוע? 1. כן 2. לא
אם כן, מהו?

1. רכזת המקצוע בשכבה/בבית הספר

2. מדריכה אזורית למקצוע

3. תפקיד אחר: _____

15. האם התפקיד אותו את ממלאת במסגרת הוראת המקצוע עונה על ציפיותיך? 1. כן 2. לא
מדוע?

16. האם נעשו שינויים במערך בית הספר שבו את מלמדת לקראת יישום התכנית (מערכת שעות, שיבוץ מורים, פעילויות בית ספריות וכיו"ב)? 1. כן 2. לא
אם כן, מהם ומהי תרומתך לשינויים אלה?

17. כיצד את רואה את תפקידך כמובילת התכנית?

18. איך התרשמת שהמורים, עימם את בקשר, מקבלים את התכנית?

18. מהם הקשיים בהם הם נתקלים?

ד. המטרות ותחומי הדעת של התכנית

תכנית הלימודים החדשה מהווה חידוש ושינוי מבחינת התפיסה הקוריקולרית שבה ומבחינת תחומי הידע שהיא כוללת. בחלק זה נרצה לשמוע את חוות דעתך בנוגע לתחומי התוכן והמטרות שהתכנית כוללת. (למראינת, להשאיר חלק זה למילוי עצמי של המרואיין)

19. התכנית בנויה מצירים ומודולות שמהם ניתן לבנות ולתכנן את יחידות ההוראה-למידה בהתאם לבית הספר ולאני המאמין שלו. נא רשום/רשמי לגבי כל אחת מהמודולות את תשובותיך במספר היבטים על פי המשמעות הבאה:

1 = במידה מועטה ביותר 2 = במידה מועטה 3 = במידה רבה 4 = במידה רבה מאוד

שם המודולה	אני שולטת/ת בתכנים	הנושא בכיתה	מערכי שיעור	בהוראת הנושא	ההשתלמות סייעה לי בהוראת הנושא	אני עמאית/ת בבניית מערכי שיעור
הציר: לחיות בסביבות משתנות						
1. סביבות חיים שונות						
2. שינויים סביבנו						
3. שינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן						
4. שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד						
הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל						
5. אני וזולתי						
6. מי הם האזרחים והתושבים במדינת ישראל						
7. כיצד אפשר להתמודד עם בעיות וסוגיות שנגזרות ממחלוקות בין אוכלוסיות שונות?						
8. אנחנו שומרים על החוקים						
9. מערכות חברתיות וארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה						
10. איך ראוי להתנהג כחברים בחברה וכאזרחים במדינת ישראל						
הציר: משפחות וישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל – למגזר היהודי						
11. סיפורי תולדות המשפחה						
12. סיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת המדינה						
13. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים						

המשך השאלון בעמ' הבא

שם המודולה	אני שולטת/ת בתכנים	התנסיתי בהוראת הנושא בכיתה	אני עצמאית/ת בבניית מערכי שיעור	ההשתלמות סייעה לי בהוראת הנושא
14. סיפורי אתרים יישובים, מקומות, מפעלים ואישים – בדרך למדינת ישראל ובהקמתה				
15. (נספח): בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית – בזמר בעברי וביצירה החזותית				
16. סיפורי תולדות המשפחה				
17. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים				
18. המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ				
19. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל				
20. סיפורי תולדות המשפחה				
21. תולדות היישוב שבו חיים הלומדים				
22. החיים ביישובי הדרוזים בארץ בתקופת הקמת מדינת ישראל				
23. החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל				

20. מטרות תכנית הלימודים "מולדת חברה ואזרחות" מאורגנות סביב מוקדי עניין. נא סמני לגבי כל אחד מהם את מידת המיקוד שצריכה להינתן לו בהוראת המקצוע.

מוקדי העניין	התמקדות מועטה ביותר	התמקדות מועטה	התמקדות בינונית	התמקדות רבה	התמקדות רבה מאוד
1. מדינת ישראל - מדינה יהודית ודמוקרטית	1	2	3	4	5
2. מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב תרבותית במדינת ישראל	1	2	3	4	5
3. אהבת הארץ ו"אכפתיות למתרחש" במדינה	1	2	3	4	5
4. המסגרות הארגוניות של החברה	1	2	3	4	5
5. מעורבות חברתית-אזרחית	1	2	3	4	5
6. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים	1	2	3	4	5
7. קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי	1	2	3	4	5
8. התמצאות ותפקוד בסביבה	1	2	3	4	5
9. שמירת הסביבה וטיפוחה	1	2	3	4	5
10. טיפוח מיומנויות וכישורים	1	2	3	4	5

21. מה דעתך על התדריך היישומי (האם הוא מסייע למורים, באיזו מידה הוא חיוני, האם הוא מגביל ומדוע)?

22. מה, לדעתך, חסר בתכנית הלימודים (כגון: תחומי דעת, נושאים, עקרונות, ערכים)?

23. לאור התנסותך בהוראת התכנית, נסי להעריך מה היית מעוניינת לשפר במרכיבים הקיימים בה?

נספח 8

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שאלון היערכות טלפוני למנהלים - לא מודרכים

תמוז-אב תשס"ג / יולי 2003

למראינת - דברי פתיחה לפני הריאיון:

בדצמבר השנה הופצה מטעם משרד החינוך תכנית הלימודים החדשה: "מולדת חברה ואזרחות". האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים מעוניין ללמוד כיצד נערכים לקראתה בתי הספר. לשם כך, נודה לך אם תוכל לענות לנו על מס' שאלות קצרות, הקשורות לנושא. (ניתן להדגיש כי הנתונים יהיו חסויים).

א. שאלות הקשורות למידת ההיכרות של המנהלים עם תכנית הלימודים

1. מתי קיבלת את התכנית מולדת חברה ואזרחות?

1. עדיין לא קיבלתי את התכנית

2. קיבלתי את התכנית עוד לפני שהופצה רשמית (דצמבר 2003)

3. קיבלתי את התכנית כשהופצה לכל בתי הספר

2. האם נחשפת לתכנית, לפני שקיבלת אותה? אם כן – באיזה אופן? (אפשר לסמן כמה אפשרויות)

1. לא נחשפתי אליה

2. נחשפתי אליה דרך הפיקוח

3. נחשפתי אליה דרך הצוות שלי (אחד ממורי בית הספר)

4. אחת המדריכות בבית הספר סיפרה לי על התכנית

5. השתתפתי במפגש חשיפה לתכנית

6. נחשפתי אליה באמצעות חוזר מנכ"ל

7. אחר _____

3. מיהם האנשים מצוות בית הספר שנחשפו לתכנית? (אפשר לסמן כמה אפשרויות)

1. אף אחד עדיין לא נחשף אליה

2. אחד ממחנכי/ות הכיתות נחשף/ה אליה

3. אחד ממרכזי המקצוע / אחד ממורי אשכול חברה

4. אחר _____

4. היכן נחשפו לתכנית אנשי הצוות?

1. אינני יודע

2. בבית הספר

3. בהשתלמויות

4. באמצעות מורים אחרים

5. דרך תכניות אחרות

6. אחר _____

5. כיצד פעלת כשקיבלת את התכנית?

1. עדיין לא הספקתי להתייחס/להגיב אליה

2. העברתי אותה לרכז/ת המקצוע/השכבה

3. העברתי אותה למורי/ות המקצוע

4. קודם כל כינסתי ישיבת צוות כי: _____

5. אחר _____

ב. שאלות הקשורות להיערכות בית הספר לתכנית הלימודים

6. מתי ובאלו צעדים נקטת לשם יישום התכנית בבית הספר?

1. לא נערכתי ליישומה בשנת הלימודים תשס"ד

2. נעסוק בה בימי ההיערכות בקיץ (לקראת תשס"ד) (עברו לשאלה 8)

3. התחלנו כבר השנה ביישום התכנית בכיתות (עברו לשאלה 8)

7. מהן הסיבות שבעטיין לא נערכת ליישום התכנית בשנה הבאה? (אפשר לסמן כמה אפשרויות)

1. הבנתי שהתכנית איננה מחייבת

2. אין צוות מיומן דיו שיוכל ליישם את התכנית

3. סדרי עדיפויות של תקציב ו/או שעות מונעים מאתנו ליישם את התכנית

4. צוות בית הספר הביע חוסר עניין בתכנית

5. אני מתנגד/ת לעקרונות הרעיוניים של התכנית

6. אנו מלמדים ברוח התכנית כבר שנים ולכן אין צורך בתכנית חדשה

7. אחר _____

(למראינות : מי שעונה על שאלה 7 עובר לשאלה 14)

8. כמה שעות שבועיות אתה מתכוון להקצות לתכנית בשנה הבאה?

1. פחות מ-3 שעות

2. 3 שעות

3. יותר מ-3 שעות

4. כל מורה תבחר/יבחר כרצונה/כרצונו את מספר השעות לעיסוק בתכנית

5. לא יוקצו לתכנית שעות בשנת הלימודים הקרובה

9. כמה שעות שבועיות דרושות לדעתך להוראת התכנית? _____
10. באילו דרכים יוכשרו המורים בבית ספרך ליישום התכנית (אפשר לסמן כמה אפשרויות)
1. אחד מימי ההיערכות בקיץ יוקדש לנושא
 2. ישיבות צוות מיוחדות תוקדשנה לכך (כמה? _____)
 3. מורי המקצוע יצטרכו לקרוא את התכנית
 4. חלק מהמורים ישתתפו בהשתלמויות בפסג"ה
 5. תתקיים הדרכה בית ספרית
 6. אני ואולי איש/אשת צוות נוסף/ת נשתתף ביום חשיפה לתכנית
 7. יהיה מורה מרכז/ת שיכשיר את המורים האחרים
 8. אחר _____
-
11. באופן כללי, מהי לדעתך הדרך הנכונה ביותר למורה ללמוד (בעצמו) תכנית כזו?
1. קבלת הדרכה בית ספרית אישית
 2. קיום ישיבות צוות עם המדריכה
 3. קבלת הנחייה ממורה אחראי נוסף אשר עבר השתלמות או הדרכה בעצמו/ה
 4. קיום ישיבות עצמאיות של צוות המורים הבית ספרי
 5. קריאה עצמאית של התכנית
 6. אחר _____
-
12. האם בכוונתכם לפתח תכנית לימודים בית ספרית (תלב"ס) בנושא מולדת חברה ואזרחות?
1. כן 2. לא
- אם כן, כיצד, לדעתך, צריכים המורים בבית ספרך לתכנן את מערכי השיעור?
 1. כל מורה תתכנן את מערכי השיעור בעצמה
 2. מערכי השיעור יוכנו באופן אחיד על ידי כל מורי התכנית (כיתות ב'-ד)
 3. המורים מכל שכבה (ב'ג/ד') יכינו את מערכי השיעור באופן אחיד לשכבה
 4. אין לי עמדה בעניין
 5. אחר _____
-
13. במידה ומתוכננות להתקיים בבית ספרך ישיבות בימי היערכות או במועד אחר לתכנון יישום התכנית לשנה הבאה: מתי יתקיימו? מיהו/מיהי איש/אשת הקשר אֶת/אֶתה נוכל לדבר:
-
-
-

לקראת סיום יש לנו מספר שאלות כלליות הנוגעות לעמדותיך כלפי התכנית וכלפי נושאים אחרים הקשורים בה.

14. התכנית מציבה למורים חידושים שונים. אנא דרג/י את רמת הקושי שעלול לדעתך ליצור כל אחד מהחידושים הללו עבור המורה וצוות בית הספר:

החידוש הצפוי	כלל לא קשה	קשה במידה מועטה	קשה במידה בינונית	קשה במידה רבה	קשה במידה רבה מאוד
1. מבנה מורכב של הטכסט בתכנית	1	2	3	4	5
2. הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב	1	2	3	4	5
3. השילוב בין תחומי הדעת למסגרת אינטגרטיבית	1	2	3	4	5
4. ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)	1	2	3	4	5
5. נקיטה בדרכי הוראה חדשות	1	2	3	4	5
6. היעדר עזרי הוראה	1	2	3	4	5
7. היעדר חומרי לימוד לתלמידים	1	2	3	4	5
8. עצמאות בתכנון מערכי שיעור	1	2	3	4	5
9. הוראה אינטגרטיבית	1	2	3	4	5
10. קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמיד	1	2	3	4	5
11. שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים	1	2	3	4	5

15. ההיגדים הבאים מתייחסים לתחומים שונים שנתפסים כתשתית להטמעה ויישום מוצלח של התכנית במולדת חברה ואזרחות. באיזו מידה מתקיימים בבית ספרך פעילויות בתחומים הללו?

	כלל לא מתקיים	מתקיים במידה מועטה	מתקיים במידה רבה	מתקיים במידה רבה מאוד
1. עיסוק בסוגיית הערכת תלמידים	1	2	3	4
2. פיתוח תכניות אינטגרטיביות	1	2	3	4
3. תרבות עבודה בצוותי מורים	1	2	3	4
4. תכנון לימודים עצמאי	1	2	3	4

16. ההיגדים הבאים כוללים דעות ועמדות שונות בנוגע לתכנית הלימודים החדשה. מהי מידת נכונותם לגביך?

נכון במידה רבה מאוד	נכון במידה רבה	נכון במידה מועטה	כלל לא נכון	
תשתית הכנה בבית הספר				
4	3	2	1	1. אני מכיר/ה את התכנים שבתכנית
4	3	2	1	2. המורים בבית הספר יתקשו ללמד לפי התכנית ללא השתלמות
4	3	2	1	3. המורים יזדקקו להדרכה
4	3	2	1	4. מורים נוספים, שאינם מלמדים את המקצוע יקראו את התכנית
4	3	2	1	5. המורים בבית הספר מביעים עניין בתכנית
4	3	2	1	6. התאמת התכנית לאוכלוסיית הלומדים בבית הספר תהיה מורכבת
4	3	2	1	7. התאמת התכנית לדגשים שלנו בבית הספר תהיה מורכבת
עמדות כלליות בנוגע לתכנית				
4	3	2	1	8. חשוב שאני כמנהל/ת אכיר את תכני התכנית
4	3	2	1	9. התכנית מייצגת את השונות בחברה הישראלית
4	3	2	1	10. המקצוע מולדת חברה ואזרחות הכרחי בסל המקצועות
4	3	2	1	11. הדרך לשילוב תחומי הדעת בתכנית היא נכונה
4	3	2	1	12. תכנית הלימודים כפי שהיא מוצגת במסמך הינה מובנת
4	3	2	1	13. חשוב שמורים ישתתפו בהשתלמויות בתכנית
4	3	2	1	14. בכדי להבין את התכנית יש לשבת בצוות

ג. שאלות רקע

17. כמה שנים את/ה מנהל/ת בית הספר?

1. שנה ראשונה

2. 2-5 שנים

3. 6-9 שנים

4. 10 שנים ומעלה

18. פרטים לגבי מספר הכיתות והמורים בכל שכבה (למראיינת, יש למלא את הטבלה הבאה):

כיתות ב'	כיתות ג'	כיתות ד'
מספר הכיתות בשכבה		
מספר הכיתות שילמדו את המקצוע		
מספר המורים שילמדו את המקצוע		

19. האם יש רכז/ת למקצוע 'מולדת חברה ואזרחות'?

1. כן, יש רכז מקצוע בכל שכבה

2. כן, יש רכז אחד בית ספרי

3. לא

4. אחר _____

נספח 9

התפלגויות מפורטות של תשובות מורים מודרכים ומורים משתלמים

לוח 1: עמדות הקשורות להדרכה – התפלגות מורים מודרכים

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	עמדות כלפי ההדרכה				
			נכון במידה רבה מאוד (4)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה מועטה (2)	כלל לא נכון (1)	
0.5	3.4	17	6 (35%)	11 (65%)	0 (0%)	0 (0%)	אני משתמש/ת בחומרים עליהם עבדנו בהדרכה
0.6	3.1	20	5 (25%)	12 (60%)	3 (15%)	0 (0%)	החווייה שלי מההדרכה הייתה טובה
1.0	3.1	19	9 (47%)	5 (26%)	3 (16%)	2 (11%)	חשוב שההדרכה תהיה מלווה בהשתלמות
0.8	3.0	20	5 (25%)	10 (50%)	4 (20%)	1 (5%)	בהדרכה הייתה הפרייה הדדית של רעיונות בין אנשי הצוות
1.0	2.8	19	6 (32%)	4 (21%)	8 (42%)	1 (5%)	מורה שלא עבר/ה הדרכה או הדרכה יתקשה/תתקשה ללמד את התכנית
0.7	2.8	18	3 (15%)	9 (50%)	6 (33%)	0 (0%)	ההדרכה ענתה על צרכי המקצועיים
0.9	2.6	19	4 (21%)	5 (26%)	9 (47%)	1 (5%)	אני מחפש/ת דרכים נוספות (מעבר למה שקיבלתי בהדרכה) ללמד את החומר
0.9	2.3	20	2 (10%)	4 (20%)	11 (55%)	3 (15%)	בכדי ללמד היטב את התכנית אני זקוק/ה להדרכה נוספת
1.1	2.1	17	2 (12%)	5 (29%)	3 (18%)	7 (41%)	בהדרכה היה חסר מפגש עם מורים מבתי ספר אחרים

לוח 2: רמת הקושי שמעוררים החידושים – התפלגות עמדות מורים מודרכים

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	קשה במידה רבה מאוד (5)	קשה במידה רבה (4)	קשה במידה בינונית (3)	קשה מועטה (2)	כלל לא קשה (1)	החידוש הצפוי
1.2	2.6	19	1 (5%)	3 (16%)	7 (37%)	3 (16%)	5 (26%)	בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה
0.9	2.3	19	0 (0%)	2 (11%)	6 (32%)	7 (37%)	4 (21%)	התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים
0.7	2.2	19	0 (0%)	0 (0%)	8 (42%)	8 (42%)	3 (16%)	שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים
1.0	2.1	17	0 (0%)	2 (12%)	4 (24%)	5 (29%)	6 (35%)	ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)
1.1	2.1	19	0 (0%)	3 (16%)	4 (21%)	5 (26%)	7 (37%)	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים
0.8	2.0	19	0 (0%)	0 (0%)	7 (37%)	6 (32%)	6 (32%)	הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות היישוב
0.8	2.0	19	0 (0%)	1 (5%)	4 (21%)	9 (47%)	5 (26%)	שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית
1.0	2.0	19	0 (0%)	2 (11%)	4 (21%)	7 (37%)	6 (32%)	יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה
0.8	2.0	19	0 (0%)	0 (0%)	6 (32%)	6 (32%)	7 (37%)	שימוש באמצעי הוראה מגוונים
0.8	1.7	18	0 (0%)	0 (0%)	4 (22%)	4 (22%)	10 (56%)	אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור

לוח 3: ההתמקדות במוקדי העניין של התכנית – התפלגות מורים מודרכים

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	מידת ההתמקדות					מוקדי עניין
			רבה מאוד (5)	רבה (4)	בינונית (3)	מועטה (2)	מועטה ביותר (1)	
0.7	4.6	17	12 (71%)	3 (18%)	2 (12%)	0 (0%)	0 (0%)	שמירת הסביבה וטיפוחה
0.8	4.5	17	11 (65%)	3 (18%)	3 (18%)	0 (0%)	0 (0%)	אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש
0.6	4.4	17	8 (47%)	8 (47%)	1 (6%)	0 (0%)	0 (0%)	מעורבות חברתית-אזרחית
1.1	4.2	17	9 (53%)	5 (29%)	2 (12%)	0 (0%)	1 (6%)	קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי
0.9	4.2	17	7 (41%)	7 (41%)	2 (12%)	1 (6%)	0 (0%)	התמצאות ותפקוד בסביבה
0.9	4.2	16	7 (44%)	6 (38%)	2 (13%)	0 (0%)	1 (6%)	טיפוח מיומנויות וכישורים
0.9	3.8	16	3 (19%)	7 (44%)	5 (31%)	1 (6%)	0 (0%)	מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב תרבותית
1.0	3.7	16	4 (25%)	5 (31%)	5 (31%)	2 (13%)	0 (0%)	מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית
0.9	3.5	17	2 (12%)	8 (47%)	4 (24%)	3 (18%)	0 (0%)	הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים
1.0	3.4	16	3 (19%)	4 (25%)	6 (38%)	3 (19%)	0 (0%)	המסגרות הארגוניות של החברה

לוח 4: עמדות המורים כלפי ההשתלמות

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	נכון במידה רבה מאוד	נכון במידה רבה	נכון במידה מועטה	כלל לא נכון	
0.8	3.3	40	18 (45%)	17 (43%)	4 (10%)	1 (3%)	החוויה שלי מההשתלמות הייתה טובה
1.0	3.2	40	20 (53%)	9 (24%)	5 (13%)	4 (11%)	חשוב שההשתלמות תלווה בהדרכה בית ספרית
0.8	3	40	9 (23%)	20 (51%)	9 (23%)	1 (3%)	אני מחפשת/דרכים נוספות (מעבר למה שקיבלתי בהשתלמות) ללמד את החומר
0.8	3	40	11 (28%)	18 (45%)	10 (25%)	1 (3%)	בהשתלמות הייתה הפריה הדדית של רעיונות בין המשתתפים
0.7	2.7	40	6 (15%)	19 (46%)	14 (37%)	2 (5%)	ההשתלמות ענתה על צרכי המקצועיים
0.9	2.6	40	8 (20%)	10 (25%)	18 (45%)	4 (10%)	אני משתמשת/בחומרים שחולקו או עובדו בהשתלמות
1	2.6	40	9 (23%)	10 (25%)	16 (40%)	5 (12%)	מורה שלא עברה/השתלמות או הדרכה יתקשה/תתקשה ללמד את התכנית
1	2.4	40	6 (15%)	12 (30%)	15 (38%)	7 (18%)	בכדי ללמד היטב את התכנית אני זקוק/ה להדרכה נוספת
1.1	2.3	40	7 (18%)	9 (23%)	12 (30%)	12 (30%)	בהשתלמות היה חסר השילוב של התכנית עם הנושאים הבית-ספריים

לוח 5: עמדות כלפי החידושים הצפויים - התפלגות מורים משתלמים

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	קשה במידה רבה מאוד (5)	קשה במידה רבה (4)	קשה במידה בינונית (3)	קשה במידה מועטה (2)	כלל לא קשה (1)	החידוש הצפוי
0.9	2.8	37	1 (3%)	6 (16%)	15 (41%)	13 (35%)	2 (5%)	קידום תהליכי למידה עצמיים של התלמידים
0.9	2.6	36	1 (3%)	2 (6%)	18 (50%)	10 (28%)	5 (14%)	בקיאות במבנה התכנית לשם תכנון עצמאי של ההוראה
1	2.4	36	1 (3%)	3 (9%)	11 (31%)	14 (39%)	7 (19%)	ארגון לימודים מודולרי (אפשרות בחירה בין מודולות בתכנית)
1	2.4	39	0 (0%)	6 (15%)	11 (28%)	15 (39%)	7 (18%)	התאמת התכנית לאוכלוסיית התלמידים
0.7	2.3	37	0 (0%)	2 (5%)	11 (31%)	20 (54%)	4 (11%)	שילוב של תחומי דעת למסגרת הוראה אינטגרטיבית
0.7	2.2	37	0 (0%)	1 (3%)	11 (30%)	20 (54%)	5 (14%)	שימוש בשיטות ובכלי הערכה מגוונים
0.9	1.9	37	0 (0%)	1 (3%)	9 (24%)	12 (32%)	15 (41%)	שימוש באמצעי הוראה מגוונים
0.9	1.9	38	0 (0%)	1 (3%)	10 (27%)	10 (27%)	16 (43%)	אוטונומיה בתכנון מערכי שיעור
0.8	1.8	39	0 (0%)	1 (3%)	6 (16%)	15 (39%)	17 (44%)	הוראת נושאים חדשים כגון: אזרחות ותולדות הישוב
0.8	1.8	38	0 (0%)	2 (5%)	4 (11%)	17 (45%)	15 (39%)	יצירתיות וגיוון בשיטות הוראה

לוח 6: התמקדות במוקדי העניין של התכנית – התפלגות עמדות משתלמים

ס"ת	ממוצע	סה"כ משיבים	מידת ההתמקדות					מוקדי עניין
			רבה מאוד (5)	רבה (4)	בינונית (3)	מועטה (2)	מועטה ביותר (1)	
0.8	4.4	30	17 (57%)	10 (33%)	2 (7%)	1 (3%)	0 (0%)	שמירת הסביבה וטיפוחה
0.8	4.3	30	13 (43%)	14 (47%)	1 (3%)	2 (7%)	0 (0%)	אהבת הארץ ואכפתיות למתרחש
0.8	4.1	30	11 (37%)	12 (40%)	6 (20%)	1 (3%)	0 (0%)	טיפוח מיומנויות וכישורים
0.9	4	29	9 (31%)	13 (45%)	4 (14%)	3 (10%)	0 (0%)	קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי
0.9	4	30	11 (37%)	12 (40%)	6 (20%)	0 (0%)	1 (3%)	התמצאות ותפקוד בסביבה
0.8	3.9	30	8 (27%)	13 (43%)	8 (27%)	1 (3%)	0 (0%)	מעורבות חברתית-אזרחית
1.1	3.8	30	8 (27%)	14 (47%)	4 (13%)	2 (7%)	2 (7%)	מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית
0.9	3.5	30	4 (13%)	12 (40%)	10 (33%)	4 (13%)	0 (0%)	מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב תרבותית
0.6	3.5	29	1 (3%)	13 (45%)	14 (48%)	1 (3%)	0 (0%)	המסגרות הארגוניות של החברה
0.9	3.4	30	1 (3%)	15 (50%)	12 (40%)	0 (0%)	2 (7%)	הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים

נספח 10
טבלת מתאמים של עמדות מנהלים לא מודרכים כלפי התכנית וישומה

	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
בכדי להבין את התכנית יש לשבת בצוות	.057	.024	.105	.243*	.108	.118	.099	-.271**	-.060	.396**	.137	.029	-.034	אני מכיר את התכנים שבתכנית
להבין את התכנית יש לשבת בצוות	-.016	.117	-.052	-.021	-.133	-.067	-.060	.044	-.066	.152	.243*	.266**		אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.198*	.315**	-.085	.126	.128	.177	.064	.077	.164	.114	.193*			אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.155	.293**	.213*	-.035	.110	.197*	.271**	-.085	.054	.360**				אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.185	.097	.222*	.230*	.217*	.265**	.241*	-.186	-.079					אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.237*	.112	-.126	.021	-.024	.177	.115	.629**						אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.134	-.033	-.093	-.131	-.133	-.053	.107							אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.365**	.177	.128	.245*	.153	.244*								אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.173	.184	-.020	.301**	.344**									אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.288**	.088	.025	.417**										אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.403**	.176	.233*	1										אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.132	.078	1											אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ
יש לשבת בצוות	.262**													אני מכיר את התכנים שבתכנית מקובץ

$p < .01$ ** $p < .05$ *